

URFA TARİHİ

HASAN AÇANAL



URFA TARİHİ

(M.Ö. 2000 - M.S. 1400)

HASAN AÇANAL

ŞURKAV KÜTÜPHANESİ	
Demirbaş No.	Kitap No.
1261	

ŞURKAV

Şanlıurfa İli Kültür Eğitim
Sanat ve Araştırma Vakfı
Yayınları No:17
Tarih Dizisi No: 4

BİRİNCİ BASIM
EKİM / 1997

ISBN 975-7394-15-7

Dizgi

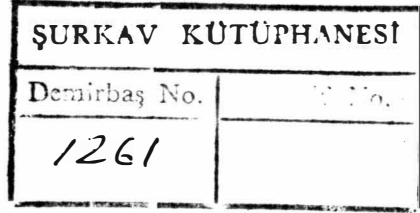
Urfanın Sesi-Özdal Matbaacılık Tesisleri Tic. Ltd. Şti.
Tif: 0 (414) 313 29 34 **ŞANLIURFA**

Baskı

Nurol Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Tif: 0 (312) 433 32 24-25 **ANKARA**

İÇİNDEKİLER

Takdim	V
Yazar Hasan Açıanal'ın Özgeçmişi	VI
Eserin Tanıtımı	VIII
Urfa Tarihi	1
I. BÖLÜM	2
Urfa'nın Kuruluşu	2
Urfa'nın Adları	3
Urfa'nın İlk Sahipleri	5
II. BÖLÜM	11
Urfa'dan Gelip Geçen Uluslar	11
Kaldeler	11
Kuşlu Türkleri	12
Asuriler Urfa'da	14
Farslar	20
Makedonyalılar	20
Partlar	21
Putperestlik Devrinde Orhay'da Sosyal Hayat, İlim, Sanat, Askerlik ve Din	21
Orhay'da Sosyal Hayat	21
İlim ve Sanat	22
Askerlik	23
Din	24
Yıldızlar Dini	25
Orhay'da Nabateen veya Arami Krallığı	28
Orhay'ın Tanıtımı ve Nitelikleri	28
Orhay'da Arami veya Nabateen Krallığının Başlangıcı	34
Orhay Kralları	35
Saltanat Fasilası	36
Abgar Okamanın İsa'ya Mektubu	38
İsa'nın Cevabı	38
Rubens Duval Diyor ki	40
II. Saltanat Fasilası	42
Orhay Krallarını Gösteren Telmahralı Denis'in Listesi	47
Orhay Romalıların Osroen Eyaleti oluyor	49
Orhay Palmir Krallığının Elinde	49
Arap Fütuhâtı (Bu devirde Urfa)	50
İyaz İbni Ganem'i Elcezire'nin Fethine Kim Memur Etmıştır	52
Orhay Küfe Emirliğine Bağlanıyor	54
İbrahim İbni Eşter'e İbni Ziyad Nasıl Mağlup olmuştur	54
Emevi Hanedanında İhtilaf Münasebeti ile Mezapotamya da	
Karışıklıklar ve Harran'ın İslâm İmparatorluğuna Merkez Oluşu	57
Harran'da Siyasi Vakalar	59
Emevi Devletinin Çökmesi Üzerine Urfa'ya Sığınma	59
Harran'ın Kuşatılması	61



Mülebbed Gailesi	61
Nars Bin Şebes'in Kıyamı	63
Urfa Beni Hamdan Devletinin Elinde	65
Harran'ın Müsaderesi	67
Urfa Mervanoğullarının Elinde	68
Urfa Bizans İmparatorluğunun İdaresine Geçiyor	69
Üçüncü Teşebbüsü Alparslan Yaptı	71
Harran'ın Şenefüldevleye İsyanı	73
III. BÖLÜM	74
Urfa Türk Ulusuna Avdet Ediyor	74
Tacüddeve Tutuş İle Aksungur'un Bozuşmaları	76
Urfa Tutuş'un İdaresinde	77
Urfa Haçlı Ordusunun Elinde	80
Sökmen ile Çökürmüş'ün Zaferleri	83
Prens Boduen (Baudoin) Esareten Nasıl Kurtuldu	86
Bilek'in Parlak Bir Başarısı	90
Kudüs Kralı Nasıl Kurtulmuştur	92
Urfa'nın Haçlı Ordusunun Elinden Kurtuluşu	93
Urfa Hıristiyanlarının İsyanı	95
Nurettin'in Kardeşi Emiran'ın Bir Hadisesi	97
Nurettin'in Urfa'ya Gelişi	97
Nurettin'in Suruç'lu Caber Kalesini Değiştirdi	98
Birecik Emiri'nin Bir Zaferi	98
Urfa Seyfettin Gazi'nin Elinde	99
Urfa Eyyüpoğlu Selahattin'e İntikal Ediyor	99
Mardin Emiri'nin Birecik'i Muhasarası	103
Tabiatta Pek Az Görülen Bir Olay	105
Urfa İli Harran Melik Adil'e Verildi	106
Selahattin Hangi Millete Mensuptur	107
Merci Reyhan'da Askeri Tahaşsüd (Yiğınak)	108
Urfa Melik Kamil'e Nasıl İntikal Etti	110
Urfa ve Harran Harzem Türklerinin İdaresinde	112
Moğol İstilasası	115
Timur İstilasası	120
Karakoyunlu Hükümdarı Karayusuf'un Birecik'i Yağma Etmesi	122
İLAVE (Makale)	
Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Urfa'da Sosyal Hayat	123
Sıra Geceleri	126
At ve Cirit Merakı	126
Eğitim	126
Medreseler	127
Tülebe ve Ulemada Ahlâk ve Davranış	128
Ahlâk	129
Haklar, Akitler	129
Devlet Dairesinde İş Takibi	129
ŞURKAV YAYINLARI	130

TAKDİM

Köklü bir medeniyet ve kültürü sinesinde barındırmış olan Şanlıurfa'nın elde edilen bilgilere göre onbin yıllık bir tarihi geçmişine vardır. Ancak, bu kadar derinlere inen zaman birimini değerlendiren kapsamlı bir Tarih Kitabı uzmanları tarafından yazılıp bugüne kadar kültür hayatımıza kazandırılmamıştır.

Milli Mücadele yıllarında Urfa Müftülüğü ve eski Urfa İdadisinde (Lise) Tarih öğretmenliği yapmış bulunan merhum Hasan Açıanal'ın (1874-1953) Urfa Tarihi ve Urfa Kurtuluş Mücadelesi ile ilgili eserleri olduğu bir kısım hemşehrilerimiz tarafından bilinmekte idi.

ŞURKAV bunların yayınlanması için bir çaba gösterdi ve elde edilebilen "Urfa Tarihi" yayın hayatımıza kazandırılmış oldu.

Aydın bir din adamı olan merhum Hasan Açıanal, varislerinin de ifade buyurdıkları gibi bir Tarih Uzmanı değildi. Urfa ve çevresi tarihinin M.Ö. 2000 ile M.S. 1400 yıllarına ait 35 asırlık dönemini kapsayan değerli bilgilerden yararlanılırken bu hususun da gereğinde akla getirilmesi hakşinaslık olur.

Geniş mânâda ilmi mahiyette metodik bir Şanlıurfa Tarihi'nin yazılmasına bir başlangıç olmasını dilediğim elinizdeki Kitabı okurken; İstiklal Savaşı yıllarında Urfa Kurtuluş Mücadelesinde aktif görevler üstlenmiş olan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklal Madalyasıyla taltif edilen Urfa Müftüsü Hasan Açıanal'ı, Eserini ve ilâvesiyle yakın tarihimizdeki Urfa'nın sosyal hayatını çeşitli yönleriyle daha yakından tanımış olacaksınız.

Eserin kültür hayatımıza kazandırılması için Vakkımızla gönül birliği içinde hareket eden merhumun varislerine ve hazırlanıp yayınlanmasında emeği geçenlere teşekkür ederim.

Şahabettin HARPUR

Şanlıurfa Valisi

ŞURKAV Başkanı

Yazar Hasan Aanal'ın zgemişi (*)

Hasan Aanal 3 Muharrem 1290 (1874) de Urfa'da doğdu.

Babası müderris Miftahi zade Abdürrahim efendi, annesi Hoca zade Abdurrahman efendinin kızı Hatice hanımdır.

3 yaşında babasını kaybeden Hasan efendi annesinin ihtimamları ve büyük amcası Miftahi zade Bekir efendinin velayeti altında büyüdü.

Aile geleneğine uyarak tahsil hayatına atıldı ve ilmiye mesleğine hazırlandı.

Mahalle mektebinden sonra medrese tahsiline başladı ve aşağıda adlarını sunduğum ve her zaman saygı ve rahmetle andığımız ilim ve irfan sahibi Urfa Ulemasından ders aldı:

Hacı Mustafa Hafız efendi

Hacı Ramazan efendi. İcazet : Recep 1316 (1894)

Saraç zade Abbas Vasık efendi. İcazet : şaban 1311 (1899)

Her üç kıymetli hocadan şer'i ilimler (Tefsir, Hadis, İslam Hukuku), Mantık (Lojik), Belagat (Retorik) ve Kelam (Teoloji), Arapça , Farsça okudu.

Abbas efendi merhumdan ise bu klasik medrese programları dışında Tabii ve Riyazî ilimler, Kozmoğrafya ve Arap edebiyatı dersleri aldı.

Hocalarından aldığı icazetnameler Diyanet İşleri Başkanlığınca Yüksek tahsil belgesi olarak onaylanmıştır.

İcazetnameler kendisine medreselerde ders verme yetkisini de veriyordu.

Bu yetkiye dayanarak Hasan Aanal ecdadından El-Hac Abdürrahim efendinin emlakini Hicri Recep 1181 (1767) tarihinde vakfettiği Rahimiye medresesinde ders vermeye başladı.

Yazarın zgemişi ve eserin tanıtımı Hasan Aanal'ın oğlu

Necdet Aanal tarafından nsz olarak sunulmuştur.

Devlet hizmeti :

1. Urfa Bidayet Mahkemesi azalığı
2. Urfa İdadisi (lise) tarih öğretmenliği
3. Urfa Müftülüğü

16 Temmuz 1911 de Urfa Müftülüğüne tayin edildi ve bu göreve kendi isteği ile 1 Nisan 1950 de emekliye ayrılıncaya kadar devam etti.

Müftülük görevi ile Müderrislik vazifesini beraber ifa etti. İfta ve Tedris faaliyetlerindeki başarılarından dolayı aşağıdaki ilmi rütbelerle taltif edildi :

1. İptidayı Hariç Rüşu
2. Sahnı İtibari Rütbesi
3. İzmir Payei Mücerredi
4. Edirne Payei Mücerredi

Hasan Açıanal hocalarından aldığı feyizle bir taraftan öğrenci yetiştiriyor diğer taraftan kendi bilgi alanını genişletmek için Fizik, Kimya, Biyoloji v.s. gibi müspet ilimlerde bilgisini arttırmak maksadile sürekli okuyor, Fransızca ders alıyor, Batı dillerinden tercüme edilen sosyal bilim eserleri ve fizik, kimya, tıp, biyoloji, matematik v. s. kitapları ile kütüphanesini zenginleştiriyor ve bir Autodidacte olarak durmadan çalışıyordu.

Milli mücadeledeki çalışmaları :

1918 mütarekesi memleketini seven her vatandaş gibi onu da elemle-re gark etti. Müttefik kuvvetlerinin Urfa'yı işgal edecekleri haberini alınca yabancı devlet temsilcilerine Urfa halkı adına protestolar göndermeye başladı. Şehir 1919 da İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edildikten sonra işgalcilere karşı direnme teşkilatının kurulmasında görev aldı, halkı bu yolda teşci ve Sivas Kongresinin toplanmasını müteakip Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurarak onun direktiflerini mücadele arkadaşlarına iletti. Silahlı Mücadele boyunca mücahitlere moral vermek sureti-le düşmanın yurttan kovulmasında, mücadelenin siyasi ve manevi yönünü sağlamakta büyük çaba harcadı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Hasan Açıanal

" Mücahedei milliyede asarı hamaset ve fedakarısından dolayı"

İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir.

Eserleri :

1. Urfa'nın Ünlü Bilginleri

Bu eser Urfa'nın yetiştirdiği ilim adamlarının hal tercümelerini vermektedir.

Urfa Gazetesinde bir yazı dizisi olarak yayımlanmıştır.

2. 1927 yılında yayımlanan Urfa Salnamesinin Tarih ve Coğrafya bölümü Hasan Açıanal tarafından kaleme alınmıştır.

3. Hadislerin ışığı altında Sağlık ve Sirayet hakkında risale. (Neşredilmemiştir.)

4. Kuran'ı Kerimden bazı ayetlerin tefsiri. (Neşredilmemiştir.)

5. 19. yüzyıl sonunda Urfa'da Sosyal Hayat hakkında makale (Bu makale Tarih ile ilgili olduğundan bu kitabın sonuna " hatime " olarak eklenmiştir)

6. Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi

(Mücadele ile ilgili bazı hatıraları ve belgeleri içermektedir. Müsveddeler ve belgeler bugünün Türkçesine çevrilerek yayımlanmaya hazır hale getirilmektedir)

Hasan Açıanal 27 Ocak 1953 de Hakkın Rahmetine kavuşmuştur.

ESERİN TANITIMI

Merhum babam Hasan Açıanal bir din adamı idi. Tarih uzmanı değildi.

Geniş bir kültürü, zengin bir kütüphanesi vardı. Dini, felsefi ve edebi konuların yanında tarih de onun ilgi duyduğu bilimler arasında idi.

Genel olarak tarih kitaplarını okurken Urfa ve havalisini ilgilendiren olayları not ederdi. 1940 'lı yıllarda bu notları sıraya koymuş ve bu suretle Urfa ve havalisinde cereyan eden hadiseleri içeren bir Urfa tarihi vücuda gelmiştir.

Bu eserde M. Ö. 2000 yıllarından M. S. 1400 yıllarına kadar 35 asır boyunca Anadolu, Mezopotamya, Elcezire, Suriye, Filistin ve Mısır topraklarında vuku bulan hadiselerin, savaşların, medeniyetlerin Urfa ile ilgili kısımları ön plana çıkarılmış ve bu suretle bu Özel Tarih denemesi gerçekleştirilmiştir.

Bu eser Sümerlerden Timur istilasına kadar merkez Urfa olmak üzere Harran, Suruç, Birecik, Semisat, Viranşehir, Siverek, Mardin, Resülayn, Rakka, Ayıntap ve Halep şehirlerini içine alan topraklarda yaşayan, uygarlık kuran, savaşan insanların hikâyesidir.

Ben sadece eski Türk Harfleri ile babam tarafından kendi el yazısı ile yazılmış olan kitabı Yeni Türk Harflerine çevirdim. Dilde sadelik taraftarı olan Hasan Açıanal esasen eserde ağıdalı bir dil kullanmamıştır. Ancak dilimize zenginlik veren fakat henüz TDK tarafından öztürkçesi bulunmamış olan sözcükleri kullanmakta tereddüt etmemiştir. Bu sözcükler arasında bugünkü yazı dilinde kullanımdan kalkmış olanları yenileri ile değiştirdim veya o kelimeleri yerinde bırakarak parantez içinde açıklamasını verdim.

Kaynaklar :

1) Eserin kadim tarih kısmı klasik tarih kitaplarından toplanmış ve Urfa'yı ilgilendiren konularda katkılar yapılmıştır.

2) Eserin Roma devri ve Arami krallığı bölümlerinin kaleme alınmasında Fransız tarih yazarı Rubens Duval'ın " Histoire d'Edesse = Edessa Tarihi " adlı kitabı kaynak teşkil etmiştir.

3) Emevi ve Abbasi Arap imparatorlukları devirleri ile Selçuk, Atabek, Eyyubi ve Memluk sultanlıkları zamanında Urfa ve civarında cereyan eden olaylara kaynak teşkil eden eserlerin ve yazarlarının isimleri metin içerisinde sırası geldiğinde zikredilmiştir.

Yazarların bazıları tarafsız tarihçiler, bazıları ise vakanüvisler yani hükümdarlar tarafından görevlendirilen olay yazarlarıdır.

Eserin metni içinde belirtilen bu Arapça referanslar şunlardır :

İbnül Esir, Ebülfida, Ebülferec, Ebu Galib Şeybani, İbnül Adim, İbni Hullekan, Kâtip İmadüddin, İbni Munkız, Ravzateyn.

Kitabın sonuna konulan ilave :

Tarih Timur istilası ile ilgili birkaç olay kaydedildikten sonra sona ermektedir. Urfa'nın bundan sonraki tarihi Akkoyunlular idaresinde kaldığı devre ve onu izleyen Osmanlı ülkesine katılışdır (1516)

Orta Asya'dan gelip bu topraklarda şehirler ve uygarlıklar kuran Sümerlerden sonra Urfa başka milletlerin istilasına uğramış ve Selçukluların tarih sahnesinde belirmesi ile yazarın çok sevdiği bu vatan parçası yine Türk idaresine kavuşmuş idi. Yazar bu hadiseyi eserinde büyük bir sevinçle

karşılamiştir. Ancak vatanın sürekli bir barış devresine girmesi Urfa'nın Osmanlı topraklarına katılması ile mümkün olabilmiştir.

Urfa Osmanlı idaresinde savaşlardan, istilalardan kurtulmuş barış içinde bir hayat sürmüştür. Bu bölgede tarih yönünden kayde değer bir hadise cereyan etmemiştir.

Bu sebepten Hasan Açıanal eserini burada noktalamıştır.

Bu kitabın bir parçası olmamakla beraber Yazar tarafından kaleme alınmış olan ve herhangi bir yerde yayımlanmamış bulunan bir makaleyi, okuyuculara yakın tarihte Urfa'daki sosyal yaşam hakkında bir fikir verir ümidi ile, kitabın sonuna eklemeyi düşündüm.

Bu makalede Hasan Açıanal kısmen gençlik yıllarında Urfa'da bizzat yaşadığı günlere ait, kısmen daha eski tarihlere ait olup büyüklerinden duyduğu Hayat tarzını anlatmaktadır.

Bu makaleyi "19 uncu Yüzyıl sonlarında Urfa'da Sosyal Hayat " başlığı altında Urfa Tarihinin sonuna ilave ettim.

Eserin kitap halinde yayımlanması :

Hasan Açıanal bu eseri yazarken elbette bir gün bunun kitap halinde yayımlanacağını ve gerek hemşehrilerinin gerekse bütün tarih meraklılarının istifadesine sunulacağını düşünmüştür.

Fakat bu hayırlı işin Urfa ilinin aydınları tarafından kurulmuş olan ve Kültür araştırmaları ve faydalı neşriyatı ile temayüz eden bir vakıf tarafından gerçekleştirileceğini 1940 ılı yıllarda hatırına getiremezdi.

Bu eserin yayımını programına alan Urfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfına ve onun kıymetli yöneticilerine Hasan Açıanal'ın evlatları adına teşekkür bir borç bilirim. Bu hayırlı hizmetin gerçekleşmesiyle Babam merhumun ruhu şad olacaktır.

Necdet AÇANAL

URFA TARİHİ

Güzel suyunun, bereketli topraklarının celbetmiş olduğu ulusların kanlı boğuşmaları ile dolu olan Urfa tarihinde görülecek muhasaralar, meydan muharebeleri, kılıçtan geçirmeler, yangın çıkarmalar (Ateşe vermeler), konup göçmeler, türlü vahşi levhalar arz eden felaketler; bu küçük yurdun Turani sahiplerinin pek çok uluslarla karşılaşmış ve büyük bir benliğe malik bulduklarını göstermiştir.

Asur tarihinde, Kalde tarihinde, Med, Part, Roma, Fars ve İskender tarihlerinde Urfa tarihi ile karşılaşmak mümkün değildir. Urfa tarihi her ulusun tarihi ile karışmıştır. Bu karışmalar Urfa tarihine bir istikamet verebilmek için hangi hat üzerinde yürümek lazım olduğunda bir tarih yazıcısını düşündüren şeylerdir. Yalnız şurası bellidir ki Urfa Turani olarak doğmuş, istila görmüş elden ele geçmiş, bir krallığa merkez olmuş, ve nihayet Türklüğe avdet etmiş bir şehirdir.

Biz Urfa'nın geçirmiş olduğu bu tarih devirlerini gözönüne alarak MEZOPOTAMYA tarihinin inkişafı ile başlayan Urfa tarihini üç bölüme ayıracağız.

- 1- Urfa'nın kuruluşu, adları ve ilk sahipleri
- 2- Urfa'ya girip çıkan uluslar
- 3- Urfa'nın tekrar Türk Ulusuna yurt oluşu

I.BÖLÜM

Urfa'nın Kuruluşu

Milattan dört beş bin yıl evveline kadar çıkan Urfa'nın varlığı düşünülür ise bu şehrin kimler tarafından kurulmuş olduğu hakkındaki rivayetlerin hepsinin efsanelere dayanan hikâyelerden başka bir şey olmadığı kolayca anlaşılır.

Bugüne kadar Urfa'nın yapıldığını bildiren sağlam bir vesika elde edilememiştir.

İskender'in kumandanlarından Selefküs Nikator ; Selefkıyan devletini kurduktan sonra M. Ö. 304 yılında Urfa'yı yaptırmış olduğuna dair edilen rivayet doğru değildir. Selefküs Urfa'yı yalnız tamir ve tahkim etmiştir.

Urfa'nın içinde, dışında, etrafında görülen ve içinde oturmak için oyulmuş olduğuna şüphe edilmeyen mağaralar tetkik edilirse bu kasabanın varlığı Selefküs zamanına değil mağaralar devrine kadar yükseleceğine inanmak icap eder.

Bugün birer aile mezarı olarak tesadüf edilen bir çok mağaranın bile eskiden aile meskeni iken sonradan kabir olarak kullanılmış olduğunun izlerini - dikkat edilirse - görmek mümkündür.

Bu kadar pek yaşlı olan bir şehri kuranı tanımak, kurulduğu zamanı bilmek müşkül olduğundan Urfa'nın kuruluşu ve kimler tarafından kurulduğu hakkında biz de efsaneleri sayıklamaktan başka bir şey yapamayacağız.

Efsanelerden birisi Urfa'nın kuruluşunu Milattan 4000 yıl evvel yaşamış olduğu rivayet edilen Metuşloh'un oğlu Enoch'a atfetmektedir.

Bir efsaneye göre Urfa'yı Uhnuh yani İdris (a.s) yaptırmıştır.

Harran'ın Sabii dinine merkez olması ve Sabii dinini kuranın Sabii iddiasına göre Uhnuh bulunması Harran'ın pek yakın komşusu olan Urfa'nın etrafındaki bu efsaneyi daha revaçlı gösterebilir.

Başka bir rivayete göre Tevrat'ta adı geçen ERK şehri Urfa'dır bu şehri kuran da Nemruddur.

Daha başka bir rivayete göre Tufandan sonra Mezopotamya'da kurulan dört şehirden birisi Urfa'dır ve o zamanki adı KALNE idi.

Urfa'nın kuruluşu hakkındaki bu efsaneler, bu ihtilaflar Urfa'nın tarihten evvelki zamanlara ait bir şehir olduğuna delil gösterilebilir.

Urfa tarihi zamanlarda kurulmuş olsa idi buna tarih şahadet ederdi.

Zaten efsaneler tarihin çekilip savuştuğu yerlerde görünürler. Tarihin hazır olduğu yerlerde efsanelere yer bulunmaz.

Urfa'nın tarihten evvelki zamanlara ait bir şehir olduğu belirdikten sonra bunu Mezopotamya'nın ilk sakinleri bulunan Sümerlerin kurmuş olduğuna şüphe edilemez.

Urfa'nın eski adı da bu şehrin eski bir Türk şehri olduğuna kanaat vermektedir. Burası şehre verilen adları yazdığımız yerde daha iyi anlaşılacaktır. Efsaneler içindeki Nemrut sözüne gelince bu kelime Mezopotamya İmparatorlarına verilmiş bir üvandır. Kalde ve Asur krallarına has değildir. Bu ünvan Mezopotamya'yı kendine ilk önce yurt yapan Sümer krallarının bir ünvanıdır. Sümer medeniyetini kül halinde alan Kalde ve Asur kralları bu ünvanı da tevarüs etmişlerdir. Binaenaleyh Nemrut efsanesini omuzlayarak Urfa'yı benimseyen bazı Geldani müverrihlerin arzu ettikleri gibi Urfa bir Kalde şehri değildir.

Urfa'nın bir Sümer şehri olduğunu eski adı, kalesi, hendeği, ve etrafındaki izleri haykırmaktadır. Burada mütehassısların yapacakları ince araştırmalar bu hakikati bütün çıplaklığı ile meydana çıkaracaktır.

- URFA'nın adları -

Bu şehre Romalılar (EDES) ve (KALLİROE), eski Suriyeliler (ORHAY), Araplar (RUHA) derlerdi. Bugün de URFA denilmektedir.

Urfa M. Ö. 304 yılında Selefküsün eline geçtikten sonra (EDES) adını almıştır. Bunun sebebi Makedonya'nın paytahtı olan Edes (bugünkü VODINA kasabası) Urfa'nın topografik mümaseleti (benzerliği) dir.

Urfa Vodina'nın topografi mümaseletini haiz olduğu için bu şehri hâkimiyetleri altına alan Makedonyalılar şehre Edes adını verdiler.

Urfa'ya verilen Kalliroe adı Yunanca'dan alınmıştır. Yunan dilinde Kalliroe " pınarları güzel" demektir. Şehrin akar suları bol ve güzel olduğu için de bu kasabaya Kalliroe adı verilmiştir.

Bu adlar şehrin sonradan almış olduğu adlardır. Kasabanın kuruluşta adı ne idi ... İşte bu karanlıklara gömülmüş bir keyfiyettir.

Bazıları Edes'in mukaddema (önceden) Antiochia adile adlanmış olduğunu zannetmişlerdir. Fakat bu açık bir yanlışlıktır :

Antiochia Antakya'nın adıdır. Antakya'yı Selefküs babası Antiochus namına tesis etmiş ve Antiochia tesviye etmiş idi. Bu şehirden başka Attiochia adlı bir çok şehirler de vardır. Anadolu'da Akşehir'in, Elcezirede Nusay-

bin'in, Türkistan'da Merv şehrinin de eski adları Antiochia idi. Bu şehirler pek eski zamanlarda hüküm sürmüş olan bu addaki bazı hükümdarların adına nisbet edilerek adlanmışlardır.

Acaba Urfa da bir zamanlar bu adı almış mı idi...

Bazılarının böyle zannetmeleri Selefküsün Urfa'yı tamirini tesis tanımlarından ileri gelmiştir.

Selefküs bir şehri tamir etmiş bir şehri de yeni baştan kurmuştur. Tamir ettiği Urfa, kurduğu da Antakya idi. Bu hükümdar kurmuş olduğu Antakya'ya Antiochia adını verdi. Urfa'yı eski Antiochia zannedenler Selefküsün kurduğu şehrin Urfa olduğunu tahmin ederek aldanmışlardır.

Bu yanlışlıkla Urfa şehri Suriye Antakya'sı ile karıştırılmıştır. Selekfiyan devletinden dördüncü Antiochus'un parası üzerinde Oros Kalliroen (wpóçæyyponü) yazısı görülmüştür ki bu da Selefküsler zamanında Urfa'nın adının Kalliroe olduğunu göstererek Antiochia'nın Antakya olduğunu kolayca ispat eder.

Arapların şehre vermiş oldukları (RUHA) adı Kalliroe'nin tahrifinden çıkan (ROE) den çevrilmiştir. Roe Arap lehçesi altında Ruha şeklini almıştır. Şehrin bugünkü adı olan (Urfa) ya Ruha'nın muharrefidir deniliyor. Fakat Urfa, şehrin ilk adı olarak bilinen (Orhay) dan çevrilmiş olması daha uygun görünmektedir.

Şehrin eski yerlileri kasabayı Orhay adı ile anıyorlardı. Yerliler daima bu adı kullanmışlar ve Yunanlıların şehre koydukları adları asla kullanmamışlardır.

Yerlilerin kasabaya verdikleri Orhay adının menşesine gelince şimdiye kadar bu bilinmemekte idi. Bu kelimenin menşei etrafında âlimler muhtelif düşünceler ile başka başka yollara sapmışlar ve tahminin içinden bir türlü çıkamamışlardır.

Bazı müellifler diyorlar ki : Eski müverrihlerce bir şehri himayesine alan ilahlar kendi adlarını o şehre verirlerdi. Bundan dolayıdır ki müverrihler, krallar ihdas etmişler ve onları imparatorlukların banisi yapmışlardır. İşte bu şekilde Orhay adı da HAVYA' nın oğlu ORHAY' dan alınmıştır.

Filhakika HAVYA esatiri bir ilah veya kahraman olarak tanınmış olsa idi bu fikir hakikate uygun ve kabul edilmeğe layık düşecekti. Halbuki bir çok müellifler Havya 'nın şahsiyeti ni tanımamaktadırlar. Bir kısım müellifler de Orhay adının Husrev'den müştak(türetilmiş) olduğunu tahmin ediyorlar. Orhay kelimesinin eski şekli OSRHAI olsa idi bu iştikaka bir ihtimal verilebi-

lirdi. Halbuki Orhay kelimesinin eski şekli OSRHAI dir. Bundan dolayı Orhay için böyle bir iştikak tasavvur edilemez.

Bazı müsteşriklere göre Orhay adı zamanın zulmeti içinde kaybolmuş bir ulusun adıdır.

Bu tahminlere biz de bir tahmin ilave etmek istiyoruz :

Sümer hâkimiyetinin (UR) şehrine intikali zamanlarında UR hanlarından birisinin Urfa'yı kurmuş olması çok mümkündür. Bu münasebetle şehir ilk önce ORHAN adını almış olabilir. Bu kelimeyi sonraları buraları hâkimiyetleri altına alan Samî kavimler ORHAY şekline koymuşlardır.

Burada bir mütalaa daha söylemeden geçemeyeceğiz :

Harika gösteren hükümdarların, şanlı fatihlerin adlarını memleketlere, şehirlere koymak asırlardan beri riayet edilmekte olan bir ananedir. Bu itibarla Babildeki Ur şehrini yaptıran Sümer kralı (ORKUM) un Urfa'yı da kurmuş olması veya bu şehre sahip bulunması dolayısı ile kasaba Orkum adını almış olabilir. Asırların dil üzerindeki takallüpleri Orkum'u Orkon... Orkan... yapmış ve Samîlerin telaffuzları bu kelimeye Orhay şeklini vermiştir.

Bu son asırda dil üzerindeki incelemeler Orhay için yeni bir menşe hazırlamıştır. Eski Türkçe'de UR kelimesinin hendekli (*) kaleleri ifade ve (Kha) sedasının da (SU) manasını tazammum ettiğini dil mütehassısları kaydediyorlar.

Urfa kasabasının iç kalesi derin bir hendekle çevrilmiş olduğu gibi kalenin kurulmuş olduğu dağın eteğinde ve şehrin suru içinde de iki tatlı göl vardır. Kalenin içinde yapılmış bir yeraltı lağımı ile bu göllerin seviyesine inilir. Lağımın nihayet bulunduğu yerde gizli bir membaa erişilir. Kale muhasara edildiği zaman bu yeraltı kaynağı ile askerın su ihtiyacı temin edilmiş olur.

İşte şehrin bu hususiyeti münasebetile kasabaya sulu ve hendekli kale manasını ifade eden URHAY (ORHAY) adı verilmiştir.

Orkhay'ın Orhay'a çevrilebilmesi ise pek basittir. Dil alimlerinin dil üzerindeki incelemeleri yardımı ile ORHAY için aranılan menşei ve kasabanın en eski Türk ulusları tarafından kurulmuş olduğu denilebilir ki katiyetle anlaşılmıştır.

- Urfa'nın İlk Sahipleri -

URFA kurulduğu günden krallık devrini yaşamaya başladığı güne kadar diğer hemcivar şehirlerden kendini tefrik edebilecek bir rol ifa etmemiş gibidir.

(*) * Adlarının sonu (Kha) ile biten kalelere bakılırsa hepsinin su kenarında kurulmuş oldukları görülür. (Kerkha), Karkamış = Karkhamış gibi .

Bu zamanlarda Urfa'nın mukadderatı Mezopotamya'nın mukadderatı ile sürüklenmiştir. Bunun için bu devirlerde Urfa'nın tarihini Mezopotamya tarihile beraber mütalaa edebileceğiz. Buna imkân bulmak için de Milâttan dört beş bin yıl evvel başlayan Mezopotamya tarihine bir göz gezdirmek icap eder.

Mezopotamya Irmaklar arası demek olduğundan Dicle ile Fırat ırmakları arasında sıkışan parçaya verilmiş bir addir. Bu iki ırmak kablettarih (Tarihten önceki) zamanlarda ayrı ayrı denize dökülüyorlardı. Büyük İskender bu kıtaya girdiği zaman bile bu iki ırmak henüz birbirine kavuşmamıştı. Doğrudan doğruya Basra denizine ayrı ayrı dökülmekte olan bu sular asırlarca denizden yer zapt ede ede kıta bugünkü halini aldı.

Mezopotamya denince biz iki ırmak arasında sıkışan parçayı kastetmeyeceğiz. Bu ad Dicle'nin şimalinden geçen Zagra sıra dağlarına kadar teşmil edilmiştir.

Coğrafya alimleri bu kıtaya Elcezire adını da vermektedirler. Fakat biz Musul'dan Basra Denizine kadar uzanan parçaya Irak ve Musul'dan yukarıya kadar olan parçaya da Elcezire adını vereceğiz.

Mezopotamya kıtası kablettarih zamanlardan beri inbat kuvvetindeki feyiz ve bereket sebebiyle bütün ulusların hırsını en çok celp etmiş bir kıtadır. Bu toprağa Samî ulusların yerleşmesinden çok zaman evvel şimalden inen göçebe bir ulus burada huzur ve atalete alışık eski yerlisini kovarak yerlerini işgal etmişti. Tarihte Sümer adını taşıyan bu ulus ne Samî'ne de Ari idi.

Mezopotamya kitabelerini inceleyen alimler bu ulusun Turani olduğunu tanımladılar.

Mezopotamya'ya yerleşmeden evvel Sümerlerin bir medeniyeti vardı. Ekincilik, dokumacılık, mimarlık biliyorlardı.

Bu medeni ulus kıtaya yerleştikten sonra her tarafta şehirler kurmuşlar mabetler yapmışlardı. Medeniyetleri ilerledikten sonra kendilerine mahsus bir yazı da icat ettiler. Bu yazıya çivi yazıları (Hattı Mismari, Hattı mihi) denilir. Sümerler sayesinde Mezopotamya baştan başa mamur bir hale geldi ve bir medeniyet merkezi oldu.

Mezopotamya tarihinin başlangıcında bu toprakta iki ulus daha Sümerlerle temas halinde görünmüşlerdir : Bunlardan birisi Elamlar birisi de Akadlardır.

Elamlar Sümerlerle aynı soydan idiler. Bu ulusu tetkik eden alimler Elamların da Altay Türklerinden olduklarına kani olmuşlardır.

Akadlara gelince bunların Samî veya Turani oldukları üzerinde alimler münakaşa ediyorlar. Akad kitabelerinde Sümerlerin dil ve edebiyatlarının derin tesirleri mahsustur. (Hissedilir) Akadlara Samî diyenler kitabelerinde dil ve yazı tesirlerini bunların Sümer medeniyeti altında medenileşmelerinden ileri geldiğine atfetmektedirler.

Bu ulusu Turani tanıyanlar da dillerindeki Samî lehçenin bu toprağa Samîler yerleştikten sonra kendilerinin de Samîleşmiş olmasından doğmuş olduğunu iddia etmektedirler. Bu son tetkiklerle Akadların da şimalden inerek Mezopotamya'ya yerleştikleri, Sümer ve Elamlar gibi bunların da Turani ve Türk oldukları kabul edilmektedir. Tarih devrinin başlangıcında Mezopotamya'nın (KALDE) adını alan parçasının cenubunda Sümerler şimalinde de Akadlar görülmüştür.

Bu uluslar Kalde denilen bu parçaya (Kalam) adını vermişlerdi. Elamlar da Kalam'ın şarkında kendi adlarını verdikleri parçaya yerleşmişlerdi.

Bu üç Turanlı ulus Mezopotamya'yı şenlendirdikten sonra siyasi teşekküllerle kıtaya yayıldılar. Bunların teşkil ettikleri devletler muhtelif tarihi şekil ve mahiyet arz ederler. Siyasi teşkilatlarında Altaydaki ilk Türklerin kurmuş oldukları devletlerin sistemi görülmektedir. Mezopotamya Türkleri kıtayı bir takım sitelere ayırmışlardı. Her sitenin müstakil bir reisi vardı. Bütün siteler siyasi işlerinde seçilmiş bir siteye bağlı idi. Bu itibarla siteler arasında bir federasyon teşkilatı vardı. Federasyona riyaset eden site reisi icabında değiştirilebilirdi. Bunlarda siyasi teşkilat dini teşkilat ile birleştirilmişti. Her sitenin bir site ilahı vardı. Site kralı site ilahının vekâletini de haizdi. Bu üç ulus Mezopotamya'da refah ve saadet içinde medeni bir hayat yaşarken Şam Çölünde (Berrüşşam) Fırat'ın sağ sahilinde yaşayan Samî milletler göçebe hayatı yaşıyorlar, gazve ve akınlarla geçimlerini temin ediyorlardı.

Kıtanın bu Turani yerlileri site teşkilat ile bir çok devletlere ayrılmışlardı. Federasyon reisliğini elde etmek ve bütün kıtayı nüfuzu altına almak için siteler arasında boğuşmalar eksik değildi. Hegemonya kavgaları ile siteler zayıflıyordu. Zayıf siteler kuvvetli siteye karşı durabilmek için Fırat'ın sağ sahilinde dolaşan Samî kavimlerden istimdat ediyor ve onların yardımı ile tefevuklarını (üstünlüklerini) temine çalışıyorlardı. Bu sebeple Fırat boyunda dolaşan Samî oymaklar civar medeni merkezlerle münasebetlerde bulunuyorlar bazıları da civar şehirlere yerleşerek Türklerin askeri hizmetlerine giriyorlardı.

Mezopotamya'nın Turani yerlileri içlerinden eksilmeyen harpler dolaşması ile cesur cenkçilere muhtaç idiler. Bunun için de şehirlerine iltica eden bedevi Samîleri hüsnü suretle (severek) memleketlerine kabul ediyorlardı.

Bu şekilde Mezopotamya'ya yerleşen Samî soy günün birinde dahili harplerin verdiği yorgunluk ve medeniyetin alıştırdığı rehavet yüzünden za-yıflamış olan Turanlıların üzerlerine atılarak onların yerlerine kaim olmuşlar-dı.

Bunlar Kaldelerle Asurlulardır.

Kaldeler cenubi Mezopotamya'da Asurlar Nineva etrafında ve Kalde-lerden bir boy olan Aramiler de Diyarbakır Karacadağ ve Urfa ile Babil'e ka-dar uzanan Fırat boyunca yerleşmişler ve bu yerlerin Turanilerle karışmış-lardı.

Bundan sonra Turanilerle yeni yerleşenler arasında asırlarca uzayan harpler başlamıştı. Hâkimiyet kâh Kaldelerin kâh Asurların kâh Sümerlerin kâh Akadların kâh Elamların ellerine geçti. Kita asırlar süren boğuşmalarla çalkandı durdu. Ve nihayet Samî soyun galebesi ile Turaniler Samîleşti.

Samîleşmiş Turanilerin nesli bugüne kadar Elcezirede yaşamaktadır. Bugün ırmaklar arasında kuvvetli ve hâkim yaşamakta bulunan Şammar aşireti araplaşmış Sümerlerden başkası değildir.

Samî soya karşı M.Ö. 1000 tarihine ve daha sonralara kadar Elamlar varlıklarını koruyabilmişlerdi. Samî soy Mezopotamya hâkimiyeti kurdukları zaman bunlar da Turanilerde gördükleri siyasi teşekkülleri kabul ettiler. Her kasabayı bir küçük devlet yaptılar. Gerek Turanilerin ve gerek Samîlerin bu kıtada kurmuş oldukları sitelerden bazılarını burada yazmak faydalı olacaktır.

Yazacağımız tarihle ilgili olan siteler kral şehirleriyle kıtanın şimal batı-sında teşekkül etmiş olan sitelerdir.

Kral şehirleri : Sus, Ur, Nipur, Akad, Larsam, Zirpurla, Babil, Nineva, Asur şehirleridir. Sus Elamların başşehri idi.

Ur, Nipur, Larsam, Zirpurla Sümerlerin nöbetle merkezleri olmuştur.

Babil Babilonya devletinin yani Kaldelerin, Asur ile Nineva da Asur krallarının saltanat merkezleri idi.

Kuzey batıdaki sitelere gelince bunlar da : Edini, Orhay, Halzidima, Zohi, Laki, Zamani, Nirba siteleridir.

Bunlardan başka Fırat'ın sağ sahilinde ve kuzey Elcezirenin karşısın-da (Karkamış= Cerablus) devleti vardır ki bu da Etilerin merkezi idi.

Edini sitesi : Ayıntap, Rumkale, Birecik, Suruç, ile Münbiç ve Rak-ka'nın büyük bir kısmını ihtiva eder. Bu sitenin merkezi (Tel Barsib) kasaba-sı yani Birecik idi.

Orhay sitesi : Urfa ve yakınındaki kasabalarla Harran şehrinden ibaretti. Bu sitenin Edini sitesi ile arasında hudut karakolu vazifesi gören kale harabeleri halen mevcuttur.

Bugün harap olan bu hudut bekçi karakolları, Rumkale'nin karşısında Halfeti nahiyesinin yakınında Fırat'ın sol kıyısından başlayarak güney istikametinde ve dağlık araziler arasında hâkim tepeler üzerinde Harran'ın batısını çeviren Nemrut sıra dağlarının alçalarak ovaya inkılâp ettiği yerlere kadar devam eder.

Bu hudut istihkâmlarının bugünkü adları : Tat Burcu, Keçi burcu, Say Burcu, Şebeke, Hacı Bedir Burcu, Kevtan Burcu.... dur. Bunlardan Urfa'ya en yakını Şebeke Burcu'dur ki kasabanın on beş kilometre batısında hâkim bir tepenin üzerine kurulmuştur.

Halzidima : Siverek'le etrafından ibarettir. Merkezi Kinaba yani Siverek kasabası idi.

Nirba : Karacadağ'ın cenup eteklerinde idi. Merkezi Tella şehridir. Tella şehri bugünkü Viranşehir'in eski adıdır.

Zohi ile Laki siteleri Fırat kenarında ve Belih suyu ile Habur çayı arasında idiler.

Zemani sitesi Fırat ile Belih suyunun kaynağı arasına düşer.

Mezopotamya'da iki üç bin yıl hür ve müstakil yaşamış olan Turaniler zamanında Urfa'nın ne siyasi bir varlığı ne de üzerinden geçen hadiseler bize erişebilmiştir. Tarihin bu faslı şimdilik meçhuliyetler içinde kaybolmuştur.

Son zamanlarda Mezopotamya'nın bazı yerlerinde yapılan ilmi araştırmalarla bulunan ve binlerce yıl toprak altında gizlenmiş olan Sümer, Akad ve Elam kitabeleri bunların varlıklarını, medeniyetlerini nasıl bugünkü asra hikâye ediyorlar ise henüz bakir yaşayan Urfa muhitinde de mütehassısların yapacakları derin araştırmalar İrmaklar arasının bu pırlanta şehrinin Turani yaşadığı asırların hikâyelerini bugünkü nesle anlatacaktır.

Şimdiye kadar başka semtlerde yapılan araştırmalarda bize Urfa'yı Kalde ve Asur kitabeleri bir parça mırıldanmıştır. Turanilerin bu pek eski devirlerine ait bize erişen malûmat Mezopotamya'nın bu zamandaki siyasi ta-kallüpleri (değişimleri) arasında Urfa'nın da yuvarlanmış olmasıdır.

Mezopotamya'da tarihin başlangıcını müteakip Turani bu üç soy kendi mıntıkları dahilinde müstakil birer siyasi varlık göstermişlerdir. Sonraları bu üç ulus bir vahdet halinde görülüyordu. Kıta tamamen bir idareye bağlanmıştı. İktidar mevkii kâh Sümerlere kâh Akadlara kâh Elamlara intikal edi-

yordu. Bu hal Samîlerin devlet teşkil edebildikleri M.Ö. 2416 veya 2225 yılına kadar devam etmişti.

Bu üç ulustan iktidar mevkiine geçenler kâh ta başka bir sitenin nüfuzu altında kitaya hâkim olmuştur.

Tefavvuk nöbetle üç defa Sümerlere dört defa Akatlara ve iki defa da Elamlara geçmiştir.

Milattan dört bin yıl evvel Mezopotamyada Sümerler hakim idiler. İlk (Lagaş) yani Zirporla krallığı hüküm sürmüştür. Bundan sonra nüfuz Sümerlerin (Kişhu) krallığına geçti. Kişhu kralı (Örük) şehrini başkent yaptı.

M.Ö. 3780 yılında nüfuz Akatların eline geçti. Akatlar Etilerin ülkesini ve Suriye'yi Fenike'ye kadar itaatları altına aldılar. Akatlardan sonra M.Ö. 3200 yılına doğru hegemonya yine Sümerlere intikal etti ve Lagaş krallığı kıtada hâkim oldu.

Bir ara Lagaş krallığı düştü ve hâkimiyet Sümerlerin Ur şehrine geçti (M.Ö. 3000).

Riyaset Ur'da uzun müddet devam etti. Ur şehri bu sebeple büyük bir ananeye sahip oldu. Artık Sümer ve Akatlarda krallık her hangi bir siteye geçse de kralların taç giyme merasimi Ur'da yapılırdı.

Bundan sonra siyasi üstünlük Elamlarda görüldü. Elamlar fütuhatlarını Suriye'ye kadar ilerlettiler.

İşte görülüyor ki bu pek eski zamanlarda Urfa ayrı bir hususiyet göstermiyordu. Yalnız Mezopotamya'nın bir şehri olarak kıtanın mukadderatı arasında yuvarlanıyordu.

Turanilerin devirlerinde Urfa'nın bir hususiyeti var ise bunu bize Urfa muhitinde yapılacak kazılarla meydana çıkaracak eski eser ve yazıların üzerlerindeki incelemeler bulabilecektir.

II. BÖLÜM

Urfa'dan gelip geçen uluslar :

Mezopotamya'ya girip çıkan uluslar çoktur. Bu uluslar Urfa üzerinde de hâkimiyetlerini kurmuşlardı. Böyle olmakla beraber arada Kuşlular, Partlar, Kaymeriler, İskitler gibi Turani kavimler yine bu ulusların elinden hâkimiyeti alarak asırlarca kıtada ve Urfa'da hâkimiyetlerini idame etmişlerdir. (sürdürmüşlerdir)

Kitaya ve bu münasebetle Urfa'ya girip çıkan uluslar :

Kaldeler, Asurlar, Farslar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar.....dır. Bunları ayrı ayrı fasıllarda yazacağız. Müstevliler arasında Kuşluları, Partları, Kaymerileri, İskitleri saymıyoruz, çünkü bunların Turani olduğunu biliyoruz.

Bunlardan başka M.Ö. onyedinci asırda Mısır kralı birinci Totmozisin Karkamışa kadar fütuhatını genişlettiğine üçüncü Totmozis'in Belih ve Habur'a kadar Elcezireye sokulmuş olduğuna bakılırsa Urfa bir müddet Mısır firavunlarının da istilasına uğramış olduğu anlaşılır. Urfa'da tesadüfle bulunan bazı eski eserler üzerinde Hiyeroglif yazıları görülmektedir.

Kaldeler :

Mezopotamya'da iktidar mevkii Samî soyun eline düştükten sonradır ki bu kıtanın tarihinde Urfa'nın rolü görülmeye başladı.

Samîler devrinde Urfa'ya Aramilerin yerleşmiş olduğunu yazmıştık. Urfa sonradan bir müddet Arami kültürünün merkezi bile oldu. Bundan sonra bu şehir Samî soyların hâkimiyetleri altında uzun zamanlar kaldı. Samî soy Mezopotamya'da yerleşince uzun müddet Turanilerin idareleri altında yaşadılar.

Bu soyda siyasi teşekkül ilk önce Babilde başlamıştır. Babil krallarının birincisi (Sumuabim) idi.

Bu kral M. Ö. 2416 dan 2385'e kadar hükümet sürdü. Sumuabim öldükten sonra yerine (Sumulalu) bunun yerine de oğlu (Zabum) geçti. Zabum'dan sonra (Emilsin), Emilsin'den sonra (Simnubalit) kral oldu. Fakat bunlar hakiki istiklale sahip değildiler.

M.Ö. 2295 yılında bütün Kalde şehirleri Elamlara boyun eğmişlerdir. Bunlardan birisi de Babil krallığı idi. Simnubalit öldükten sonra ahval değişti. Simnubalit'in oğlu Hamurabi Babilde kuvvetli bir hükümet kurmaya muvaffak oldu.

Hamurabi ilk önce Elamları mağlup ederek fütuhata başladı. Memleketini tevsi etti. Elam ülkesinin bir kısmını, Asur topraklarını, Kuzey Elcezireyi, Suriye'yi idaresi altına almış bu suretle Urfa'ya sahip olmuştu. Hamurabi sülalesinin inkırazından sonra Güney Kaldede Fırat'ın denize döküldüğü yerde Samî bir devlet kuruldu. M.Ö. 2099 yılında kurulan bu devlet Hamurabi'nin bütün mülküne varis oldu. Asuri ve Arami Kasabaları Suriye'ye kadar bunların idaresine girmişti.

Bu dalgalarla Urfa kasaba ve vilâyeti de elden ele geçiyordu. Güney Kalde devleti M.Ö. 1714 e kadar beka buldu.

Kuşlu Türkleri :

Cenubi Kalde devleti M. Ö. 1714 yılında Babilde çıkan ihtilallerle zayıflamıştı. Bunların bu zaaflarından istifade eden (Kuşlular) Cenubi Kalde devletinin üstüne atılarak bir kısım topraklarını ellerine geçirdiler. Kuşlular Hindistan yolu ile Batı Asya'ya geçerek Mezopotamya'nın Med hududundaki (Zağra) dağlarına yerleşmişlerdi.

Bu Turani ulus oturdukları dağların menaatı (sarplığı) sayesinde istilaya uğramamışlar, yerlerinde erkinliklerini koruyabilmişlerdir.

Kuşlular Kaldelerin üzerine atıldıktan sonra orada kurdukları devlete (Kardunyaş) adını verdiler. Bu devlet ilk ve kuvvetli zamanlarında yıktıkları devletin mülküne tamamı ile varis olmuştu . Asurlara , Elcezireye hatta Suriye'nin bir kısmına hâkim idiler. Bu cihetle Urfa Kuşluların bir şehri idi. Kuşlular Urfa'ya benimsemişler ve şehri kendilerine yurt yapmışlardı. Kuşlular Urfa kasabasının suru dışında ve güneyde şehre bitişik bir mahalle kurmuşlardı. Yüzlerce evi ihtiva eden bu mahalle bugüne kadar KUŞLULAR mahallesi adile meşhurdur.

Kuşlulardan sonra Urfa'ya yeni baştan giren Samî soy Samî lehçesi ile bu mahalleyi (Kusiler) adile anmışlardır. Urfa tekrar Türklere yurt olduğu zaman (Kusiler) kelimesi bir az daha tahavvüle uğramış ve burası (Kötüler) mahallesi şeklini almıştır.

Cumhuriyet hükümeti valilerinden bazıları Kötüler adının ifade ettiği manayı hoş görmeyerek mahallenin adını değiştirtmişti : Bu mahalle yakınında Eyyub Nebi (a.s.) nin makamı tanınan yere nispetle bu mahalleye (Eyyubiye) mahallesi adı konuldu. Bugün bu ad mahallenin resmi adı olmuştur.

Kuşlular kuvvetli bir hükümet kuramamışlardı. Bu yüzden nüfuzları günden güne düşüyordu. Beş yüz yetmiş dört yıl süren saltanatlarının hemen başlangıcında M.Ö. onyedinci asırda Asuriler fırsat bularak istiklallerini iadeye muvaffak olabilmişlerdi.

Mısır Firavunları da Suriye'yi Kuşluların elinden aldı ve Mısır krallarından üçüncü Tutmozis Belih ve Habur'a kadar Elcezireyi ve Elcezireye ait olan Urfa vilayetini istila etti.

Kuşlu devleti M.Ö. 1140 yılında sönmüştür. Kuşlu devletinin sönmesine yegâne sebep gevşek bir idare usulü takip etmiş olmalarıdır.

Kuşlular Elamları mağlup ettikleri halde hükümetlerini ibka etmişlerdir. Asur ülkelerini istila etmiş iken onların kuvvetlenmelerine mani olmamışlardı. Kuşluların bu zayıf hareketleri nihayet Asurilerin kuvvetli bir devlet olarak meydana çıkmalarını intaç etti.

Kuşlu devleti söndükten sonra yerlerine M.Ö. 1150 den 1078'e kadar devam eden Paşi devleti kuruldu.

Paşi devleti Babil muzafatından Paşi köyünde doğduğu için bu devlette Paşi devleti denilmiştir.

Paşi devletinin birinci kralı Birinci Nabohodonassar'dır. Bu devleti Asur krallarından Birinci Tiglat Plassar çok zorladı. Ve nihayet M. Ö. 1105 yılında Babile bir harp açtı. M.Ö. 1104'te zafer bayrağı ile Babile girdi. Babil kralı ünvanını aldı ise de bu zafer iki yıldan ziyade devam edemedi.

Asur harpleri bu devleti yıkamamıştı. Paşilerin 72 yıl devam eden hâkimiyetlerini içlerinde zuhur eden ihtilaller yıkmıştır.

Paşi devleti yıkıldıktan sonra yerine deniz kıyısında kurulan bir devlet kaim oldu. Bu devlet yirmi bir yıl devam edebildi. Sonra BAZİ adında bir ailenin bu adla kurduğu bir devlet eski devletin yerine geçti.

Bazi devleti de 20 yıl devam etti. Hâkimiyeti Bazilerin elinden Elamlar aldı.

Elamlar Babilde yedi yıl hükümet sürmüşlerdir. Babilde bu devleti kuran Elamlı Kralın ölümü üzerine M.Ö. 1030'da onun kurduğu devlette söndü.

Bundan sonra Babil Krallığına büyük bir aileden, adının Nabokimbal olduğu tahmin edilen birisi geçti. Bu aileye mensup krallar zamanında memleket günden güne düşüyor ve idare bozuluyordu. Aramiler artık Babil Krallarına itaat etmiyor isyan ederek her tarafı yağma ediyorlardı. Aramilerin bu hareketlerini Nabokimbal Hükümeti durduramıyor ve isyanlarını bastıramıyordu. Aramilerle meskûn şehirler bu devletin sadece adını taşıyorlardı. Babil Devletinin bu inhitatı anlarında Asurilerin de ahvali karışık gitmişti. Asuriler ancak ikinci Adat Nirari zamanında gözlerini açabildiler. Asuriler M. Ö. 900'den 890 yılına kadar on yıl süren Adad Nirari'nin metin saltanatı sayesinde dahili ve harici idarelerini islâha başladılar. Bu Asur kralı Babil dev-

letine bir iki darbe indirdi ve bazı memleketlerini zapt etti. M. Ö. 885 - 860 arasında saltanat süren Asur kralı Şalimnasar zamanlarında Asuriler gereği gibi kuvvetlendiler ve Babil kıtasını zapta hazırladılar. M. Ö. 852'den sonra üçüncü Şalimnasar Babil ülkesinde devam eden ihtilallerden istifadeye kalktı ve Babil işlerine müdahale etti. Bu müdahale bir Babil - Asur harbini doğurdu. Şalimnasar bu harbi seve seve karşıladı çünkü zafer bulacağından emindi. Harbin ilk yılında Babil topraklarının büyük bir kısmı Asurilerin eline geçti. Harbin ikinci yılında Şalimnasar kati galebeyi kazandı ve Babil şehrine girdi. Babil'e girdiği gün büyük merasimle BİL mabedine gitti. Kaldelerin ilahına kurbanlar kesti. Şehir halkına bir ziyafet verdi. Herkesin hürmet ve sevgisini kazandı. Bundan sonra Kalde Asurilerin olmuştu.

ASURİLER URFA'DA

Kalde kralları artık bağımsız değildiler.

Kalde krallığında bu hadiseler cereyan ederken yukarıda söylendiği gibi Arami şehirler bu hükümeti tanımıyorlardı.

Kalde Devletine isyan etmişlerdi. Komşu kasabalara akınlar yapıyorlardı. Bunların başında Edini Sitesi ile Urfa Sitesi, Dakori, Amokani, Şilani, Şelli ve yakın şehirler bulunuyorlardı.

Kalde'yi fetheden Şalmanasar bu asi şehirlerle meşgul olmak zarureti duydı. İlk önce Fırat nehri sahilinde Dakuri kasabasını işgal etti. Bakani kasabasını yaktı. Edini sitesine hücum etti ve bütün memleketi yağma etti ve bütün ülkeyi yaktı.

Şalmanasar'ın bu satvetinden ürken Aramiler krala boyun eğmeye mecbur oldular. Değerli hediyelerle Asur Kralının teveccühünü kazanmaya çalıştılar.

Aramiler zengin idiler. Şalmanasar'a çok gümüş, tunç, demir, fildişi ve fil derileri hediye etmişlerdi.

Tarihini yazdığımız bu asırlarda Harran'da Belih suyu etrafında, Habur çayı bölgesinde filler yaşıyordu. Buralarda çok fil avı yapılırdı. Asur Kralı birinci Tiglat Palasar, Harran'da ve Habur kıyılarında 14 fil avlamış ve bu fillerden döndünü sağ olarak başkente götürmüştür.

Fillerin yaşadığı bu bölgelerde fildişi ve fil derileri mebzul idi.

Asuriler Milattan 2000 yıl önce Asur ve Nineva etrafında yerleşen bir ulustur.

Kalde'lerden ayrılıp Musul semtlerine göçen Samî bir boy göçtükleri yerlerde rastladıkları Kuşlu Türkleri ile karışıp kaynaşarak yeni bir nesil vücuda getirmişlerdi. Bu nesil Nineva yakınında yaptıkları Asur adlı şehrin adını alarak bunlara Asuri denilmiştir. Bu ulus uzun zaman Kalde'lerin idaresi altında yaşadı.

Asuriler M.Ö. 15. yüzyıla kadar Kâhinleri tarafından idare ediliyorlardı.

Asurilerin yaşadıkları muhit büyük küçük bir takım devlet ve emaretlerle çevrili idi. Batı ve kuzeybatı sınırlarında kuzey Elcezirenin yukarıda adı geçmiş olan Arami siteleri ile Suriye arazisi bulunuyordu. Bu sitelerden başka Asur yurdunun kuzeybatısı, Fırat vadisiyle Dicle vadisini birbirinden ayıran (Kişyari=Karacadağ) ve (İzla=Turabidin) dağları da çeviriyordu. Bu asırda Suriye'nin kuzey ve orta parçaları Etilerin elinde idi. Etilerin pek eski zamanlarda Anadolu ile kuzey ve orta Suriye'yi birleştiren büyük ülkeleri vardı.

Bu Eti Türk devleti Mısır krallarına mağlup olduktan sonra parçalandı. Elleri kalan yerlerde ufak ufak Hitit hükümetlerine ayrıldılar. Bu devletlerden birisi Karkamış yani bugünkü adıyla Carablus devleti idi. Karkamışın batısında Patin şimdiki Maraş'ın cenubunda yani güneyinde Gürgüm Eti devletleri bulunuyordu. Asurlular arasına fırsat buldukça sıkışmış oldukları dar yurtlarından taşıyorlar, yurtlarını genişletmek istiyor ve aksi bir talihle yine yurtlarına çekiliyorlardı. Bu ulus ancak M.Ö. 1418 yılında bağımsız bir varlığa sahip olabildi.

M.Ö. 1345 yılında Asur tahtına oturan 1. Adad Nirari Kaldelere bir savaş açtı. Savaşı kazandı. Habur suyundan Babil hududuna kadar uzanan Arami emaretlerini zapt etti, bugünkü Urfa vilâyetinin Resulayn nahiyesine bir aralık sahip oldu. Adad Nirari'den sonra Asur tahtına geçen 1. Şalmanasar tahta geçiş tarihi M.Ö. 1290 böylece 1. Şalmanasar günlerini savaşlarla geçiriyordu. Karacadağ bölgesinde yaşayan Aramilere akınlar yapmaya başladı. Siverek ve Urfa bölgelerini çiğneyerek Fırat'a kadar ilerledi ise de arkadan çıkan bir gaileden dolayı çarçabuk geri çekildi. Şalmanasardan sonra (M.Ö.1115) 1. Tiglat Palasar kral oldu. Bu kral bir savaş kralı idi. Taç giyme töreninin ilk aylarında savaşa başlamıştı. Saltanatının 4. yıldönümünde göçebe Aramilere akın yaptı. Akıncılar Karkamışa kadar ilerlediler. Aramiler Etilerin memleketlerine sığındılar. Asurlular da kayıklarla Fırat'ı geçtiler. Telbaşar havalisini yakıp yıktılar. Asurların gösterdikleri bu şiddet her tarafa dehşet saldı.

Akıncılar büyük ganimetlerle geri dönmüşlerdi. Tiglat Palasar tahta çıkışının 9. yılında Kalde ordularını yendi. Babile girdi orada mabede girerek Tanrıların ellerini tuttu ve onlara hürmet gösterdi Sümer ve Akad Kralı ünva-

nını aldı ise de yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu istila iki yıldan fazla devam edemedi. M. Ö. 1060 yılına doğru Asurlarda bir çökme başlamıştı. Bu tarihte Eti devletleri bir ittifak yaptılar Asur ordularını Karkamış civarında bozdu- lar bu bozgunluk Asurlulara boyun eğmiş olan Kilikya, Malatya, Karacadağ, Zara dağı bölgelerini Habur havzası ve bütün Arami emaretlerin birer birer Asur boyunduruğundan kurtulmalarına sebep oldu.

Asur devleti bu sükuttan sonra M.Ö. 900 yılında bir daha başını doğ- rultamamıştır. Bu tarih te Asurluların başında II. Adad Nirari kral idi. II. Adad Nirari'den sonra M.Ö. 890 yılında II. Tiglat Ninib kral olmuştur. Bu kral sa- vaşçı ve zalim idi. I. Asur devletinin sükûtu zamanında Asur boyunduruğun- dan kurtulmuş olan memleketleri tekrar istila etti. Fakat bu memleketler fir- sat buldukça yine bağımsızlıklarına doğru koşmaktan geri durmuyorlardı.

Bu ikinci Asur devletinin 3. kralı Asur Nasarbal M. Ö: 885 yılında Asur tahtına oturdu. Bu da kana susamış bir kraldı. Taç giyme merasiminin ikinci gününü etrafına akınlar yapmaya başladı. Döktüğü kanla kalplerde dehşet bı- rakıyordu.

Saltanata geçtiği yıl içinde Amid civarında Dicle'yi geçti. Fırat'a kadar uzanan geniş sahayı çiğnemeyi tasarlamıştı. Çünkü bu sahada Arami sitele- rin istiklale doğru yürümek fikrinde bulduklarını haber almıştı.

Asur Nasarbal İzla (Tur Abidin) dağlarından aşarak Habur önünde Sura kasabasının surları altında görüldü. Bu kuşatmadan ürken halk krala yalvardılar dehaletleri (aman istemeleri) kabul edildi.

Kral bu şehirde halka pek zalimce muamele yapmıştır. İnsanların diri diri derisini yüzmek. Biçareleri diri diri gömmek gibi vahşetler yapıldı. İdam bayağı cezalardandı.

Asurluların vahşi şiddetleri yine bu siteleri bağımsızlık kavgalarından alıkoyamamıştı. Asur Nasarbal'ın tüyler ürperten bu tediplerinin ertesi yılın- da Asurluların Karacadağ ve Siverek etrafı sömürge komutanı Holay'ın ba- ğımsızlık fikrine düştüğü işitildi. Gerçekten bu komutan Dimadosa yani Er- gani kalesini kuşatmıştı. Bu olay üzerine kral ordusu ile İzla dağları etrafın- da görüldü. Holay bunu haber alınca Dimadosa kuşatmasını aştı geri dön- dü ve Kinaba (Siverek) ya sığındı. Asur Nasarbal'ın ordusu ile Kinaba ara- sında kanlı bir savaş başladı. Kinaba kuvveti karşısındaki büyük kuvvete da- yanamadı elim bir yenilgi ile olduğu yerde söndü. Şehir kralın eline düştü. Bu savaşa Kinabanın 600 savaşçısı maktul düşmüştü.

Asurlular bu vakada Kinaba halkından 3000 erkek, pek çok kadın ve çocuğu zalimane ateşte yaktılar. Kinabanın imdadına koşup gelen (Marira) (bu Siverek yakınında bir kasabadır) halkı da 300 ölü vererek bozuldu.

Bunu müteakip Asurlular Nirba Sitesini kuşatmaya koştular. Nirba halkı da bu savletin önünde bozuldu. Bir kısım halk çöle dağıldı.

Bir kısım halk ta Tella (Şimdi'ki Viranşehir) kasabasına sığındı. Tella şehri çok güzel korunan bir şehirdi. 3 sur içine alınmıştı. Tella kasabası halkı Asurluların hücumlarına şiddetle karşı koymuşlardı. Nihayet bunlar da yenildi şehrin kapılarını Asurlulara açtılar. Bu kavgada halktan 3000 cenkçi er ölmüştü. Asurlular şehre girdikten sonra insanları ateşe yakmak, diri diri yüzmek, el burun kesmek gibi vahşetlerin hiçbirisini esirgememişlerdir. Bu kanlı cidal ve vahşetleri gören komşu siteler Asur Nasarbala boyun eğdiler. Yalnız Fırat kıyılarındaki Arami sitelerden bazıları henüz istilaya uğramamıştı. Bu yerleri de zaptına geçirmek için Asur Nasarbal M. Ö. 879 yılında Habur vadisine baskınlara başladı. M.Ö. 877 yılında Aramilerin en kuvvetli sitelerinden biri olan Edini bölgesine hücum etti ve Kaprapı kasabasını kuşattı. Bu kasabada Edin'i sitesinin en müstahkem şehirlerinden birisi idi.

Asurlular bu şehrin surlarını yıktılar. 800 cenkçi erlerini öldürdüler. Memleketi harap bir hale soktuktan sonra 2400 insanı da tutsak olarak kendi şehirlerine götürdüler. (Beyt Edini) kralı Ahuni bu şiddetli istiladan ürkererek bütün kasabalarını Asur kralına teslim etti. Asur kralı bu vakadan bir yıl sonra zaptetmiş olduğu bu yerlere tekrar geldi. Sömürgesinin işleriyle biraz meşgul oldu. Habur ve Belih nehirlerinin havzalarını dolaştıktan sonra Fırat'ı geçerek Karkamışa doğru yürüdü. Karkamış hükümdarı Sincar Asur ordusundan korktu şehrinin kapılarını krala açtı değerli hediyelerle karşıladı. Asur kralı Karkamış ordularını kendi ordularına ekleyerek yağma ve akınlarını Finike ve Lübnan sahillerine kadar götürdü.

Artık Urfa Vilayetinin toprakları civar memleketlerle beraber Asur ordularının ayakları altında sürekli çiğnenip durmuştur.

Asur Nasarbal Suriye şehirlerini ezip çiğnedikten sonra 16 yıl daha kral olarak yaşamıştır. Bu hükümdarların bu zaman içinde daha neler yapmış olduğunu tarih bize hikâye etmemiştir.

Asur Nasarbal'dan sonra M.Ö. 860 yılında oğlu Selim Nasar krallık tahtına oturdu. Bu da babasının bütün vasıflarını kendinde toplamıştı. Selim Nasar'ın ilk tahta çıkışında babasına boyun eğmiş olan bazı şehirler Asur boyunduruğunu atmak istemişlerdi. Beyt Edini sitesi de bunlardan biriydi. Edini kralı Ahuni Etilerle bir ittifak yaptı. Eti devletlerinden Karkamış Girgim, Şem-al, Kova, Patin bu ittifaka dahil oldular.

Etilerin desteğine dayanan Edini sitesi Asur devletini tanımadı. Şalma Nasar da Edini devletinin Melati Bormerna kasabalarını kuşattılar. Asur ordusuna güç yetiremeyen bu kasabalar Şalma Nasarın eline düşünce Ahuni

müttefiklerinin memleketlerine kaçtı. Asur kralı mağlup orduyu takip ederek Fırat'ı geçti. Edini askerleri Şem-alde Şem-al ve Patin ordularıyla birleşmişlerdi. Şalma Nasar bu orduları dağıttı. Şem-al'i zaptetti. Zafer'in bir hatırası olmak üzere de Salvare=Karasu nehrinin kaynağı yanında heykelini dikti.

Edini Şem-al kuvvetlerinin bakiyesi Patine çekilmişlerdi. Burada Karkamış ve Kilikya kuvvetleriyle birleştiler. Şalma Nasara karşı koyacaklardı.

Orduya Patin hükümdarı Şubluluma kumanda ediyordu. Şalma Nasar bu kuvvetleri de bozdu. Patini yaktı. Önündeki manileri yıkarak Akdeniz'e kadar ilerledi. Hesapsız esir ve birçok ganimetle geri döndü. Asuriler zaptettikleri şehirlerde askeri kuvvet bırakmazlardı. Sömürgelerinin birçoğuna kendilerinden vali bile atamıyorlardı. Yalnız fethettikleri yerleri bir miktar vergiye bağlayarak geri dönüyorlardı. Bu sebeple Asur ordularının çekilmesiyle zapt olunan memleketler Asur boyunduruğundan kurtulmaya çalışıyorlar vergi vermekten imtina ediyorlardı. İşte Edini sitesi de Asur ordularının çekilmesi akabinde böyle yaptı. Asur kralı da M.Ö. 859 yılında tekrar Edini sitesini kuşattı Tel barsib=Birecik yakınında Ahoninin ordusunu yendi Karkamışa girdi ve buraları bir daha çiğnedi. Ahoni Araratlara kaçtı orada kendisine müttefik arayacaktı. Ahoninin maksadını öğrenen Şalma Nasar M.Ö. 858 yılında Edini şehirlerini bir daha hırpalamaya hazırlanırken Ahoni de ülkesini korumak için Araratlara geri döndü. Hudutlarını takviye etti. Her kasabaya ehliyetli bir komutan bıraktı kendisi de Fırat'ın sağ sahiline Şitamrat tepeleri arasına sığındı. Şalma Nasar M. Ö. 857 Edini isyanını bastırmaya geldi. Ahoniyi ve ordusunu esir ederek başkentine gönderdi.

Şalma Nasar M.Ö. 849 yılında 9. defa Fırat'ı geçmiş Etilerin ülkelerini alt üst etmiş bu münasebetle Urfa vilayetini de baştan başa çiğnemiştir. M. Ö. 848'de yine Edini şehirlerine ve M.Ö. 835 te Masiyus (Karacadağ) bölgesine akınlar yapmıştı.

Şalma Nasarın son günleri oğlu Asur Danibalın çıkardığı ihtilallerle geçmiştir.

Bundan sonra gerek bu devlet zamanında gerek bundan sonraki 3. Asur devleti zamanında kuzey Elceziredeki Arami şehirler amansız darbeler altında uyuşup kaldı.

3. Asur devleti krallarından Senahrib zamanında Telbarsib (Birecik) kasabası Asurluların bir su üssü olmuştur. Sanahrib Finikeden getirdiği mühendislerle burada savaş gemileri yaptırıyordu. 3. Asur Devleti M. Ö. 608 yılında inkıraz buldu. Yerine 2. Kalde devleti geçti. Bu devlet zamanında Urfa vilayeti etrafında bir vaka geçmemiştir. Bunlar da ara sıra bu havaliye akınlar yapmışlar. Ülkenin başkaldırmasına fırsat vermemişlerdir.

Asur devleti nasıl yıkılmıştı bunu bilmek için biraz geri zamanlara kadar çıkmak gerekiyor. Bugünkü İran'ın güney bölgesinde Medler oturuyordu. Med Ülkesinin batısı Zağra dağlarına dayanmış olduğu gibi güneyi de Hint denizinin kıyısına kadar uzanıyordu. Kafkasya'nın gerisinde de Kimri Türklerinin yerleşmiş oldukları görülmüştür.

M.Ö. 750 yılına doğru eski göç günlerinde Arapça tarih kitaplarının İskoz veya Skot dedikleri Tatar veya Moğol olduklarında tereddüt edilen fakat Turani olduklarından şüphe edilmeyen İskitler Kimri hudutlarına yayılmışlar ve Kimruları sıkıştırmışlardır. Kimrılar İskitlerin önünden kaçarak Anadolu'nun Kızılırmak bölgesine yerleştiler.

Bazı Arap tarihlerinin doğu Anadolu'da haber verdikleri İskonya devletini İskitlerin kurmuş olması çok muhtemeldir. Asur devleti kuvvet bulunca Med ve Kimruları haraca bağlamıştı. Asur devletinden daima çekinen İskitler Medleri Asur boyunduruğundan kurtulmaya teşvik ediyorlardı. Bu teşvik neticesinde İskit ve Kimri Türkleri ile Medler bir ittifak yaptılar. Asurluların Kalde valisi Nebu Palasar da bu ittifaka girdi. Müttefiklerin orduları Mezopotamya'yı çığnedi. Asur devleti bu ittifakın önünde yıkıldı. Bir daha başını kaldıramadı.

Bu savaşta Nineva harap olmuştu. Kuzey Elcezirede de Nusaybin Urfa ve Resül Ayn dan başka sağlam kasaba kalmamıştı. Bu hadiseler hep M. Ö. 608 tarihinde cereyan etmiştir.

Asur devleti yıkılınca bu devletin ülkesi II. Klade kralı Nebu Palasar ile Med kralı Kovasar (Key Ahsar) arasında taksim edildi. Asurluların geniş ülkelerinden kuzey şehirlerini Kovasar, Elam kitasının bir kısmı ile Elcezire Suriye ve Filistin'i de Nebu Palasar aldı.

Nebu Palasar Asur devletine boyun eğmiş olan Mısır Ülkesini de kendi tebaasından sanmıştı. Halbuki Nineva kuşatıldığı zaman Mısır kralı (Neha) Asur devletinin bağlarından silkinerek çıkmış bağımsızlığını eline almış bulunuyordu.

Asur devletinin yıkıldığını seyreden II. Neha fırsatı kaçırmayarak Suriye'ye girmiş fütuhatını Fırat kıyılarına kadar getirmiş Karkamış'ı da zapt etmişti.

Neha'dan örnek alan Aramiler de Habur ile Belih suyu arasındaki sahada bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunlara İskit ve Kimrılar da yardım etti ve Elcezire memleketlerine girdiler. Kamer (Ay) tanrısının makarı bulunan Harran şehrini de zapt ettiler bu karışıklıkları bastırmak için Nebu Palasar oğlu Nebo Hod Nasar'ı (Buhtu Nasar) bir ordu ile Arami kabileleri ile bunlara yardım eden İskitler'in üzerlerine gönderdi. Aramileri itaatı altına aldı ve Harran'ı haraca bağladı.

FARSLAR

M. Ö. 538 yılına kadar yaşayan II. Kalde devleti son hükümdarları Nebu Nehid'in gaflet ve ahmaklığı yüzünden inkıraza uğradı.

Bu devleti yıkan Fars Kralı Kuruş=Keyhüsrev idi. M. Ö. 552 yılında Keyhüsrev Med krallığına karşı koymuştu. Bu krallığı yıktıktan sonra İran ülkesini bir bayrak altında topladı ve M. Ö. 545 yılında Lidya kralı Krezüs'ü yendi artık Keyhüsrev'in önünde kendisine karşı duracak bir kuvvet kalmamıştı.

Keyhüsrev genç ordusunun başında olarak Mezopotamya'ya hücum etti ve II. Kalde devletini yıktı. Kıtaya baştan başa sahip oldu. Bu defa da Urfa vilayeti İranlıların eline düşmüştü.

MAKEDONYALILAR

Keyhüsrev'in kurduğu Keyaniyan devleti III. Dariyüs'ün zamanına kadar devam edebilmişti. III. Dariyüs'ten evvel İran'da başlamış olan gerileme bu hükümdarın zamanında daha vahim bir hal aldı :

Yer yer valiler isyan çıkarıyor krallar da zevk ve sefahat alemlerinde vakit geçiriyorlardı. M. Ö. 338 yılında III. Dara İran imparatorluğu tahtına otururken Makedonya'da da Büyük İskender babası Filip'in tahtına oturmuştu.

NOT : Keyhüsrev İran'ı bir birlik halinde toplayınca Lidya kralı Krezüs Keyhüsrev'den korkmuştu. Kendisi için tehlikeli gördüğü bu kuvveti olduğu yerde söndürmek istedi. Mısır ve Kalde devletleriyle Keyhüsrev aleyhinde bir ittifak vücuda getirdi. Keyhüsrev bunu haber almıştı. Krezüs'ün müttefikleri hazırlanmadan önce Keyhüsrev Krezüs tehlikesini önledi. Lidya krallığını ortadan kaldırdıktan sonra ikinci kahir darbeyi de Kalde krallığına indirdi.

İskender İran'da cereyan eden ahvale vakıf oluyordu. Bu fırsatı kaçırmayarak M. Ö. 334 yılında küçük Asya'yı işgal etti ve M. Ö. 331 yılının 20 Eylülünde de Dicle'yi geçerek Erbil yakınlarında Daryüs ile karşılaştı. Kanlı bir savaştan sonra Keyeniyan devleti tarihe karıştı.

İskender M. Ö: 323 yılında öldüğü zaman mülküne varis bırakmamıştı. Ülkesine komutanları varis olmak istediler, komutanlar arasında senelerce devam eden savaşlar neticesinde ülke taksime uğradı. M. Ö. 311 yılında Suriye ile Mezopotamya kıtası komutanlarından Seleucide'in hissesine düş-

tü ve Seleucide (Selefküs) hükümeti kuruldu. Selefküs devleti İran'ı da içeriyordu. Bu münasebetle Urfa vilayeti Selefküs devletinin bir şehri olmuştur.

PARTLAR

Selefküs devleti M. Ö. 250 yılına kadar şevketini koruyabildi. 250 yılında İran'da Eşkaniyan devleti adını alan Part devletini Partların ilk kralları Eşk yahut Arşak kurdu.

Eşk Selefkian devletinden II. Antiyohus'a karşı isyan ederek Fars, Med ve Mezopotamya'yı itaati altına aldı. Part devleti de küçük küçük hükümetlerden oluşuyordu. Bunların en meşhurları : Urfa, Tüdmür, Hedyap, Hattara, Mişan, Beyt Germay emirlikleri idi. Bu saydığımız küçük hükümetler fırsat düştükçe bağımsız yaşıyorlar bazen Roma imparatorluğuna tabi oluyorlar, bazen da Part krallarına boyun eğiyorlardı.

Bundan sonra Urfa üç buçuk yüzyıl süren krallık devrini yaşamış ve tarihte büyük bir önem kazanmıştır.

Urfa bağımsız yaşadığı günlerinde de bazen Roma nüfuzuna bazen da Part nüfuzuna bağlanırdı. Çok kere Part nüfuzuna bağlanmış ve Part medeniyeti altında yaşamış olduğu için bu şehre Partların memleketi veya hut Partların kızı bile diyorlardı.

PUTPERESTLİK DEVRİNDE ORHAY'DA SOSYAL HAYAT, İLİM, SANAT, ASKERLİK VE DİN

ORHAY'DA SOSYAL HAYAT

Bu devir Orhay'ın putperestlik devrine ait hususlardır. Sosyal hallerde Orhay'ın ayrı bir özelliği yoktur. Orhay Mezopotamya'nın bir şehri olmak dolayısıyla bu kıtada oturanların ulusal, sosyal yaşam ve geleneklerinden ayrılmamıştır.

Mezopotamya'nın Turanlı sakinleri ve bunların uygarlıklarına bir bütün halinde varis olan Samî soy evlerini üç bölüme ayırmışlardı. Bu bölümlerin biri kadınlara, biri erkeklere, biri de hizmetçilere mahsustu. Bu oturma tarzına bugün de Urfada riayet edilmektedir. Harem ve selamlık hayatı Urfa'da köklü bir gelenektir. Mezopotamya hayatına bağlı yaşayan Orhay halkı yemek yedikleri zaman kürsü üzerine sini adı verilen madeni yuvarlak bir tab-

la konulur yemek kapları bu tablanın üzerine dizilir yemek yiyenler tablanın etrafına çevrilerek yemeklerini yerlerdi. Bugün bu taam tarzına Urfa'da tamamiyle riayet edilmektedir. Bazen bugünkü Avrupalılar gibi sofraya bir masa üzerine kurulur, masa etrafına koyulan sandalye üzerine oturularak çatal ve kaşıkla yemek yenilirdi.

Mezopotamya ve Orhay halkı temiz giyinirlerdi. Elbiseleri keten veya pamuktan yapılmış, ayaklarına kadar uzanan bir entari ve üzerine de yün harmani (aba) giyerlerdi. Cumhuriyet'ten önce Urfa'nın giyim şekli böyle idi. Kadınlar başlarına örtü almazlardı. Saçlarını omuzlarına sarkıtlardı, bazen omuzlarını örtecek kadar uzunca zarif bir örtü ile başlarını örttükleri de vaki idi. Kadınlar dükkân ve mağazalarda alış verişle meşgul olabiliyorlardı. Tesettür kaidesi yaygın değildi. Yüksek ailelere mensup kadınlar evlerinden pek az dışarıya çıkarlardı. Dini bir tören için veya ziyaret için evlerinden çıktıkları zaman hizmetçilerini beraberlerine alırlar ve car giyerlerdi. Halk kanunlara bağlıydı. Mezopotamya'da oturanlar yasayla yaşarlardı, bu yasaları Sümerler yapmışlardı. Sümerlerin 282 maddelik bir medeni kanunları vardı. Bu kanun yargıçların, memurların görevlerini belirtirdi. Vazifelerini kötüye kullananların cezalarını tayin ederdi. Cezalar para cezası, azil ve büyük suçlarda idam idi.

Yasanın bazı bölümleri tarla kiralamaya, toprağı sulama hakkına, meralara ve şahıs haklarına ait idi. Hayvan haklarına ait kanuni maddeler de vardı. Kanunun bazı maddeleri çiftçilikte, ticaret ve sanayi işlerinde çalıştırılan işçilere hayvan kiralamaya ve deniz ticaretine aitti. Evlenmeye, evlenen kadınla erkeğin karşılıklı haklarına, verasete, esirlere ait birçok kanun hükümleri konmuştu. Bunlardan başka doktorların, mimarların ücretlerini görev ve sorumluluklarını bildiren hükümler de kanunlarda bulunurdu.

Elamlar'ın merkezi olan Sus şehrinde bulunan ve Hamurabi kanunu diye bilinen yasa Turanlı'ların koydukları kanunlardan başka bir şey değildi. Hamurabi bu kanunları bir araya toplamış ve sadece tasnif ve tedvin etmiştir.

İLİM VE SANAT

Mezopotamya'da uygarlık Mısır'dan daha önce gelişmişti. Turanlı'lar ilim, sanat ve ticaret işlerinde zamanlarının en ileride bir ulusu idiler. En çok astronomi biliminde ileri gitmişlerdi. Turanlılar yıldızlara taptıkları için bunların hareketlerini seyrediyorlardı gök cisimleri üzerinde incelemeler yapıyorlardı. Bu hususta Mezopotamya semasının berraklığı da bu incelemelere yardımcı olmuştu. Dinlerinin yıldızlara verdiği önem bu yurttaki astronominin temel

taşını kurdu. Mezopotamyalılar astronomi bilimini bulduktan sonra daha ilerilere gitmişler. Güneş ve ay tutulmasının sebebini bulmuşlar, güneş ve ay tutulması zamanlarını hesap etmeyi de başarmışlardı.

Mezopotamyalılar bir yılı 360 gün itibar etmişler, günleri 24 saate bölmüşler ve güneş saati kullanmışlardı. Bu ulus astronomi biliminde Yunanlıların ustası idiler.

Turanlılar zarif dokumacılık yapmayı biliyorlardı. Kumaşları her yerde rağbet bulmuştu. Kadınlar boş zamanlarında güzel şeyler dokumakla vakit geçirirlerdi. Mezopotamya'da mimarlık da ileri gitmişti. Kitada taş ocakları yok denecek derecede az bulunduğu için tuğlacılığı da Mezopotamyalılar düşünmüşlerdi. Tuğladan kemer ve kubbe yapıyorlardı. Bu halk zarif sanat işlerinde de yüksek idiler. Maden üzerine altın, gümüş, kakma işlerini iyi biliyorlardı. Tabii renklerle nakış ve tasvir yapıyorlardı. Resim işlerinde daima tabiatı taklide çalışmış oldukları bugün çıkarılan eserlerde görülmektedir. Mezopotamyalılar tababete de aşina idiler. Tababet ilk zamanlarda kahinlerin ellerinde idi. Her hastalığı cin çarpmasına atfederlerdi. Hastaları tedavi onları cinlerin etkisinden kurtarmak ile olurdu. Bunun için mabutlara dilekçeler yazılırdı. (Bugüne kadar sürüklenip gelmiş olan muskacılık buradan başlamış ve semavi dinlerin mensupları arasına da girmiştir.) Bundan sonra hastaları bitkilerle tedavi usulü bulundu. Tıp sanatına esas olan tecrübe ilk defa Mezopotamya'da görülmüştür. Mezopotamyalılar hastayı meydanlıklarda teşhir ederler gelip geçenlerin tecrübelerinden faydalanırlar ve onlardan alınan bilgiye göre hastalar tedavi edilirdi. İşte bu yolda toplanan bilgiler ile tababet sanatı bir bilim halinde doğmaya başladı. Tababet tecrübeye dayanan bir ilim sahasına girdikten sonra kâhinler kehanetlerine revaç kazandırmak için bitki ilaçlara bazı dualar ve tılsımlar ilave ederek üfürükçülüğe yeni bir çığır açmışlardı.

ASKERLİK

Mezopotamya halkı zorunlu askerlikle mükelleftiler. Bunlarda ücretli askerler yoktu. Savaş zamanında silahını alan orduya katılırdı. Silahlar kılıç, mızrak, ok-yay, zırh, kalkan ve savaş arabaları idi. Kuşatmalarda kalelere ve surlara karşı bazı alet ve makinalar da icat etmişlerdi. Orduları muntazamdı. Askere savaş işlerinde tecrübeli komutanlar kumanda ederlerdi. Ordunun intizamı kanunla sağlanmıştı. Savaş emirleri, askeri hareketler kralın emri ile ve hayret veren bir intizam altında icra edilirdi. Ordu üç kısımdan oluşurdu. Piyadeler yay-okla mücehhez idiler, süvariler mızrakla teçhiz edilirdi, savaş arabasına binen cenkçiler de kılıç ve kalkan kullanırlardı. Orduları yenil-

mez bir intizam ve mükemmeliyette idiler. Krallar istila ettikleri memleketlerde askeri kuvvet bırakmazlardı. Fethettikleri yerleri yılda bir miktar vergiye bağlardı.

DİN

Urfa'nın kendine özgü bir dini bir ilahı yoktu. Burada halk Mezopotamya'nın yıldız dinine bağlı idi. Yıldızlara tapan halk gökte, yerde, çölde birer ilahın egemen olduğuna ve bunların altında daha aşağı mertebede birçok tanrıların bulunduğu inanmışlardı. Mezopotamya'nın en eski sakinlerine göre gökte Zi Enna, yerde Zi Kiya, çölde İnli egemen idiler. Sonradan Mezopotamya'da oturan Aramilerin de üç tanrısı vardı. Birincisi Eno, ikincisi Bil, üçüncüsü Heya.

Eno bütün tanrıların büyüğü unsurlar aleminin ve karanlıkların gizli hazinelerin tanrısı idi. Eno, şu şekilde tasavvur olunurdu. Uzun sakallı, başının üstünde bir balık bulunan insan şeklinde idi. Kerkes kuşu gibi uzun bir kuyruğu da vardı. Bil, bütün alemin tanrısı idi. Bütün iklimlere, ruhlara o bakardı. Bil büyük bir taht üzerinde oturmuş bir kral şeklinde tasvir edilmiştir. Heya bilimlerin şeref ve hayatın tanrısı idi. Uçmaya hazırlanmış dört açık kanatlı bir kuş ile tasvir edilirdi. Bu tanrıların kendilerinden sadır olmuş eşleri vardı. Eno'nun eşi Efat, Bil'in eşi Bilitta, Heya'nın eşi Dokina idi. Bu üç ilahın sonra üç ilah daha gelir. Bunların da adı Sin, Şemşa ve Edad. Sin tanrısı aydan, Şemşa tanrısı güneşten, Edad tanrısı gökten güç alır. Sin ilah ayların, günlerinin tanrısıdır. Şemşa göğü ve yeri idare eder, felekleri döndürür. Edad ilah ekinlerin çayırların, pınarların, tayfun ve kasırgaların, su taşkınlarının, şimşeklerin tanrısıdır. Bu ilahlardan sonra gezegenleri idare eden ilahlar gelirdi. Ninib, Merdoh, Zekal, Astarta, Nebu. Ninib, bir arslanı boğmakta olan güçlü insan şeklinde tasvir edilir. Ninib, yiğitliğin tanrısıdır, düşmanları, asileri terbiye eder. Merdoh Babil halkının Bil ilahı derecesine yükseltilmiş bir tanrısı idi. Zekal, savaş tanrısıdır, diğer ilahların silahlarını taşırdı. Gövdesi arslan başı insan şeklinde tasvir edilir. Nebu tabiatın işlerini tertip eder, güneşin doğuş ve batışına nezaret eder. Krallar bunu taklide çalışırlar. Astarta zafer ve çoğalma ilahıdır. Birinci görevinde arslan veya öküz binmiş bir insan şeklinde tasvir edilmiştir. Başında yıldızlarla bezenmiş bir taç ve elinde yay-ok vardır. İkinci üreme vazifesinde ise ellerini göğsünün üstüne koymuş enli yüzlü bir kadın şeklinde tasvir edilir. Astarta için sabah yıldızından kinayedir diyenler vardır.

Bu tanrılardan başka her şehrin kendine özel tanrıları da var idi. Nana Elamların tapıtları bir tanrı idi. Elamlıların Temmuz adında da bir tanrıları vardı. Temmuz nehirlerin tanrısı sayılırdı. Bu ilaha Fenike'de de tapılırdı.

Orhay'da güneş tanrısının bir mabedi vardı. Güneş mabedi bir Orhay sikkesi üzerinde görülmüştür. Güneş mabedi şehrin ortasında idi. Kral tacının üzerinde bir hilal resminin bulunması ayrıca Orhay'da aya da tapıldığını gösterir. (Orhay'ın kuzeyindeki iki kapısından birinin adı Beyt ül Şems kapısıdır. Bu ad güneş mabedinin adından alınmıştır.) Asıl ay tanrısına tahsis edilen mabed Harran'da idi.

Görülüyor ki güneş ile ay Orhay ilahları arasında bulunuyor. Lakin Orhaylılar MONİME ile AZİZ'i şehre ilah olarak vermişlerdi. Yazar Yanbilig'e göre Orhay'da iki önemli tanrıya tapılırdı. Bunlardan birisi Merkür gezegenini temsil eden Monim, diğeri de Mars gezegenini temsil eden Aziz idi. Frantz Cumon Aziz ile Monim'i sabah ve akşam yıldızları ile izah etmiş ve Yanbilig'in teşhisini reddetmiştir. Eski Suriye yazarları Orhay'da Bel ile Nabo'dan başka bir ilah tanımıyorlar. Birincisinin Jüpiter gezegeni olduğunu ikincisinin ise Mars gezegeni olduğunu söylüyorlar.

9. Abgar'ın tanrıça Taratha şerefine yapılan kastrasyon âdetini men ve ilga etmiş olduğuna bakılırsa Orhay'da bu tanrıya da tapılmış olduğu anlaşılır.

Abgar Okama'nın Taratha'yı Mabboug'dan Orhay'a nakletmiş olduğunu yazan Musa El Horini'nin bu kaydı Tarathanın Orhay'da bir mevki olduğunu gösteriyor. Bazı yazarlar komşu şehirlerde tapılan ilahların Orhay'da mensupları bulunduğunu söylerler. Orhay'ın ve bütün Mezopotamyalıların kendilerini terk etmiş oldukları yıldızlar dini hakkında doğu yazarlarının verdikleri izahları faydalı gördüğümüz için burada bu dine dair şark müelliflerinin yazılarını özetleyeceğiz.

YILDIZLAR DİNİ

Yıldızlar dini Sabeen yani Sabii adıyla şöhret bulmuş bir dindir. Bu dinin büyük merkezlerinden birisi Harran şehri idi. Harran'da Sabbilerin büyük mabetleri vardı. Şehir haricinde Kabe gibi tavaf edilen dini bir bina da bulunuyordu. Sabii dini İslamiyet'in zuhurundan sonra da asırlarca Harran'da devam etmiştir.

Hicretin 332 ci yılına kadar yaşamış olan tarihçi Mesudi Harran'ın Rakka kapısı yakınında Sabiilerin büyük bir tapınağından söz ediyor. Bu tapınakta birçok heykelin ve bu heykeller arasında Azeri'n de heykelinin bu-

lunduğunu kaydediyor. Sabiiler evrenin güçlü bir mimarı bulunduğuna inanırlardı. Fakat gözle görülmeyen bu mimara erişmenin mümkün olmadığına inanıyorlardı. Bu yaratıcıya cevherleri kutsal olan ruhları aracı koymakla ancak yaklaşılabildi. Sabiilerce bu ruhları tanrı yaratmış ve unsurlar alemindeki tasarrufu onlara bırakmıştır. Bu ruhlardan her biri bir gezegene aitti. Gezegenler bu ruhlara beden vazifesi görüyorlardı. Sabiilerce gezegenlerin ruhları ait oldukları yıldızların yörüngelerini idare ederler. Bu yıldızlarla yörüngelerinin hareketlerinden ve bu hareketlerin vücuda getirdikleri İktiran, Mukabele, Terbi, Mihak gibi yıldız vaziyetlerinden unsurlar alemini etkilenir ve bu etkilenmelerden de terkipler, imtizaçlar ve yaratılış ve icatlar meydana gelir ki bunlar hep gezegen ruhlarının tasarruflarıdır. Gezegenlerden başka karı, yağmuru, rüzgârı, yıldırımı, şahapları, bulutları, kuyruklu yıldızları, gökkuşağını, depremi, pınarları hatta siyaseti idare eden ruhlara da vardı. Sabiilerce cesedi olmayan mücerret ruhlara tevessül etmek yani onlara yaklaşmak imkânsızdır. Bunun için dini önem gezegenlere inhisar etmiştir. Ancak gezegen ruhlarına tevessül etmek suretiyle mücerret ruhlara ve tanrılar tanrısına yaklaşılabılır. Gezegen ruhları bu alemde muayyen saatlerde ve nöbetle egemen olurlar. Gezegenlere tevessül iktisap ile olur. Nitekim peygamberler de iktisapla ve tavsitle tanrıya erişmişlerdir. Gezegenlere erişmek iyi ahlak, yalvarma ve dualarla mümkün olur. Tevessülün bir yolu vardır : Hangi gezegene tevessül edilecek ise onun tanrılık kürsüsünde oturduğu saati bilmeli ona mahsus tütsüler yakmalı, onun karşısına çıkabilmek için özel elbiseler giymeli, ona özel dualar okumalı, bir dileği varsa tılsımlı yazırlarla dilekçe vermelidir.

NOT : Muskacılık müslümanlığa buradan girmiştir. Hastalara, saralılara muska yazanların kitaplarına bakılırsa görülür ki o kitaplar yazılacak tılsım ve yazıların misk veya amber suyuyla yazılmasını ve Mars ve Jüpiter gibi gezegenlerden belirli birinin saatında yazılmasını muskanın tesiri için şart koyuyor ve yazılırken de bir tütsü yakılıyor. Her gezegenin nöbetle egemen olduğu süre muavvec saat, zamaniye saati denilen bir nevi zaman ölçüsüyle takdir edilir. Zamaniye saati hesabıyla her mevsimde gece ile gündüz on ikişer saatten ibarettir. Geceler güneşin batışı, gündüzler de güneşin doğuşu ile başlar. Mevsimlerin değişmesiyle uzanıp kısalan gece ve gündüzlerde saatların dakikaları artıp eksilir.

İstenilen mevsim ve günlerde bu saatların dakikalarını bulmanın ve saatin kaç olduğunu bilmenin formülü vardır. Eski astronomi kitapları bu hesaplardan söz ederler. Haftanın her gününün ilk saatinde gezegenlerden birisi egemendir : Pazar gününün ilk saati güneşindir, güneş zamaniye saati hesabıyla bir saat egemen olduktan sonra tasarruf sandalyesini Venüs'e, Venüs Merkür'e, Merkür Ay'a, Ay Satürn'e, Satürn Jüpiter'e, Jüpi-

ter'de Mars'a terk eder ve egemenlik nöbeti yine güneşe geçer. Bu şekilde günün 24 saati bittikten sonra 25 ci saat hangi yıldızın ise ertesi günün ilk saatinde o yıldız hakimdir.

Böylece pazar gününün ilk saati güneşin olunca pazartesisinin ilk saati ayın, salıninki Mars'ın, çarşambanınki Merkür'ün, perşembeninki Jüpiter'in, cumanıniki Venüs'ün, cumartesisininki Satürn'ün dür.

Sabiiler üç vakit namaz kılarlar, gusül yaparlar, rükusuz cenaze merasimi icra ederler, domuz, deve, köpek, avlayıcı kuş ve güvercin eti yemezler, şarap içmezler, Sabiiler tek kadınla evlenirler, boşanma ancak bir yargıcın hükmüyle mümkün olur. Sabiiler bir ay oruç ta tutarlar, oruç gecenin son dörtte birinden başlar ve güneşin batışına kadar devam eder. Oruç ayı güneş Balık burcunda iken yenilenen aydır. Güneş Koç burcunun içinde iken yenilenen ayın ilk günü bayram yapılır. Sabiilerin en kutsal bayramları astronomların beş mütehayyir yıldız (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn) dedikleri gezegenlerin takvimlerde gösterilen ve Beyti Şeref denilen mevkilere geldikleri günlerde yapılır.

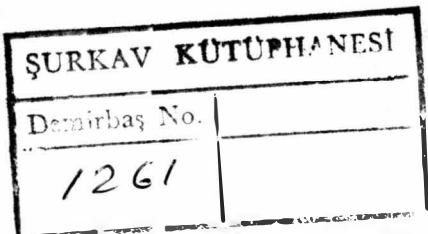
Sabiiler güneşin Koç burcuna girdiği günü büyük bir saygıyla karşılarlar. O gün güzel giyinir ve kıra çıkarlar. Sabiiler dinlerini Uhnuh yani İdris peygamber ve İdris'in oğlu Saib'in irşadi ile bulmuş olduklarını söylerler. Sabii iddasına göre Mısır piramitlerinden biri Şit, biri İdris, birisi de İdris'in oğlu Saib'in kabridir.

İslamiyet'in 4. asrına kadar Sabii dini Harran'da yaşıyordu. Hicretin 3. yüzyılında tıp ve matematikteki kudretiyle şöhret bulan Harran'lı Sabit İbni Kurre Sabii idi. Pek eski zamanlarda Sabii dini Avrupa'ya kadar yayılmıştı. Zeus, Jüpiter yıldızından başka bir şey değildi. Fidyas'ın yaptığı meşhur heykel de bir Jüpiter heykeli idi.

Fransızlarda bu dinin izi henüz kaybolmamıştır. Fransız dilinde haftanın günlerine o günün ilk saatinde egemen olan gezegenin adı verilmiştir :

Lundi ay günü demektir. Ay pazartesi gününün ilk saatinde hakimdir. Fransızlar pazartesi gününe Lundi adını vermişlerdir. Mars Merih yıldızının adıdır. Mardi, Mars günü demektir. Merih yıldızı salı gününün ilk saatinde hakimdir, bundan dolayı salı gününe Mardi adı verilmiştir.

Merkür halk dilinde Utarit yıldızının adıdır. Mercredi, utarit günü demektir. Utarit gezegeni çarşamba gününün ilk saatinde hakim olduğu için çarşamba gününe Mercredi adı konmuştur. Diğer günlerin adı da hep böyledir.



ORHAY'DA NABATEEN VEYA ARAMİ KRALLIĞI

M. Ö. 132 yılında Orhay'da kurulmuş olan krallığa Osroen krallığı deniliyor ise de bu ad eski zamanlara ait değildir. Orhay krallığı ancak Romalılar zamanında bu adı almıştır. Osroen adı miladın 4. asrından sonra meydana çıkmıştır. Daha doğrusu bu memleket Romalıların bir eyaleti olduktan sonra Osroen adını almıştır. 349 yılında Konstans Amid'i tamir etti, bunu müstahkem bir mevki yaptı ve Irak'ı iki eyalete ayırdı. Kuzeydoğu parçasına eski ve gerçek adıyla Irak denildi. Merkezi Amid idi. Güneybatı parçasına da Osroen adı verildi, merkezi Orhay idi. Anlaşıyor ki Osroen adı Orhay krallığının adı değil Roma sömürgesinin adıdır. Böylece biz bu yerde kurulmuş olan krallığa doğru adı ile Orhay krallığı diyeceğiz. Orhay krallığı tarihte büyük bir önem kazanmıştır. Bu önemi genişliğine, sahasına değil seçkin vaziyetine, bilimine ve kültürüne borçludur. Orhay edebi dehası, askeri gücüyle Suriye ve Irak'ta asırlarca görkem salmış ve bu seçkinliğiyle zaptedilmesi kabil olmadığına dair bir geleneğe sahip olmuştur, hatta Orhay'ı beyhude yere kuşatmış olan Sasani'lerin en kudretli kralı Cavvad (Kubad) ile Khosroes (Nuşirevan) bu geleneğe inanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Orhay'ın siyasal önemini Roma fütuhatı azaltmış ise de beraberce getirdiği Yunan kitapları ile fen alanında ona yeni ufuklar açmıştır.

Krallık devrinde Arami kültürünün parlak ocağı olan Orhay'ın konuştuğu lehçe Akdeniz'den Dicle sahillerine kadar klasik bir dil olmuştu. Orhay'ın krallık sahasının sınırını sarıh bir şekilde tespit etmek zordur. Tabii sınırı batıda Fırat, kuzeyde Ermenistan dağları idi. Krallık güneyde çöle kadar uzuyor, doğuda ise Nusaybin şehriyle çevriliyordu.

ORHAY'IN TANIMI VE NİTELİKLERİ

Orhay şehri müstahkem bir surla çevrilidir. Güneybatısındaki dağın üstünde iç kalesi yükselmiştir. Bu kalenin her tarafı geniş ve derin bir hendekle çevrilidir. Kuzeye açılan kapısı şehrin suru içerisine alınmıştır. Orhay'ın önünde doğu ve kuzeye doğru yayılan münbit ova (Harran ovası) ticaret, sanat ve servetinin kaynağı olmuştur. Bu ova birçok su ceryanlarıyla feyizlenir. Şehrin içinde güneybatı hisarına bitişik latif ve meşhur bir göl (Halil-ül Rahman gölü) vardır. Bu göl kasabayı batıdan çeviren yaylanın yeraltı sularıyla beslenir. Şehre Kalliroe adını verdiren bu güzel göl en eski zamanlara çıkan bir kutsallığa nail olmuştur. Büyük bir ihtimalle burası en eski zamanlarda Athargatis ilahına tahsis edilmişti. Bundan dolayı bu gölün balıkları öteden beri mukaddes tanılıyordu. Müslüman halk bu kutsiyeti İbra-

him Peygambere atfederler. Göl bu kutsiyetini bugüne kadar muhafaza etmektedir.

Putperestlik ve putperest gelenekleri zail olduktan sonra bu göl, İbrahim gölü (Bürkei İbrahim) adını almıştır. İbrahim gölünün suyunu şehrin içinden dolaşarak surun dışında ve kasabanın doğusunda şimdiki Desan nehrine döken çay Aynül Halil çayı adını almıştır. Bu güzel gölün üzerinde kralların yazlık sarayları yükselmişti. Kral sarayları şehrin asilzadelerinin malikâneleri ile çevrilmiş bulunuyordu. Gölün kuzey tarafındaki şimdiki camiin (Rızvâniye Camisi) pek yakınında eski kilise bulunuyordu. Gölün güney kenarında kuleli ufak mezarlıkla bitişiğindeki evlerin yeri geleneğe göre meşhur Fars'lar mektebiydi. Gölün güneyinde ve pek yakınında biraz küçük diğer bir göl vardır. Buna Aynı Züleyha (Züleyha Pütifar'ın zevcesidir) deniliyor ise de halk dilinde gölün adı Aynızelha'dır. Bu gölün suyu büyük gölün suyundan daha koyu ve daha mavi görüldüğü için göl Aynı Zerka (Aynızelha) adını almış ve bu ad biraz değişerek Aynı Zelha olmuştur. Bu gölün ayağı az bir mesafe Halil ür Rahman çayına paralel aktıktan sonra bu deyle birleşir ve ileride Desan nehrine dökülür.

Orhay kroniğine göre sayısı 25 miktarında bulunan bu şehrin bütün su ceryanlarının yatağı Yunanlılarca (Exiptos) Romalılarca (Daiçan) ve bizce de (Karakoyun) adını taşımakta olan nehirdir. Bu nehir şimdiki akışına göre şehrin kuzeybatısından güneydoğusuna geçtikten sonra güney istikametine doğru akarak Harran'dan geçen Culap ırmağıyla birleşir ve Belih nehrine dökülür. Daiçan veya Desan adının buna verilmesi mutadı olan ani coşmalarından ileri gelmiştir. Bu nehir yazın sıcağı ile çok aşağı düzeye düşer ve belkide büsbütün kurur. Sonbahar ve kışın bol yağmurları ile akmaya başlar. Zaman zaman coşarak yatağından taşar şehri, ovayı suya boğar şehrin müstahkem surlarını devirir.

Desan nehri eskiden şehrin içinden akardı. Kasabanın batı surundan içeri girebilmesi için surda bir menfez açılmıştır. Su bu menfezden girer ve İbrahim gölüne dökülür. Bu gölün yatağı ile şehrin doğu surunda açılmış olan yerden çıkarak ovaya iner. Desan nehrinin ani coşmaları şehre büyük hasar verirdi.

Orhay takvimleri 201,403,413 ve 525 miladi yıllarında müthiş tahriblere sebebiyet vermiş olan başlıca dört eski taşkın kaydetmektedirler. Bu taşkınların sonuncusu Jüstinyen zamanında olmuştur.

Jüstinyen Desan'ın tahrirlerinin önüne geçmek için nehrin eski yatağını değiştirdi ve onu surun haricinde şehrin kuzeyine çevirdi. Nehrin bugünkü takip ettiği doğrultu bu istikamettir. Desan nehrinin akışı ve zaman

zaman coşması dolayısıyla Jüstinyen tarafından yapılan ve bulunan çare hakkında tafsilat veren PROKOB Orhay takviminde diyor ki :

Exıptos yani sıçrayıcı adı verilen cüzi ehemmiyette bir nehir Orhay kasabasını baştan başa kat eder. Bu nehir bir gün mebzul yağın yağmurlarla yatağından taşı büyük bir seviyeye kadar yükseldi birinci suru sonra ikinci suru yıktı bütün şehir su altında kaldı ve çaresiz zayıata sebebiyet verdi. Bir darbeye en yüksek binaları yıktı halkın üçte birini itlaf etti.

İmparator Jüstinyen zarar gören abideleri, Hıristiyanların kilisesini ve Antifoe adı verilen binayı tekrar tamir ettikten başka bu felaketin tekerrür etmemesi için büyük bir istekle çalıştı.

Şehrin dışında kuzey surunun arkasında yeni bir mecra açarak nehrin eski yatağını değiştirdi. Desan nehrinin şehre kavuşacağı yerde sağa doğru arazi düz idi. Nehrin istikameti önünde dik bir dağ akışı saptırıyor sağdaki düz arazi içinde hiçbir engele rastlanamıyordu. Arazinin bu durumu nehri şehrin içinden akmaya mecbur etmiş ve batı surundan içeriye girebilmesi içinde menfezler açılmıştı. Jüstinyen nehrin doğrultusu önündeki dağ yardı suyun şehre akmasına karşı durmak için nehrin düz ve engelsiz araziye bükülmesini men eden cesim bloklardan oluşan bir duvar yaptı. Bu duvar sebebiyle nehir normal tarzda akar ise kasaba nehirden ettiği istifadeden mahrum kalmıyor eğer mutadın üstüne yükselip taşar ise mutad yardımı alıyor ve fazla su Jüstinyen kanalına dökülüyordu. Her türlü sitayişin fevkinde bir fen ile tabiata karşı galip gelen bu kanal Hipodrumun arkasından şehri çeviriyordu. Aynı zamanda nehir kasabanın içine mutad bir ceryana icbar edildi. İki taraftan yükselen setler sayesinde yatağından çıkamıyordu. Bu suretle kasaba nehirden aldığı faydaları korudu ve taşkınlardan korunmuş oldu.

Jüstinyen şehrin kale duvarını da yükseltti. Çünkü eteğin yükseldiği dağ sura hakim olduğundan düşman hücumuna imkân veren bir nokta arz ediyordu. Artık Orhay topografik vaziyetiyle birinci sırada bir müstahkem mevki olmuştu. Tabii müdafaayı teşkil eden sarp desteklerden başka bir çok kulelerle mücehhez ve mazgallı çifte bir sur ile çevriliydi. Bundan dolayı şehir zapt edilmez olarak ün yapmıştı.

Şehrin o günkü harp usulleri noktai nazarından bu zaptedilmezlik vasfı Hıristiyanlık devrinde dini efsanelere yol açmıştı. İç kale kasabayı çeviren hisarın güneybatısındaki açıda yükselen bir dağın üzerinde yapılmıştır. İç kalenin kuzey cephesi yakınında bir çok parçalardan oluşan ve yukarı ucu açılmış yapraklarla süslü birer dalı andıran iki sütun yükselir. Bu sütunlardan soldaki yarı silinmiş ve Rubens Duval'ın yazışına göre okunuşu güç fakat inşaatını Orhay krallığı devrine çıkarmaya müsait bir kitabeyi taşımakta-

dır. Bu Süryani yazıda sütun, heykel, Manou, kızı, kraliçe, bir de Schalmat kelimeleri seçilmektedir. Bu ad Mihirdat'ın kızı ve Abgar Okaman'ın zevcesinin de adı idi.

Buna göre bu sütunlar Part kralları hanedanına mensup Schalmat'ın adına dikilmiş olacaktır. İç kalenin içinde Baith Tabhara denilen büyük bir meydan bulunuyordu. Kral 8. Abgar Miladin 201 yılındaki su taşkınyndan sonra bu meydana Desan'ın taşkınylıklarından korunmuş kişilik sarayını yapmıştı. Şehrin soyluları krala imtialen konutlarını bu sarayın yakınında Baith Sakhraya denilen yüksek pazar meydanına naklettiler. Abgar'ın sarayının inşasından önce Baith Tabhara meydanı ahalinin toplanmasına hizmet ederdi. Bu meydana, içinde kurban kesilen ilahların hususi binaları vardı. Mihrab bu binaların harap olmasından sonra bir müddet daha ayakta kalmış olan büyük binada bulunuyordu. Bazı tarih yazarları bu büyük mihrabı iç kalenin ortasında farz etmişlerdir.

Orhay şehri Desan yakınındaki kemerli kapıları ve taşkınyndan sonra Jüstinyen tarafından tamir ettirilmiş olan Antiphoros'u veya Belediye daire-sini de içine alıyordu. M.S.497 yılında Orhay valisi mağaralar kapısı yakınında bir galeri ve bereket ambarı yanında da umumi hamamlar yaptırmıştı. Yaz ve kış hamamları ayrı ayrı idiler. Bir kısım hamamlar şehrin güney ucunda ve büyük kapı yanında bulunuyordu. Şehrin tiyatrosu, tiyatro kapısı (şimdiki Bey kapısı) yanında idi. Şehrin dışında ve Beyt-ül-Şems kapısında bir Hastane ve bir Düşkünler evi hastalarla ihtiyaçlara tahsis edilmişti. Şehrin kuzeyinde surun yanında At meydanı bulunuyordu. Prokop'un yazdığına göre bu At meydanını 9. Abgar Roma'dan döndüğünde yaptırmıştı.

Kasabaya 6 kapıdan giriliyordu. Kuzeyde Bait Schemesch (Saray kapısı) ile Barlahe=Semisat kapısı, batıda Kappe yahut Mağaralar kapısı, bu kapıdan kaya içinde oyulmuş olan mezarlığa gidilir. Güneybatıda iç kale yakınında Schae yahut Saatler Kapısı (bugünkü Sakıp kapısı) güneyde büyük kapı (Harran kapısı), Doğuda da Tiyatro kapısı (Bey kapısı)....

Bugün bu kapılardan Büyük kapı muhafaza edilmiştir. Diğer kapılar yakın zamana kadar mevcut iken şehrin imarı sırasında yıkılmıştır. Bu kapılar parantez içinde yazılmış olan adları taşımakta idiler.

M.S.201 yılına kadar Orhay Hristiyanlarının büyük göl yakınında yalnız bir kiliseleri vardı. Bu kilise 201 su baskınında harap olmuş ve 303 yılı su taşkınynda da zarara uğramıştı. Bu kilise sonradan tekrar yapıldı. 394 yılında Saint Thomas'ın mukaddes emanetlerini aldı. Bunun için bu kiliseye sadece Katedral denilirken ona Saint Thomas adını verdiler. Bu kiliseyi ziyaret edenler mimari tarzının güzelliğinden söz ederler.

525 su taşkınında yıkılan bu kiliseyi Jüstinyen dünyanın 7 harikası-ndan sayılacak bir görkem ile yeniden yaptırdı. M. Sachou'ya göre Jüstinye-nin yaptırmış olduğu kilise Bab-ül-saray ile Balıklar gölünden eşit uzaklıkta yaklaşık olarak şehrin ortasında şimdiki Ulu Caminin bulunduğu yerde idi.

Rubens Duval diyor ki : Biz Jüstinyen'in kilisesinin göl yakınındaki es-ki kilisenin yerinde ve onun harabesinin üzerinde olduğunu tahmin ediyor-ruz.

Tarih bilgini Mes'udi'nin Muruc-El-Zeheb adlı kitabından bir cümle ile Orhay'ın bu son günlere kadar devam eden Hıristiyan gelenekleri yan yana getirilirse Jüstinyen kilisesinin sur haricinde, kasabanın güneyinde şehre 3-4 km.lik uzaklıkta içinde kutsal bir kuyu bulunan şimdiki küçük binanın yerinde yapılmış olmasına kuvvetli ihtimal verilebilir. Mes'udi diyor ki İsa (a.s.) doğduğu zaman vaftizlendikten sonra vücuduna sarılan havlu kilisele-ri dolaşarak Jüstinyanusun Urfa'da yaptırmış olduğu muazzam kilisesine konulmuştu. Yerli Hıristiyanların arasındaki şayiye göre de İsa'nın kral Ab-gar'a gönderdiği mendil bu kuyuya düşmüştü. İsa mendili verdiği adama arkasına bakmamasını tembih etmiş. Bu adam Orhayın yakınlarına gelince arkasına bakmış ve korkunç şeyler görerek mendili kuyuya atmıştı. Bu se-beple kuyu kutsaldır. Hıristiyan geleneğine gelince : Burayı ziyaret için Hı-ristiyanların belli bir günü vardır. O gün herkes gece yarısından hazırlanır. Erkek, kadın, büyük ve küçük bütün Hıristiyanlar buraya taşınırlar. Adak ya-panlar yalın ayak yürürler. Güneş batıncaya kadar orada kalırlar ve dini tö-ren yaparlar. Bu adet Hıristiyanların Urfa'da oturdukları son günlere kadar devam etmiştir. Bu geleneğin yukarıdaki şayiadan doğduğu şüphesizdir. İş-te Mes'udi'nin rivayetiyle hıristiyan gelenekleri Jüstinyen'in kilisesinin bura-ya yapılmış olduğunu gösterir. (Bugünkü Eyyüb Peygamberler kuyusunun bulunduğu yer) M.Sachou'nun Jüstinyen kilisesine tahsis ettiği yerde kana-atımızca büyük Konstantin'in görkemli kilisesi kurulmuştu. İstanbul'u tamir ederek doğu Roma İmparatorluğuna merkez yapan Büyük Konstantin bir Urfa'lı olan annesi Elena'nın teşvikiyle bu kiliseyi yaptırmıştı. Eski kilise 3 Ni-san 679 Miladi tarihinde bir başka defada 718 yılında depremde yıkılmıştır.

Eski kiliseden başka kasaba içindeki kiliseler şunlardır :

1. Saint Daniel Kilisesi : Bu kilise sonradan Saint Domitius'a tahsis edilmiştir.

2. Saint Etienne Kilisesi

3. Büyük kapı yakınında Apotre kilisesi

4. Saint Jean Baptiste (Yahya) kilisesi

5. Saint Addai kilisesi.

6. Hastane içerisinde Saint Cosmas Şapeli.
7. Güçsüzler yurdu içinde Saint Damiyen Şapeli
8. Markona kilisesi
9. Farslar mektebinin tahribinden sonra yerinde yapılan Marie Mere De Dieu (şimdiki Halil-ül Rahman Camii) kilisesi.

Surdan dışarıdaki kiliseler :

Doğuda

1. Saint Serge
2. Saint Simon
- 3- Batıda ve Güneybatıda dağ üzerinde Conpassurs'lar kilisesi. Bu kilise iç kale yakınında saatler kapısı ve Moine'ler kilisesi karşındaydı.

Orhay'ın batısındaki kayalarda eski zamanlardan beri ölü gömülmek için kazılmış mezarlar vardı. Bu mezarların ortasında türbeler, özellikle Abgar ailesinin türbesi vardı. Bu yerlerde caniler idam edilirdi. Anachoret'ler orada kendilerine hücreler kazmışlardı. Bazıları bu hücrelerde kendilerini zahit hayata vakfetmişlerdi. Bundan dolayı bu dağ mukaddes lakabını aldı ve manastırlar ile doldu. Bu dağda kurulmuş olan manastırlar sırayla şunlardır.

1. Oriental
2. Saint Thomas
3. Saint Dawid,
4. Saint Jean,
5. Saint Barbara,
6. Saint Syriac,

Manastırları hep bu dağda kurulmuşlardı.

Bugün Orhay'da ne bu sayılan kiliseler, nede manastırlar mevcut değil. Bugün Orhay'da büyük küçük 54 cami vardır ki bunları özel bir fasılda yazacağız.

Orhay ovası kuzey, doğu ve güneyde kasabalarla çevrilmişti. Bazı Orhay takvimleri şu isimleri zikrederler : Coubbe Bokhein, Cerrin, Kefarcelem, Negbar.

Orhay'ın kudretini teşkil eden seçkin durumu göğüs gerdiği talihsizliklere sebebiyet vermiştir. Orhay Fars ve Roma ordularının savaşı hattı üzerinde bulunduğundan kuşatma akınlarına maruz kaldı ve çok kere ürünleri düşman tarafından imha edildi. Meyvelerini vermeden bitkilerini harap eden çekirgelerin hücumlarına da uğramıştı.

ORHAY'DA ARAMİ VEYA NABATEEN KRALLIĞININ BAŞLANGICI

Üç buçuk asır krallık devri yaşamış olan Orhay'ın sakinlerini bazı tarihçiler Arami diye kaydetmişlerdir. Burada Turani'lerin yurduna yerleşen bu halka, o tarihçilere uyararak Arami demiştik. Bunlara Nabateen diyen bilginler de vardır. Gerek Orhay'ın krallık devrindeki halkı veyahut kralları, ister Arami olsunlar ister Nabateen adını alsınlar herhalde eski Turani'lerin yurtlarına yerleşen Sami'lerden başkası değildiler. Bunların Arami veya Nabateen olduklarını incelemek bizim gayemizin haricindedir. Rubens Duval'in (Edes tarihi) kaydettiğine göre Orhay'da 352 yıl hükümet sürmüş olan kral ailesi Nabateen idi. Orhay'da krallığın kuruluş tarihi ve kurucuları, kralların sıraları, tahta çıkış günleri, hükümet sürme süreleri üzerinde ihtilaflar vardır. Tel Mahra'lı Denis'in yayınlamış olduğu cetvele göre Orhay krallığının kuruluşu İbrahim (a.s.) yılının 1880 tarihine ve Olimpiyad'ın 161. ci yılına tesadüf etmiştir. İbrahim (a.s.) yılı Milattan 2017 yıl önce olduğuna bakılırsa Orhay krallığının kuruluş tarihi M. Ö. 137 yılına rastlar. Bu tarih 161. Olimpiyatın 1. yılına tevafuk etmektedir. Denis'in işaretine göre bu kraliyet 249. Olimpiyata kadar kalabilmiştir. Bu hesaba göre 88 Olimpiyat devam etmiş olan Orhay krallığı müddetinin 352 yıldan ibaret olduğu neticesine varılır. Fakat resmi belgelere göre Orhay'da krallığın kuruluş yılını Seleucide (Selefküs)lerin 180 inci yılında tarihinde kabul etmek icab eder.

Seleucide tarihi M.Ö. 311 yılında başladığına göre bu krallığın M. Ö. 131-132 yılında kurulmuş olduğu anlaşılır. Denis'in listesini düzelten GUTSCHMID bu tarihi kabul etmiştir.

Denis'in listesinde 1. Kral Havya'nın oğlu (Yılanın Oğlu) Orhay'dır ve 5 yıl hükümet sürmüştür. Bu kral hayalidir. Habeşistan'da Milattan 400 yıl önce hüküm sürmüş olan yılan sülalesi masalını hatırlatır. Bu mevhum krala Denis'in tahsis ettiği 5 yıl hesaptan düşülecek olursa Orhay krallığının başlangıcı M. Ö. 132 yılına inmiş olur. Okurlara bir kolaylık olmak için bu bölüm

sonuna Denis'in listesi ile Gutschmid'in düzeltmesini dercederek iki listeyi karşılaştıracağız.

ORHAY KRALLARI

Orhay'da M. Ö. 132 yılında kurulan Arami veya Nabateen krallığının 1. kralı Aryo'dur. Aryo arslan demektir. Aryo M. Ö. 132 yılında krallığı kurmuş ve 5 yıl egemen olmuştur.

Aryo'dan sonra Mezor'un oğlu Abdo kral oldu ve M. Ö. 127 yılından M.Ö. 120 yılına kadar 7 yıl egemen oldu. 3. kral Sebaro'nun oğlu Pradaşt'dı. M. Ö. 120 yılından M.Ö. 115 yılına kadar 5 yıl saltanat sürmüştü.

Pradaşt bir Part adıdır. Bu kralın bir Part adı taşıması onun Partlardan olduğuna şüphe uyandırır ise de babasının adının Samî ad olduğuna şüphe yoktur. Sebaro adının sonundaki o bu husustaki fikirlere kanaat verebilir.

Gerçekten Sebaro İbrani dilinde Sabri-el kelimesiyle aynı gruptan görülüyor ki Allah'ın adamı demektir.

Pradaşt'in halefi ve oğlu Bekro'nun Samî bir ad taşıması da bu kralın Samî soydan olduğunu tanıtmaya kâfi gelir.

O halde bunun Part adı taşıması, Part medeniyetinin o zamanlarda Orhaya kadar ışık salmış olması dolayısı ile Orhay Kralının Part uygarlığına karşı duyduğu hayranlıktan ileri gelmiş olması mümkündür.

Pradaşt'in yerine oğlu I. Bekro kral oldu. M. Ö. 115 yılından M. Ö. 112 yılına kadar 3 yıl hükümet sürdü.

I. Bekro'nun yerine oğlu II. Bekro'nun tahtına M.Ö. 94 yılında I. Mano 4 ay iştirak etti. 4 aydan sonra Manoya Abgar Peka yani diğer adıyla Keke-me Abgar halef oldu.

M. Ö. 92 yılında Abgar Peka II. Bekro'ya karşı bir isyan hazırladı ve onu öldürerek bağımsız olarak Orhay tahtına oturdu. Abgar Peka M.Ö. 69 yılına kadar hükümet sürmüştür. Egemenliğinin süresi 25 yıl 9 aydır. Bu müddetin 2 yıl 4 ayı Bekroy'la ve 23 yıl 5 ayı da müstakildir.

Abgar Peka Aryo sülalesine mensup prenslerdendi. Adının Samî olduğu şüphesizdir. Samî bir dil olan Arapça'da fıtıktan mustarip olanlara veya çok şişman ve göbekli olanlara Ecber denir. Eski Suriyeliler bu kelimeyi topal anlamında kullanmışlardır.

Abgar Peka'nın yerine oğlu ikinci Abgar hükümdar olmuştur. Bu kral M.Ö. 68 yılında M.Ö. 53 yılına kadar on beş yıl krallık yaptı.

İkinci Abgar Romalılara çok yardımda bulunmuştu. Onun krallığı zamanında Suriye ülkesi Romalıların elinde bulunuyordu. Romalılar Irak'a da sahip olmak istemişlerdi. Irak Partların elinde idi. Böylece Roma imparatoru Pamepus'un Suriye komutanı Efratıyus M. Ö. 65 yılında Partlara karşı savaş açmıştı. Savaş batı Elcezirede yapılıyordu. Efratıyus'un ordusu tanımadığı bu diyarda açlık ve soğuktan perişan olmuştu. Kral Abgar ile Harran halkı bu perişan orduya yardım ettiler. Roma askerlerini açlık ve soğuktan kordular.

Efratıyus ordusunun selametini ikinci Abgar ile Harran halkına medyun olmuştu. Romalıların müttefiki olan bu Abgar kral Pompeyüse çok teveccüh göstermiştir.

İkinci Abgar M. Ö: 53 yılında Partlarla savaşan Kresüs ile bir ittifak yaptı. İki müttefik ordu 53 yılının ilkbaharında Harran kasabasının yakınlarında Partlara hücum ettiler. Fakat bu defa talih Partlara yardım etti . Müttefiklerin orduları bozuldu ve Kresüs de maktul düştü.

Garp tarihçileri bu yenilgiyi ikinci Abgarın hazırlamış olduğunu iddia ediyorlar. Yunan yazarlarına göre ikinci Abgar Kresüs'e Fırat yolunu göstermesi gerekirken Irak yolunu göstermiş ve susuz bir çölde ona hezimet (yenilip dağılma) hazırlamıştı. Plütark diyor ki : İkinci Abgar vaktinden evvel muharebeden çekilmiş ve Harran yakınında Roma ordusunun hezimetinin faili olmuştur. Gerçek düşünülürse bu ithamlar doğru değildir : Mağluplar hezimetini itiraf etmemek için Abgarı itham etmek istemişlerdir. İtham baha-neden başka bir şey değildir. Çünkü Roma-Part kavgası otu, suyu bol olan Harran kasabası yakınlarında yapılmıştı. Aynı zamanda ikinci Abgar Romalılara hiyanet etmiş olsa idi Partlardan hakaret görmezdi. Halbuki Partlar bu savaşta Orhay'ı istila ettiler ve Roma ordusunu takviye ettiği için de ikinci Abgarı tahttan indirdiler. Belki de bu ittifak yüzünden Partlar ikinci Abgarı öldürmüşlerdi. Çünkü bu hadiseden sonra tarih bir daha ikinci Abgarın adını kaydetmemiştir.

SALTANAT FASILASI

Tarih 2. Abgar'dan sonra M. Ö. 53-52 yılına kadar bir yıl süren bir saltanat fasılası kaydetmektedir. Bu saltanat fasılası Abgar'ın ölümünü takip etmişti. Telmahralı Denis'e göre bu fasılaya iktidar mevkiini rekabet yüzünden çıkarılan iç savaşlar sebep olmuştu. Kresüs'ün yenilgisinden sonra Roma taraftarlarının Orhay'da gözden düşmeleri ile bir nifak çıkarılmış ve bu bir senelik saltanat fasılasını doğurmuştur. Bir yıl süren anarşiden sonra yi-

ne eski sülale iktidar mevkiine yükselmiş ve (Manu Alaha) 2. Mano lakabıyla hükümdar olmuştur.

Gold Schmidt Orhay'ı bu bir senelik saltanat faslası günlerinde Partların ellerinde farz ediyor ise de tarih yazarları bunun yanlış olduğunu söylüyorlar. Alaha lakabını alan 2. Manu M.Ö. 52- 34 yılına kadar 18 yıl 5 ay hükümet sürmüştür. Mano kendisine Alaha yani ilah lakabını vermekle kendisinden az önce ölen Part kralı 3. Prahat'ı taklit etmiş olacaktır yahut o zamanlar Samiler arasında yaygın bir âdete göre Mano öldükten sonra tanrılaştırılmıştır. 2.Manu'ya Pakuri halef olmuştur. Pakuri M.Ö. 34-29 yılına kadar 5 yıl hükümdarlık yaptı. Pakuri bir Part adıdır. Orhay'ın bu Prens zamanında Partların nüfuzları altında kalmış olduğunu bu ad gösterir gibidir. Pakuri'den sonra 3. Abgar (M.Ö.29-26) yılına kadar 3 yıl hükümet sürdü. Bunun tahta çıkışı saltanatın Arami veya Nabateen sülalesine dönüşünü işaret eder.3. Abgar'ı 4. Abgar izledi. Bu Abgar (Sumaka) lakabını almıştı. (M.Ö.26-23) yılına kadar 3 yıl hükümet sürmüştür.

4. Abgar'dan sonra 3. Manu tahta çıkmıştır. Buna (Splul=Sarmaşık) lakabını vermişlerdir. 3. Manu (M.Ö.23-4) 18 yıl yedi ay tahtta hükümdarlık yaptı.

3. Manu'dan sonra (Abgar Okama=Kara Abgar) 5. Abgar adıyla Orhay tahtına oturdu. Bu kral M.Ö. 4 yılından M.S. 7 yılına kadar 13 yıl hükümet sürdü. Abgar Okama'nın saltanatının 10. yılında Orhay'da bir ihtilal baş gösterdi. Bu ihtilalde kral partisi siyasi vaziyeti idare edemediğinden muhalif parti vaziyete hakim oldu. Bu sebeple Abgar Okama düşürülmüş ve ülkeden uzaklaştırılmış idi. Abgar Okama'nın yerine kardeşi Manu 4. Manu lakabıyla tahta çıkarıldı. 3. Manu'nun oğlu bulunan bu 4. Manu M.S. 7 yılından 13 yılına kadar 6 yıl hükümet sürebilmiştir. Miladın 13. yılında Abgar Okama Orhay'a döndü tekrar hükümdarlık mevkiine geçti. Bu defa da bu hükümdar M.S. 13 yılında 50 yılına kadar 37 yıl bir ay mevkiini korumuştur. Abgar Okama Part kralı Mihirdad'a ihanet etmekle suçlanmıştır :

Tarihin kaydettiğine göre Part kralı 4. Artaba'nın oğulları Verdan ile Gotarz krallık sandalyesini elde etmek için yaptıkları iç savaşlarda Verdan galip gelmişti. Yenilen Gotarz memleketi terk etti. Herkanya'ya kaçtı ve Miladın 47. yılında Verdan'ın başkentinde çıkarılan bir kargaşalıkta Verdan öldürüldü. Rakipsiz kalan Gotarz krallığı ele geçirdi. Gotarz'ın saltanatını Mihirdad kiskanıyordu. Mihirdad'ın kanaatine göre krallık kendisine ait idi. Gotarz bir gaspçı idi. Krallığı elde etmek için Gotarz'la savaşa girdi fakat başaramadı. Mihirdad Romalılarla iyi geçiniyordu. Roma'dan yardım istedi. Mihirdad Romalılardan alacağı yardımla belki muvaffak olacaktı. Fakat Abgar'ın kurduğu tuzağa düştü :

Mihirdad'ın Roma'ya seferine Abgar mani oldu. Onu miladi 49 yılında Orhay'da misafir etti. Mihirdad'ı aylarca Orhay'da alıkoydu. Onun kıymetli zamanlarını kaybettirdi. Ordusunu Mihirdad'ın ordusuna ekledi. Gotarz'a karşı bir akın yaptı.(Hadyab akını) Mihirdad'la arkadaş oldu fakat perdenin arkasında Gotarz'ın müttefiki idi. Savaşın ehemmiyetli dakikalarında harpten çekilerek Mihirdad'ın yenilgisini sağladı.

Orhay krallarından 5. Abgar'ın ilk Hıristiyan kral olduğuna dair Orhay kilise takvimlerine bir kayıt konulmuştur. Bu kayıt hususi maksatlara doğru tarihi çarpıtma gayesine yöneliktir.

Hıristiyan bir hedefe atılmak istenen adımları düzenlemek için kurulması icab eden efsaneye destek vermeyi düşünen kilise ricalinin tasnileridir. Efsane şudur :

Abgar Okama zamanında İsa'nın mucizelerinin haberleri Orhay'a ulaşıyor, tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa tutulmuş olan 5. Abgar, (Hannan) adındaki postacısını Kudüs'e gönderiyor, İsa'ya yazdığı mektupta gelip kendisini tedavi etmesini rica ediyor İsa da Abgar'a verdiği cevapta Orhay'a gelemeyeceğini, vazifesini bitirince semaya çıkacağını sonra havarilerinden birisini kendisine göndereceğini bildiriyor. Bu efsane asıl gaye olan ikinci bir efsaneye giriş şeklinde yapılmıştır. Bu efsaneler etrafında incelemeler yapacağımız için İsa'ya yazıldığı rivayet edilen mektup ile cevabını aşağıya aynen yazıyoruz :

-Abgar Okama'nın İsa'ya mektubu :

'Abgar Okama'dan Kudüs memleketinde zuhur eden iyi hakim (Bilge) İsa'ya : Sana selam sunuyorum. Seni ve tedavilerini, ilaçsız hastaları iyileştirdiğini işittim. Sözünle âmâların gözlerini açıyor, inmelileri yürütüyorsun, cüzzamlılara şifa veriyorsun, napâk ruhları, şeytanları kovuyorsun, delileri uslandırıyor, ölüleri diriltiyorsun. Bunların sana isnad edildiğini duyunca ya bu işleri yapmak için gökten inmiş Allah ya da Allah'ın oğlu olduğunu fikrime koydum. Bundan dolayı çektiğim bir hastalığı tedavi etmen için nezdime gelmeni rica ediyorum. Yahudilerin sana karşı mırıldandıklarını haber aldım. Küçük fakat içinde rahat yaşayabilecek ikimize yeter bir şehrim var.'

- İsa'nın cevabı :

' Sen ki beni görmeden bana iman ettin; bahtiyarsın beni görecekle rin bana inanmayacakları, görmeyenlerin de inanacakları tarafımdan yazılmıştır.

Sana gelmekliğimi yazdığına gelince burada görmek için gönderilmiş olduğum görevlerim bitmiştir. Beni gönderen babama suud edeceğim. Se-

maya çıktuktan sonra sana müritlerimden birisini göndereceğim. o senin ızdırabını tedavi edecek sana ve sana mensup olanlara hayat verecektir.'

İsa'nın göğe çekilmesinden sonra havarilerinden Judas Tomas kendi müritlerinden 'Mar Addey'i Abgar'a gönderiyor. Mar Addey Orhay da oturan Filistinli Yahudi Tubi adında birinin yanına gidiyor ve sonra yakınlarıyla çevrilmiş bulunan kralın huzuruna çıkıyor diğerlerine görünmeyen nurdan bir hale ile krala görünüyor. Kral diz çöküyor ve İsa'ya imanını teyid ediyor. Mar Addai kralın hastalığını ve ayağı nikristan (gut hastalığı) mustarip Abdunun oğlu Abdu'yu tedavi ediyor. Kralın emriyle şehrin putperest ve Yahudi halkı bir toplantıya çağrılıyor. Mar Addai bu toplantıda İsa'nın dini hakkında vaaz ediyor. Sözü büyük bir ilgi ile dinleniyor ve pek çokları hemen dinlerini değiştiriyorlar. Kral Mar Addai emrine bir para bırakıyor. Bu para ile Mar Addai bir kilise yaptırıyor. Nebu Baal ilahlarının mihrapları yıkılıyor. Yalnız şehrin ortasındaki büyük mihrap bırakılıyor. Krallara taç yapan Aggai ile Palout Mar Addai'ye mürit oluyorlar. Birkaç yıl sonra Mar Addai hastalanıyor. Aggai'yi kilise müdürü ve Diyakos olan Palout'u da rahip yapıyor ve Addainin naaşı Abgar'ın dedesi Ariu ailesinin muhteşem türbesine gömülüyor. Aggai de ölürken kiliseye gömülmesini rica ediyor. Ricası yerine getiriliyor fakat Palout'u kendi yerine geçirmeye ölüm fırsat vermiyor. Palout Antakya'ya gidiyor. Antakya piskoposu Serabyon tarafından duası okunuyor.

NOT : Serabyon Roma piskoposu ve Sen Pier'in halefi Zefiril tarafından kutsanmıştır. Bu efsanenin üzerine kurulan ikinci efsane de şudur :

Abgar'ın İsa'ya gönderdiği postacısı Hannan ressam imiş Bu postacı kralın mektubunu İsa'ya verirken İsa'nın portresini de çizmiş ve krala getirmiş. Kral bu portreyi memnuniyetle kabul etmiş ve Hannan'a sarayının salonunda bir şeref mevkii vermiş. Daha sonra yazılan kilise kroniklerinde bu resim bir ressamın eseri olamaz deniliyor. Çünkü ilahi bir yüzün olağanüstü bir parlıltısı ile İsa'nın yüz şekillerini bir ressam kavramaya muktedir değildir. Ressam İsa'nın portresini çizmek istediği zaman İsa onun elinden muşambasını almış ve yüzüne intibak ettirerek yüzünün alametlerini oraya çizmiş. Başka bir kronikte yazıldığına göre de İsa yüzünü su ile yıkamış ve bir mendil ile yüzünü silerken resmi mendile çıkmış. Abgar İsa'nın mektubu ile tasvirini eskiden putperest ilahının bulundurulduğu yere koydurmuş. Bu mektup ile tasvir başka ulusların hırs ve tamahlarına karşı Orhay'ın koruyucu meleği olmuş. Mektup ile tasvir Roma imparatoru 1. Romen zamanında miladın 944 ci yılında İstanbul'a nakledilmiştir. Buraya kadar yazdığımız yazılar kilise tarihlerinin bu efsanelere dair yazdıklarının bir özetidir. Orhay kilise takvimlerine geçirilen bu efsaneleri Ermeniler de kendi hayallerine göre evirip çevirmişler ve 5. Abgar'ı ermeni yapmışlardır. Halbuki 5. Abgar Ma-

nu'nun oğludur. Manu ve Abgar kelimelerinin Samî sözcükler olduğu da şüphe götürmez. Bundan başka Gold Shimdt'in listesi de Abgar'ın Samî sülalelerden geldiğini doğruluyor.

Rubens Duval diyor ki :

Ermeniler kendi kiliselerini havariler zamanına kadar çıkarmak için bu efsaneleri şahsi isteklerine göre yürütmüşler ve Abgar'ın şahsiyetini değiştirmek istemişlerdir. Fakat tarihe bakılırsa 5. Abgar'ın saltanat sürdüğü zamanda bir ermeni kraliyeti yoktur. Ermenistan'ın bütün eyaletleri Romalıların ellerinde idi. Bunu ermeni tarihçisi Musa El Hurini bile itiraf etmektedir. Orhay kiliselerini havariler zamanına çıkarmak ve Roma kiliselerine bağlamak için bu efsanelerin icat edilmiş olduğu besbellidir. Tarih tetkik edilirse 5. Abgar'ın Hıristiyan olmadığı Orhay krallarından ilk Hıristiyan kralın 9. Abgar olduğu anlaşılır. Hıristiyan kilise ricali her ne maksatla olursa olsun tasni etmiş oldukları Abgar ve İsa masallarını sanatkâr bir şekilde ortaya atmamışlardır. Efsanelerde acemilikler çoktur. Çünkü :

Abgar'ın İsa'ya yazdığı mektup dindar bir Hıristiyan lehçesiyle yazılmıştır. Yıldızlar mezhebinde doğup büyümüş olan Abgar henüz İsa'nın dinini öğrenmeden zahit bir Hıristiyan diliyle mektup yazabilir mi?.. Sonra bu efsaneler miladın birinci yüzyılında işitilmemiştir. Miladın 3 cü yüzyılının ortalarına doğru meydana atılmıştır. Şüphesiz bu efsaneler doğuda Hıristiyanlığın yayılmasına yardım etmek için icat edilmiş bir propaganda zemini idi. Bundan başka Abgar efsanelerinde garip çelişkiler de vardır :

Efsaneleri kaydeden kronikler Aggai ile Palout'u havarilerin çağdaşı göstermişler hemde Palout'un Antakya piskoposu Serabion tarafından duasının okunduğunu yazmışlardır. Serabion Miladi 190-220 yıllarında piskopos idi. Onu Sen Pier'in halefi Zaphirin 198 yılında takdis etmişti. Aynı adam hem birinci miladi yüzyılda hem de üçüncü miladi yüzyılda yaşatılmaz. Kilise kronikleri İsa'nın mektup ve tasvirinin imparator Romen zamanında yani miladın 944 yılında İstanbul'a nakledildiğini de yazıyorlar. Eğer Orhay'dan İstanbul'a nakledilen mektup ile tasvir hadisesi doğru ise bunlar şimdi neredeler. Allah'ın oğlunun mucizesi ile çizilmiş olan bu portre kutsiyetinden ziyade en canlı bir levha olmak iktiza eder. Müzelerde itina ile saklanan Rafael'in eserlerini çok geride bırakması lazım olan bu ilahi ve mucizevi portre nasıl ziyaa uğramıştır. Bu emanetlerin kutsiyetleri itibariyle dindar Hıristiyan alemi göz bebekleri kadar muhafaza etmez miydi. Miladi 944 yılı Bağdat'ta Abbasi sülalesinin hilafeti zamanına tesadüf eder. O zamanda Orhay Abbasilerin bir şehriydi. Eğer bu mukaddes mektupla ilahi portre İstanbul'a götürülmüş ise mesele Abbasi halifesi ile Bizans imparatorunun arasında yapılmış olacaktır. Bunu doğu müelliflerinin de bilmesi iktiza eder.

Halbuki doğru tarihleri mektup ve tasvirde bahsetmiyorlar. Miladın 944 cü yılında henüz yaşamakta olan tarihçi Mesudi Mürucülzeheb adlı değerli eserinde şöyle anlatıyor : Bizans imparatoru Jüstinyen'in Orhay'da yaptırmış olduğu kilisenin emanetleri içinde bir havlu vardı. Hıristiyanların kanaatlerine göre İsa doğduğu zaman vaftiz edildikten sonra bu havlu ile vücudu kurulanmıştı. Jüstinyen kilisesindeki havlu bu havlu idi.

Abbasi halifesi El Müttaki Lillah (Hicri 322 Miladi 944) yılında Bizans'la bir savaşı kabul etmişti. Bağdat ordusu bu harbi kaybetmek üzere iken Rumlar Orhay'ı kuşatmışlardı. Halife barışa taraftar oldu, iki taraf arasında barış müzakereleri başladı. Rumlar Orhay kilisesinde bu havlunun kendilerine verilmesini sulh şartları arasına koymuşlardı. Şart kabul edildi sulh imzalandı.

Doğru tarihlerinin bazıları da şunu ilave ediyor :

Havlunun Rumlara verilmesi şartı İslamlar arasında hayli gürültüye yol açtı. Kamuoyunu teskin etmek için yapılan toplantıda da fikirler biraraya gelemiyordu. Heyecanlı ihtilafları gören vezir Ali bin İsa havlunun İsa'ya ait olduğunun şüpheli bulunduğunu, doğru olsa bile esirlerin kurtarılması için havlunun Rumlara verilmesi devletin menfaati icabından olduğunu belirterek meclisi ikna etmiş ve havlu Rumlara teslim edilmiştir. İşte Abbasi ve Bizans devletleri arasında olup biten şey bundan ibarettir.

Görülüyor ki Orhay'dan İstanbul'a götürülen ne bir mektup ne de bir portredir. İsa'nın vücuduna sarıldığı söylenen bir havludur. Abgarlar'la da münasebeti yoktur.

İmparator Jüstinyen Orhay'da yaptırdığı görkemli kilisesine şeref vermek için bu havluyu başka kiliselerden aldırarak kendi kilisesine koydurmuştu. Mektup ve tasvir meselesini çürüten bir delil de 5. Abgar'ın putperest olarak ölmüş olmasıdır. Abgar'ın putperest dininde öldüğünü inkâr edemeyen kilise tarihleri 5. Abgar'ın sonradan putperestliğe rücu etmiş olduğunu söylüyorlar. Fakat nasıl olurda Mar Addai'yi nurdan hareler içinde gören ve İsa'nın mucizeleriyle tedavisi mümkün olmayan hastalığından kurtulan Abgar İsa'ya iman ettikten sonra irtidat etmiş olsun.

Nasıl olurda İsa Abgar'ın sonradan irtidat edeceğini keşfedememiş olsun da onu ve memleketini takdis etsin. 5. Abgar'a oğlu Manu halef olmuş ve 5. Manu adıyla tahta çıkmıştır.

5. Manu 50'den 57 yılına kadar 7 yıl hükümet sürmüştür. 5. Manu'dan sonra kardeşi 6. Manu tahta çıktı ve 57'den 71 yılına kadar 14 yıl hükümet sürdü. 6. Manu'yu oğlu Abgar 6. Abgar adıyla halef oldu ve 71 yılından 91 yılına kadar 20 yıl hükümet sürdü.

II. SALTANAT FASILASI

6. Abgar'dan sonra Orhay krallığında ikinci bir saltanat fasılası vaki olmuştur. Bu fasıla 18 yıl sürdü. Saltanat fasılasının sebebi anlaşılammıştır. Buna dair yapılan rivayetler muhtelifdir. Partların bir istilası saltanat fasılasına sebep olduğu en çok ihtimal verilen tahminlerdendir.

(Süidas)'a göre (İzat)'ın oğlu Abgar külliyyetli bir meblağ karşısında krallığı Part kralı Pakur'dan satın almış ve 7. Abgar adıyla tahta çıkmıştır.

7. Abgar 109 ile 116 tarihleri arasında 6 yıl 9 ay hükümet sürmüştür. Bu kralın zamanında Trajan'ın meşhur seferi vaki olmuştur. Bu sefer Petra krallığına, Fırat ve Dicle havzasına kurulmuş olan bütün prensliklere nihayet verdi. Trajanın istilası karşısında 7. Abgar onun teveccühünü kazanmaya muvaffak oldu.

Abgar Trajan'a bir sefaret heyeti gönderdi. Partların korkusundan şahsen gelemediğini bildirdi. Irak Trajan'a boyun eğdikten sonra Abgar kendini temsil etmek üzere genç oğlu (Arband)'ı imparatora gönderdi. Sonbaharın sonlarına doğru Trajan kışı Suriye'de geçirmek üzere seferine dönerken Abgar onu karşıladı. 200 at 200 silah takımı ve 600 ok imparatora takdim edildi. Trajan bu hediyelerden yalnızca 3 zırh aldı ve Orhay'da Abgar'ın misafiri oldu.

115 yılında Roma'ya tabi olmaktan imtina etmiş olan Anthomasia reisi Sporakes'e göre gönderilen kuvvete Abgar refakat etmiş ise de 116 yılında Trajan Basra körfezinde Irak işleriyle meşgulken bütün Mezopotamya prenslerinin çıkardıkları isyanda 7. Abgar isyancılarla birleşmişti. İsyanı yatıştırmak için Trajan (Lüsiyüs Küitüs) ile (Maksimüs) kumandalarında Babil'den iki ordu sevk etmişti. İsyancıların karşısında Maksimüs'un ordusu bozuldu. Fakat Mezopotamya prenslerinin kuvvetleri Lüsiyüs Küitüs'ün ordusuna yenildi. Zaferi kazanan Lüsiyüs Urfa'yı kuşattı, şehri ateşe yaktı, halkını kılıçtan geçirdi. 116 yılının ağustosunda 7. Abgar'ın saltanatı böylece nihayet buldu. Bu marekede (cenk meydanında) Abgar'ın ölmüş olduğuna çok ihtimal verilebilir. Çünkü tarih bir daha bu kraldan bahsetmemiştir.

Orhay'ın uğradığı bu faciadan sonra iki senelik bir saltanat fasılası daha olmuştur. Bu iki senelik zaman zarfında Orhay Romalıların askeri işgalleri altına girmişti. 2 senelik fasıladan sonra Abgar'ı İlurd veya Yalut istihlaf etti (izledi).

Bu kral Romalıların Partları mağlup ederek Part kralı Hüsrev'in yerine geçirdikleri Parnataspad'ın emri altında hükümet sürüyordu.

Roma imparatoru Tırajın'ın ölümünden sonra yerine geçen Adrien Fıratın öbür tarafındaki fütuhatından feragatle, Partlara eski krallarını çağırma-ya muvafakat etmesi ile, Partlar Parnataspad'ı düşürdüler ve eski kralları Hüsrev'i Part tahtına çıkardılar. Parnataspad da kraliyetinden ödün vererek batı Elcezire'yi aldı ve 10 ay bizzat Orhay ile civarında hükümet sürdürdükten sonra öldü. İlüd'un hükümeti 3 yıl 10 ay devam etmiştir. Parnataspad'ın ölü-müyle Orhay krallığı yine eski sahiplerinin eline geçti ve İzat'ın oğlu yani 7 Abgar'ın kardeşi Manu, 7. Manu adıyla tahta oturdu.

7. Manu 123-139 yılları arasında 16 yıl 8 ay hükümet sürdü.7. Ma-nu'yu oğlu 8. Manu takip etmiştir. 8. Manu 139-163 yılları arasında 24 yıl hü-kümet sürdü.

Yukarıdaki tarihte Part kralı 3. Oligaş kuvvetlenmişti. Irak'ın zaptına kalkıştı ve bir orduyla Mezopotamya'yı zaptetti. Zaptettiği şehirlerin içinde Orhay da vardı. Orhay'ın istila altına girdiğini gören 8. Manu Roma'ya kaçtı. Oligaş da Orhay tahtına Samî soydan birini oturttu ve muhafız bir askeri kıta Orhay'da bıraktı. Bu kral Sehrü'nun oğlu Vail idi. Vail Partların himayeleri al-tında 163'den 164 yılına kadar Orhay'da krallık yaptı. 164 yılında Roma or-dusu komutanı Lusiyus Varus Irak'ın zaptına geldi, Part ordularını bozdu, Orhay'ı kuşattı. Orhaylılar Part garnizon komutanını öldürdüler, şehri Roma komutanına teslim ettiler. Bu hadiseyle Vail'in saltanatı sona erdi, yerine Or-hay halkı 8. Abgar'ı kral yaptılar. 8.Abgar 2 yıldan fazla hükümet sürmemiş-tir. Çünkü Romalıların dostu olan 8. Manu Orhay'a dönmüş ve 2. defa ola-rak Orhay tahtına oturmuştur. 8. Manu 167'den 179'a kadar 12 yıl hüküm sürmüştür. 8. Manu'da sonra yerine oğlu 9. Abgar hükümdar oldu. 9. Abgar 179'dan 214 yılına kadar 35 yıl krallık yaptı. Bu kral zamanında siyasi ve ta-bii bazı hadiseler vukua gelmiştir.

M.S.194 yılında Roma komutanlarından Biskinüs Suriye valisi idi. Aynı zamanda Biskinüs'le Septimüs imparatorluk etrafında birbirleriyle çarpış-ıyorlardı. Roma ahvalinin bu karışıklığını fırsat bilen Mezopotamya hükümet-leri Biskinüs'e karşı isyan ettiler, İsyana 9. Abgar da katıldı. İsyan Partların tahrikiyle olmuştu. Mezopotamyalılar Partlardan imdat bile alıyorlardı. İki Roma komutanının çarpışmaları neticesinde Biskinüs yenildi ve Septi-müs'un kılıcı ile öldü. Septimus Roma imparatorluğunu ilan etti. Mezopo-tamya isyanına karşı da bir ordu sevk etmek istedi. Mezopotamyalılar, im-parator için Biskinüs'e karşı koymuş olduklarını öne sürerek Septimüs'e bir delege heyeti gönderdiler ancak bu şekilde Roma imparatorunu teskin edebildiler. Bununla beraber memleketlerini Roma boyunduruğuna terket-memişlerdi. Septimüs'ün rakibi yalnız Biskinüs değildi. Didiyus, Albin-yus,Pesiminyus da Roma tahtına sahip çıkıyorlardı. Zamanın müsaadesizli-

ği Septimüs'ü Irak seferinden alıkoymuştu. Septimüs bir süre rakipleriyle uğraşmış ve onları birer birer ortadan kaldırmaya muvaffak olmuşsa da en son rakibi olan Albinyus ile Galya'da Lyon yakınlarında Roma tahtının mukadderatını silahıyla çözmeye uğraştığı sırada Partlar fırsattan istifadeye kalktılar ve Irak'ı istila ettiler. Bu istilada Orhay muhtariyetini muhafaza etmişti.

Septimüs Lyon savaşında Albinus'u hezimete uğratıp katlettikten sonra rakipsiz kalmış, sıra Irak'ı düşünmeye gelmişti.

Septimüs Irak'ı Partlardan istirdat için Mezopotamya'ya bir ordu gönderdi. Memleketinin istikbalini daha evvelden görebilen 9. Abgar Albinus'un katlinden sonra Septimüs'e iltica etmişti.

Rehin olarak iki oğlunu Roma'ya gönderdi. Mahir okçularını imparatorun emrine bıraktı, bu suretle Septimus'un itimadını kazandı. 9. Abgar imparatorun teveccühünü kazandıktan sonra Roma'ya gitti ve debdebeli bir me-rasimle kabul olundu.

Abgar Roma'dan döndüğü zaman imparator ona teveccühünün nişanesi olarak Orhay at koşu meydanını yaptırdı.

201 yılının sonbaharında Orhay'lıların hafızasında şiddetli bir tesir bırakan Desan nehrinin taşması vaki oldu. Bu taşkından Orhay takvimleri geniş surette bahsetmektedir. Taşkını anlatan bir Orhay kroniği diyor ki :

9. Abgar'ın saltanatı zamanında Kasım ayında kralın sarayında çıkan İbrahim gölü taşıtı her taşkında olduğu gibi su yükseldi, sarayın avluları, kemerler, binalar su altında kaldı. Bu manzara karşısında kral Abgar memurlarının konutlarının yapılmış olduğu saraya hakim olan dağın (bugünkü Tilfutur) hizasına çıktı. Mühendisler suların tuğyanına karşı tedbir almayı düşünmekte oldukları sırada gece çok mebzul bir yağmur yağdı ve Desan nehri umulanın fevkinde bir hacim aldı. Desanın mecrasına karışan yabancı sular Akabe deresi, Mancı deresi, Kırkmağara deresi demir traveslerle tahkim edilmiş bulunan setlerle karşılaştılar. Sular surun mazgalları arasından şehre inmeye başladı. Farslar kulesi denilen büyük kulede duran Kral fenerlerin ışığı altında suları görüyordu. Nehrin çıkışını sağlayan surdaki 8 kapının ve setlerin açılmasını emretti. Aynı zamanda sular batı duvarlarını yıkarak şehrin içine girdi. Kralın güzel sarayını tahrip etti, güzergâhında rastgeldiği herşeyi sürükledi, şehrin muhteşem inşaatı ve nehir yakınında ne varsa hep bu meyanda idi. Hıristiyanların kilisesinin revakı hasar gördü, bu afette 2000'den fazla insan öldü. Halkın çoğu gece uyudukları sırada eve apansızın giren sularla boğulmuştu. Abgar gelecekte buna benzer felaketleri önlemek için tedbirler aldı. Desanın yakınında dükkânların inşasını men etti.

Nehrin yatağını genişletti. Taşkınlara nezaret eden gece bekçileri tayin etti. İçkale içerisinde Tabhara meydanı üzerinde kendisine bir kışlık saray yaptırdı. Şehrin asilzadeleri krala imtisalen kralın sarayı yakınında ikametgâhlarını kurdular. Kral taşkından zarar gören Orhay halkıyla köylülerin ödenmeyen vergilerini 5 yılda tahsil edilmek üzere tecil etti.

Orhay takvimleri bu hadiseyi tamamlarken diyorlar ki : Abgarın vakanüvisleri bu hikâyeyle kralın fermanını kaydederek Orhay arşivlerine tevdi etmişlerdir. Denis'in takvimi bu afeti aynı itimada layık olmayan farklı bir vesikaya göre tasvir etmektedir :

Bu kroniğe göre Desanın taşmasının yaptığı tahribat nehrin şehre girdiği batı duvarının yıkılmasından ileri gelmeyip doğu tarafta nehrin çıkış yerinde cereyanın kapalı kalmasından ve serbest çıkamamasından ileri gelmiştir. Sular tarafından sürüklenen ve duvar boyunca biriken kalıntılar ve eşya suların serbest çıkabilmesine karşı koymuş ve suları geri çekilmeye şehre yayılmaya zorlamıştır. Bu sebeple sular konutlara girmiş ve halkı uyukuları esnasında boğmuştur. Şehre dolan suların basıncı sonradan doğu taraftaki suru yıkmış ve yerinden oynattığı herşeyi sürükleyerek ovaya atmıştır. Rivayet edildiğine göre Orhay'ın ilk Hıristiyan kralı bu Abgardır. Fakat hangi tarihte Hıristiyanlığı kabul ettiği malüm olamamıştır.

Rubens Duval'in kanaatine göre 9. Abgar Roma'dan döndükten sonra Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Bizce bu kanaat zayıftır çünkü 9. Abgar'ın efendisi olan imparator Hıristiyanlığın düşmanı idi. Abgar Hıristiyan olduğu taktirde Kayser'in teveccühünü kaybedeceğini bilirdi, Hıristiyan olması şüphe götürececek şeylerdendir. 9. Abgar aydıncı. Mensup olduğu milletin kültürünü yükseltmeye çok çalışmıştı. Milletini eskiliğe bağlı görmek istemiyordu. Bir Gnostik olan meşhur Bardesan'ı memleketine davet etti ve onu eserlerini yazmaya teşvik etti. Putperestlik zamanına ait olan ve eli kesilmek cezasıyla tanrıça Taratha şerefine yapılan (Kastrasyon)'u da men etti. Bu putperest âdeti o zamandan itibaren Orhaydan kaldırılmıştır.

Abgar bu âdetin ilgasını Bardesan mektebinden çıkmış olan memleketin kanunlar mecmuasına koydurmuştur.

9. Abgar 214 yılında oğlu Sevr'i 10. Abgar adıyla kendi tahtına ortak yaptı. 10 Abgar Orhay halkına karşı şiddetle hareket ediyordu. 10. Abgar Roma'da kaldığı müddetçe Roma medeniyeti altında yaşamış Romalılaştı. Bundan dolayı memleketine Roma geleneklerini sokmak istiyordu. Bu kral o kadar Romalılaştıktiki imparator Septim Sever'in adını bile kendisi için iktibas etmişti. 10. Abgar hükümeti çok sürmedi. Septimus'tan sonra

imparator Karakalla Mezopotamyaya bir akın yaptı. 10. Abgar'ı dostçasına yanına çağırıldı bu hileyle Abgar'ı 216 yılında kolay bir şekilde tutarak hapse koydu ve Orhay krallığına son verdi. M.Ö. 132-131 yıllarında kurulup M.S. 216 yılında nihayet bulan bu Nabateen veya Arami krallık 347-348 yıl devam etmiştir. 10. Abgar'ın Manu adındaki oğlu 9. Manu adıyla Orhay tahtına oturmuş ve 26 yıl hükümet sürmüş deniliyor ise de bu rivayet itimada değer bir vesikaya istinat etmemektedir. Gerçekten Orhay halkı bu Manuyu Kral ilan etmişlerdi. Fakat Manu fiilen krallık yapmamıştı. Orhay krallığı 242 yılında bir ölümden sonra dirilmeye mazhar oldu ise de bu da 2 yıldan fazla sürmemiş ve Orhay krallığı tarihe karışmıştır.

Orhay krallığının bu dirilişi imparator 3 cü Gordian zamanında olmuştu. İran imparatoru Ardeşir 241 yılında batı Mezopotamyayı istila etti. Kaiser Gordian'ın gücüne giden bu istilaya karşı Mezopotamya'ya bir Roma ordusu girdi. Ardeşir'in ordusunu bozdu Gordian batı Mezopotamyayı Ardeşir'in elinden aldıktan sonra Orhay'a Abgar sülalesinden Aprahat adında birisini 11. Abgar lakabıyla kral yaptı.

Bu Abgar'ın hayatı Gordian'ın hayatıyla kaim olmuştur. 244 yılında Gordian'ın ölümüyle Orhay krallığı bir daha dirilmemek üzere ebediyen ölmüştür. 11. Abgar son günlerini Roma'da yaşamıştır. Son kazılarda Roma'da bulunan bir kabrin üzerinde Aprahat Abgar ile Huda adı okunmuştur. Bu kabir 11. Abgar'ın kabri ve Huda'da onun eşinin adı olduğu anlaşılmıştır.

ORHAY KRALLARINI GÖSTEREN TELMAHRA'LI DENİS'İN LİSTESİ

İbrahim yılının 1880 yılında ilk kral olarak Havya'nın oğlu Orhai egemen oldu. Bunun adı ile memleket Orhay ismini aldı. Krallık 161 olimpiyatında başladı ve 249 olimpiyatında sona erdi. Aynı tarihin 1884 cü yılında Maz'ur'un oğlu Abdu 7 yıl egemen oldu. 1894'te bu kral öldü. Sebaru'nun oğlu Phradascht 5 yıl hükümet yaptı.

1900 yılı Phradascht'in oğlu Bakru 3 yıl ondan sonra Bakru'nun oğlu Bakru 20 yıl hükümdar oldu. 1928 yılı Manu 4 ay, ondan sonra Abgar Peka 25 yıl 9 ay egemen oldu. 1937 yılında Abgar Bekru'yu öldürdü ve yalnızca 23 yıl 5 ay hüküm sürdü . Sonra Abgar'ın oğlu Abgar 15 yıl krallık yaptı 1960 yılında kral oldu bu sırada krallığa göz dikenler arasında rekabet başladı ve bu yüzden Orhay bir yıl hükümdarsız kaldı.

Sonradan Alaha lakabıyla anılan Manu kral oldu ve 18 yıl 5 ay hükümdarlık yaptı. 1980 yılında Pakuri 5 yıl egemen oldu. Bu yıl zarfında Pakuri ve general Barzaphron Suriye'ye karşı yürüdüler ve Hyrcan ile Herode'un kardeşi Phasael'i esir getirdiler. 1985'te Pakuri öldü yerine 3. Abgar 3 yıl hükümdarlık yaptı. Bundan sonra Abgar Sumakha 3 yıl hükümdar oldu. 1990 yılı Saphlul adı verilen Manu 18 yıl 7 ay hükümet yaptı. Manu'nun oğlu Manu 6 yıl, Abgar'ın oğlu Manou 7 yıl 2024 yılında sürgün edilmiş olan Abgar Okama 37 yıl 1 ay egemen oldular. 2046 yılında Orhay kralı Kudüs'te İsa'ya bir mektup gönderdi. 2067 yılında Orhay kralı Abgar'ın oğlu Manu öldü ve kardeşi Manu 14 yıl hüküm sürdü. 2081 yılında Orhay kralı öldü yerini Manu'nun oğlu Abgar 20 yıl işgal etti. 2101 de Orhay kralı öldü rekabet yüzünden iktidar mevkiine getirmek için bir şefin seçiminde uzlaşma mümkün olamadı bu anlaşmazlık iki yıl sürdü. Sonra Hur Parnatasbat üç yıl 16 ay tahtı işgal etti. 2113'te Parnatasbat Orhay'da 10 ay bundan sonra da İzat'ın oğlu Manu 16 yıl 8 ay hüküm sürdü. 2130 da Manu'nun oğlu Manu 24 yıl egemen oldu sonra Romalıların yanına gitti. 2154 te Sahru'nun oğlu Vael 2 yıl hükümet yaptı ondan sonra İzat'ın oğlu Manu Roma'dan döndü Orhay'da 12 yıl daha hükümet yaptı. Saltanatının süresi tam 36 yıldır. Roma'da geçirdiği yıllar bu süreye dahil değildir. 2169 da Manu'nun oğlu Abgar 35 yıl egemen oldu. 2203 te oğlu ile birlikte Abgar Sever 1 yıl 7 ay hükümdar oldu. Bundan sonra oğlu Manu 6 yıl krallık yaptı. 2232 de Desan nehrinin taşkını vuku buldu. 2233 te Orhay krallığı nihayet buldu. Bu krallığın süresi 352 yıldır. Bu tarihten sonra Orhay Romalıların emrine girdi.

Sıra No	Kralların Adları	Saltanat süresi	Tarih
1	Ariou	5 yıl	M.Ö. 132-127
2	Abdou, Mazour'un oğlu	7	127-120
3	Phradascht, Gebarou'nun oğlu	5	120-115
4	Birinci Bekrou, Phradascht'in oğlu	3	115-112
5	İkinci Bekrou, Bekrou'nun oğlu; yalnız	17 yıl 4 ay	112-94
6	İkinci Bekrou, Birinci Manou ile	4 ay	94-92
7	İkinci Bekrou, Birinci Abgar ile (Kekeme)	2 yıl 4 ay	94-92
8	Birinci Abgar, yalnız	23 yıl 5 ay	92-68
9	İkinci Abgar, Abgarın oğlu	15 yıl	68-53
10	İkinci Manou, Alaka lakaplı	18 yıl 5 ay	'52-34
11	Paqouri	5 yıl	34-29
12	Üçüncü Abgar	3 yıl	29-26
13	Dördüncü Abgar (Kırmızı lakaplı)	3 yıl	26-23
14	Manou L'aristoloche, Sarmaşık	18 yıl 7 ay	23-4
15	Beşinci Abgar (Kara lakaplı), Manou'nun oğlu	10 yıl	M.Ö. 4-M.S.7
16	Dördüncü Manou, Manou'nun oğlu	6 yıl	M.S.7-13
17	Beşinci Abgar, ikinci defa	37 yıl 1 ay	13-50
18	Beşinci Manou, Abgarın oğlu	7 yıl	50-57
19	Altıncı Manou, Abgarın oğlu	14 yıl	57-71
20	Altıncı Abgar, Manou'nun oğlu	20 yıl	71-91
21	Saltanat Fasılası	18 yıl	91-109
22	Yedinci Abgar, İzate'in oğlu	9 yıl 9 ay	109-116
23	Saltanat Fasılası; Roma İşgali	2 yıl	116-118
24	Laloud ve Parthanaspad	3 yıl 10 ay	118-122
25	Pathanaspad yalnız	10 ay	122-123
26	Yedinci Manou; Isate'in oğlu	16 yıl 8 ay	123-129
27	Sekizinci Manou; Manou'nun oğlu	24 yıl	139-163
28	Wael; Sahrou'nun oğlu	2 yıl 163-165	
29	Sekizinci Abgar	2 yıl	165-167
30	Sekizinci Manou ; ikinci defa	12 yıl	167-179
31	Dokuzuncu Abgar(Büyük lakaplı) ; Manou'nun oğlu	35 yıl	179-214
32	Dokuzuncu Abgar ve oğlu Severe (Onuncu Abgar lakaplı) Buraya kadar adları geçen 28 kralın devam müddetleri 347 yıldır.	1 yıl 7 ay	214-216
33	Dokuzuncu Manou (Vekil kralı)	26 yıl	216-242
34	On birinci Abgar Phrahat ; Manou'nun oğlu	2 yıl	242-244

'53 yılı 52 yılı arasında bir yıl saltanat fasılası vaki olmuştur.

NOT : Denis birçok defalar hesaplarında yanılmıştır. Kronolojisi çok kere tarih ile ve Osroen paralarında verilen tarihlere uymaz. Hesapları elde mevcut ve güvenilir belgelere göre düzenlemek gerekir.

Denis tarafından her saltanat için gösterilen yıl ve aylar toplanırsa krallığın süresi 342 yıl ve 2 ay tutar. Halbuki Denis krallığı 352 yıl göstermiştir. Bu hatayı düzeltmek için Gutschmid Abgar Okama'nın sürgününden önce olan ilk saltanat müddetinin belirtilmediğini kaydediyor. Bu müddet 10 sene tahmin edilirse de noksan doldurulmuş olur.

ORHAY ROMALILARIN OSROEN EYALETİ OLUYOR

III cü Gordien'den sonra Orhay tamamıyla Roma imparatorluğuna boyun eğmişti. İmparatorluğun bir eyaletini teşkil eden Orhay krallığı artık Osroen eyaleti adını aldı. Osroen eyaleti diğer Roma eyaletleri gibi vergilere, mali mükellefiyetlere tabi tutuldu. Nüfuzlu şahıslardan mürekkep Curie yasaların uygulanmasına nezaret ediyordu. Bu heyet hükümete karşı sorumlu idi.

Orhay Osroen eyaletinin merkezi olmak dolayısıyla şehre bir Roma valisi atanmış ve bir Roma garnizonu yerleştirilmişti. Sasani devletinin zureurunda bu devlet eski İran İmparatorluğunu tekrar kurmayı düşünmüştü. Bu ihtiras yüzünden batı ve doğunun iki büyük devleti arasında savaşlar tekrar alevlendi ve Arap fütuhatına kadar devam etti. Osroen eyaleti çok kere bu savaşlara sahne olmuş ve harbin afet ve tahribatına uğramıştır.

ORHAY PALMİR KRALLIĞININ ELİNDE

Roma İmparatoru Gordien Irak'ı İran imparatoru Ardeşir'in elinden zaptetmişti. Fakat Gordien'e halef olan imparator Philip bu kıtayı kendi mukadderatına terk ediyordu. Yalnız kıtada bulunan garnizonu yerinde bırakmış idi. Philip'ten sonra Roma tahtına oturan Daisyus Trakya'da Got'larla yaptığı savaşta 251 yılında katledilince Roma ülkesinde iç savaşlar başlamıştı. Bu karışıklıktan faydalanmak isteyen Ardeşir'in oğlu ve halefi Şapur Irak ve Elcezire'nin şehir ve kasabalarını kuşattı. Orhay'da bu şehirlerden birisi idi. Bu sırada Roma imparatoru bulunan Valeriyen birçok tereddütlerden sonra nihayet Sasani imparatoru ile savaşa tutuşmaya karar verdi ve Orhay'ın imdadına yetişmek üzere Fırat'ı geçti. Orhay'a yakın bir yerde İran ordusu ile karşılaştı. Savaşta şans Şapur'a yardım etti. Roma ordusunun

yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşta Valeriyen esir düştü. Antakya şapur'un eline girdi.

Orhay kendisini şiddetle savunuyordu. Nihayet İranlıların bu ülkeye girmelerini pahalıya malettiler. Bu savaşa Palmir kralı Odenat'ın ordusu da katılmıştı. Palmir krallığı Roma'nın üstünlüğünü tanımakla beraber birinci derecede askeri kudrete malik idi. Böylece Odenat Roma ordusuna yardım için Fırat'ı geçti, İran ordusu Odenat'ın önünden çekilmeye başladı. Odenat İranlıların işgal etmiş oldukları Orhay'ı kurtardı, Harran'ı, Nusaybin'i geri aldı, Ctesiphon üzerine yürüdü. Roma devleti Asya'daki eyaletlerinin korunmasını Palmir krallığına bırakmıştı. Orhay eyaletini de diğer eyaletler gibi Roma adına Palmir krallığı idare ediyordu.

Odenat'ın ölümünden sonra eşi Zenobya oğlu Walballat adına bir erkek gibi Palmir krallığını idare etti. Kocası Odenat'ın ülkesini genişletti, Mısır'ın güney bölgesini de zapt etti. Bu büyük kudret Roma'yı gölgede bıraktı ve artık Roma'yı tanımayarak bağımsızlığını ilan etti.

Zenobyan'ın idaresi altında Palmir krallığı geniş hudutlara sahip olmuştu. Zenobya hükümetinin kudreti Roma'yı düşündürdü. İmparator Aureliyen Palmir krallığına karşı bir savaşa girdi. Emece yakınında yapılan savaşta Zenobya kendi ordusunun ihaneti yüzünden esir düştü ve 272 yılında Palmir krallığı Romalıların istilası altına girdi.

Roma Palmir krallığını zapt etti ise de ordusundan istifade edememişti. Palmir orduları ancak Odenat ve Zenobya gibi güçlü ellerde işlek birer kılıç idiler. Bunun içindir ki Zenobya'nın düşmesi Romalıların Irak'ı kaybetmelerine sebep oldu.

ARAP FÜTUHATI

(BU DEVİRDE URFA)

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Orhay krallığı Osroen eyaleti adı ile Roma sömürgesi olduğu zaman İran'da Eşkaniyan devleti çökmüş ve yerine Ardeşir'in kurduğu Sasani devleti kaim olmuştu. Sasani kralları eski İran imparatorluğunu kurmak düşüncesiyle karşılarında buldukları Roma imparatorları ile sürekli savaş halinde idiler. Bu iki muhteris devletin savaşlarına çok kere Mezopotamya ovası sahne oluyor ve Orhay muhiti bu iki muazam devletin ordularının ayakları altında çiğneniyordu. Bu hal İslamiyet'in zuhuru ile başlayan Arap fütuhati çağına kadar devam etmiş ve Orhay kâh

Romalıların ve kâh Sasanilerin eline düşmüştü. İstiklalini kaybettikten sonra günde bir istila bekleyen Orhay hicretin 17 ci yılında Arap ordularına kapılarını açmaya mecbur kaldı. Mütemadiyen genişlemek sürekli istila etmek emelleri ile ordular besleyen doğu Roma imparatorluğu ile Sasani devleti birbirleriyle çarpışır iken tek unsurdan kurulu olan Arap hükümetinin genç orduları Suriye ve Elcezire'ye akıyorlardı. Hicretin 15. yılında Suriye ile Elcezire'nin birçok yerleri Bizans imparatorluğunun Irak'ta Sasani devletinin elinde idi. Ebu Ubeyde İbnil Cerrah komutasında bir ordu Suriye fütuhatına, Saad İbni Ebi Vakkas komutasında bir ordu da Irak fütuhatına memur edilmişti. Ebu Ubeyde kendi komutanlarından Halit İbni Velid ve Yezid İbni Ebi Süfyan ordularıyla Şam'ı muhasara etti. Bizans imparatoru Herakyus Şam'ın imdadına bir ordu gönderdi. Bu ordu Arap ordusunun karşısında bozuldu. Şam fatihlerin eline geçmişti. Ebu Ubeyde Şam'ı (Dimaşk'ı) aldıktan sonra Homs'un zaptına koştu. Herakyus ordularının bozguna uğradığını ve Homs'un Arap idaresine geçtiğini duyunca Elcezire'den toparlayacağı bir ordu ile Homs'u kurtarmak istedi. Bu orduyu toparlamak için Orhay'ı hareket üssü yaptı. Homs patriğini beraberine alarak Orhay'a geldi, Elcezire halkından bir ordu hazırladı bu orduyu teçhiz ederek yola çıkardı. Bu sırada Irak'ın fethine memur olan Saad İbni Ebi Vakkas bir tümen ile Elcezire memleketlerinden Hit ve Kirkisya'yı kuşattı. Doğudan inen ve beklenmeyen bu kuvveti görünce Elcezire halkı ürktü. Artık tecavüze uğrayan memleketlerini bırakıp Homs'un imdadına gitmeyi faydasız ve lüzumsuz görmüşlerdi.

Vahim tehlike karşısında bulduklarını idrak eden Elcezire ordusu yola çıkmış iken geri döndü. Homs'a imdat gidememişti.

Roma orduları Arap ordularının karşısında eriyor, Suriye'nin günde bir şehri alınıyordu. Bu kıtada ümidi kalmayan Herakyus Urfa'dan çıktı Semi-sad yoluyla İstanbul'a gidiyordu. Yolda bir tepeden Suriye'ye baktı ve (Ebediyen sana vedalar olsun ey Suriye, bundan sonra sinende hiçbir Rum hür yaşayamayacaktır) dedi.

Bizans imparatoru büyük teessürlerle Orhay'dan ayrıldıktan sonra Elcezire'de de ümidi kalmamıştı. Gerçekten hicretin 17 ci yılında İyaz İbni Ganem Elcezire'nin fethine memur edildi. İyaz kendi tümen komutanlarından Süheyl İbni Adi'yi Rakka'nın kuşatmasına, Abdullah İbni Atban'ı da Nusaybin'in kuşatmasına gönderdi. Bu iki şehir kendilerinde savunma gücü göremediler teslim oldular bundan sonra iki tümen birleşti hedefleri Harran ile Orhay'ın fethi idi.

Harran kasabasını çeviren Arap ordusuna Harran halkı kapılarını açtı, Orhay'da Harran'a benzer hareket etti, İyaz İbni Ganem Orhay'a girince bu şehri ordusuna merkez ve karargâh yaptı. Buradan Elcezire kasabalarını

zapta ordular gönderiyor, fütuhattan dönen askerlerini Orhay'da dinlendiriyor ve barışla aldığı kasabaları da Orhay antlaşmasına bağlıyordu. Orhay'ı işgalden sonra Suruc'u, Diyarbakır'ı ve diğer Elcezire şehirlerini ve Semisat'ı fethetti. Bu kasabalarla yaptığı antlaşmalarda Orhay antlaşmasını esas tuttu.

İYAZ İBİNİ GANEM'İ ELCEZİRE'NİN FETHİNE KİM MEMUR ETMİŞTİ

Bazı tarihlerin yazdıklarına göre Rumlar Homs'u Arapların elinden kurtarmak için uğraşıyorlardı. Rumlarda henüz bir varlık tahmin eden Elcezire halkı bu imparatorluğun ekmeğine yağ sürmek kabilinden onları Homs'un istirdadına teşvik etmekte oldukları haberi yayılmıştı. Elcezireliler Herakliyus'a bir orduyla yardımda bulunmayı vadettikleri için Herakliyus Urfa'ya gelmişti. Ebu Ubeyde bu haberi duymuş Homs'u tahkim ettikten sonra da bir imdat kuvvetinin gönderilmesini Medine'ye bildirmişti. Medine'den Irak ordusu komutanı Saad İbni Ebi Vakkas'a gönderilen bir mektupta Kağkağ İbni Amr komutasında bir imdat kuvvetinin Ebu Ubeyde'ye katılması Süheyl İbni Adi kumandasında bir tümenin Rakka'yı Abdullah İbni Atvan kumandasında bir tümenin de Nusaybin'i kuşatmaları bu iş bitince Orhay ile Harran'ın kuşatılmaları Velid İbni Akaba Komutasında bir tümenin de Elcezire'de yerleşmiş olup Rumlara meyilli görülen Arapları ufak tefek baskınlarla oyalaması ve İyaz İbni Ganem'in de bu tümenlerden oluşan orduya komutan tayin edilmesi emredilmişti.

İşte İyaz İbni Ganem komutasında hareket eden bu ordu Homs'u geri almak için hazırlanan Elcezire ordusunun dağılmasına sebep olmuş ve Elcezire şehirleri birer birer Arap ordularına kapılarını açmıştır.

Bu rivayete göre bu diyarı Irak ordusu zaptetmiştir. Başka tarih yazarları da Elcezire'nin Suriye ordusu tarafından istila edilmiş olduğunu kaydediyorlar. Bu yazarlardan bir kısmı Elcezire'yi İyaz İbni Ganem'in hicretin 18 ci yılında fethetmiş olduğunu iddia etmektedirler. Bu rivayete göre Ebu Ubeyde'nin vefatından sonra yerine İyaz İbni Ganem geçti. Medine'den aldığı emir üzerine hicri 18 yılında beşbin kişilik bir kuvvetle Elcezire sınırını geçti. Ordunun sağ kanadına Sait İbni Amir, Sol kanadına da Safuvan İbni El Muattal komuta ediyordu. Ordunun öncü kuvveti Hübeyre İbni Mesruk'un komutasında idi. Hübeyre Rakka'ya bir baskın yaptı. Rakka halkı barış istedi, şehir barışla alındı. Bundan sonra İyaz Harran toprağına girdi. Safvan İbni Muattal ve Habib İbni Mesleme komutalarında bir kuvveti Harran'ın kuşatmasına memur etti. Ordusunun kalan kısmı ile Orhay surları önünde görüldü. Orhay halkı bu orduya karşı koymuş ve savaşa başlamış-

tı. Fakat talih Orhay'lılara yardım etmedi bir kısım asker iç kaleye çekildi. İyaz ordusu kaleyi sardı, kuşatılanlar savunmanın imkânsızlığını görerek barış istediler ve Arap ordusuna Orhay'ın kapılarını açtılar.

İyaz Orhay'ı işgal edince Harran'a döndü, oradaki kuvvetini galip durumda gördü, şehrin etrafındaki kasabalar zaptedilmişti. Harranlılar mukavemetin faydasız olacağını görerek Orhay barışındaki şartlar üzerinde bir sulhü kabul ve Arap kuvvetine boyun eğdiler. Bu rivayete bakılırsa Orhay surları altında harp yapılmış ve Orhay'ın zaptı Harran'dan önce vuku bulmuştur.

İyaz İbni Ganem ordusu Aynül Verde (Resül Ayn)'yi da kuşattı ise de şiddetli mukavemet görerek zaptetmekten feragatle kuzeye dönmüş Amid'i, Miyafarikin'i, Kefertuşa'yı barış ile ve Nusaybin'i savaşıla aldıktan sonra Tur Abidin'i, Mardin'i istila ederek Bitlis ve Ahlat'a kadar ilerlemiş Ermenistan'dan da bazı yerleri elde etmiş Rakka'ya dönmüş ve ancak hicri 20 yılında Umeyr İbni Saad kumandasında gönderilen tümen kanlı savaştan sonra Aynül Verde'yi zaptedebilmişti. Bazı tarihçilere göre Aynül Verde'yi zapteden kuvvet İyaz İbni Ganem'in askeri değildi. Hicri 20 yılında İyaz ölmüştü. Umeyr İbni Saad kumandasında hareket eden Tümen Medine'nin emri ile Aynül Verde'yi sarmış ve korkunç bir savaştan sonra kaleye girebilmişti. Elcezire kıtası Arap idaresine geçtikten sonra Hz. Ali ile Hz. Muaviye'nin ihtilafları zamanına kadar sükûnet içinde yaşadı. Hükümet bu iki sahabe arasında ikiye ayrıldıktan sonra Elcezire iki ordunun cevlangâhı oldu. Orhay, Harran, Rakka, Şam hükümetinin nüfuzu altında idi. Nusaybin, Hit, Kırkısyaya ile diğer Elcezire şehirleri Kûfe hükümetinin nüfuzuna bağlı kalmıştı.

Bu münasebetle Elcezire toprağında Şam hükümeti ile Kûfe hükümeti çarpışıyorlardı. İki hükümetin siyasi akınlarına bu kıtanın kasabaları hedef oluyorlardı. Bu akınlardan Orhay toprağı uzun seneler zarar görmüştür.

Akınlardan birisi Hicri 39 yılında olmuştu. 39 yılında Muaviye Addurrahman İbni Kubas'ı akıncılıkla Elcezire şehirlerine gönderdi, bu sırada Kûfe hükümetinin Elcezire valisi Şebib İbni Amir idi. Şebib Nusaybin'i eyaletinin merkezi yapmıştı. Hit'de de Kemil İbni Ziyad vali bulunuyordu. Akını duyan Şebib Kemil'i akıncıların bastırılmasına memur etti. Aynı zamanda kendisi de bir kuvvetle Nusaybin'den hareket etmişti. Kemil akıncıları dağıttı fakat onları takip etmedi. Neticeyi Kûfe'ye bildirdi. Şebib Kemil'in zaferini tebrik etti ve akıncıları takibe koyuldu. Fırat'ı geçti Baalbek'e kadar takipte devam etti. Kimseye rastlamayınca geri döndü yolu üzerinde Şam nüfuzuna bağlı olan Rakka ve havalisini yağma etti, bu mıntıkada ne bir sürü ne bir at ne de bir silah bırakmamıştı.

Küfe hükümeti savaşa yarayan at ve silahlardan başka malların sahiplerine geri verilmesini Şebib'e emretmiş ve bu emir yerine getirilmişti.

Bu siyasal akınlar ve siyasal kargaşalıktan başka Urban yağmaları da Elcezire'yi ve bu münasebetle Orhay toprağını baştan başa bir hercümerc içinde sarsıyordu. Hz. Ali'nin şahadeti Hz. Hasan'ın hilafetten istifasıyla memleket bir müddet Süfyaniye hükümetinin idaresine girdi ve bütün İslam memleketleri bir idareye bağlandı ise de bu müddet içinde Hz. Hüseyin'in kanını dava etmek bahanesiyle Elcezire'de harici isyanları eksilmiyordu. Orhay toprağı daima bu kıyamlardan zarar görmüştür.

ORHAY KÜFE EMİRLİĞİNE BAĞLANIYOR

Emevi hükümet şeceresinin Mervaniye dalına intikal ederken Mekte'de de İbnül Zübeyr hükümeti kurulmuştu. Irak ile Elcezire'nin bir kısmı İbnül Zübeyr hükümetinin elinde bulunuyordu.

Harici fırkasında Muhtar El Sakafi İbnül Zübeyr'in bayrağı altında çalışanlardan biri idi. Muhtar Hz. Hüseyin'in kanını dava dolayısıyla İbnül Zübeyr tarafını iltizam etmişti. Fakat gerçekte kan davası bir bahane idi. Çünkü Muhtar bir ihtilalci bir (zorba) mütegalibe idi. İçinde siyaset boraları esiyordu. Küfe eyaletini elde edince hayalini gerçekleştirmeye başladı. Irak'ta bir Küfe hükümeti kuruyordu. Şam'da Mervan'ın hükümeti kararlaştınca Mervan İbnül Zübeyr'in hükümetini yıkmak fikrine kapıldı ve ilk fırsatı gözledi. Muhtar'ın Küfe'deki vaziyetini İbnül Zübeyr hükümetinde bir ihtilaf başlangıcı sayan Mervan Irak'ı elde etmeyi düşündü. Hicretin 66-67 yılında İbnül Ziyad komutasında Irak'a bir ordu gönderdi. Küfe emiri Muhtar'da İbrahim İbni Eşter komutasında bir ordu ile hasmını karşıladı. İki ordu Musul arazisinde çarpıştılar. İbni Ziyad maktul düştü ordusu bozuldu, Muhtar'ın komutanı Elcezire'yi baştan başa zapt etti. Zaferi kazanan İbrahim İbni Eşter kardeşi Abdurrahman'ı Nusaybin valiliğine Zefer İbni El Hars'ı Kırkisiye valiliğine, Hatem İbni El Numan El Bahili'yi de Harran, Orhay ve Semisat valiliğine tayin etti.

İBRAHİM İBNİ EŞTER'E İBNİ ZİYAD NASIL MAĞLUP OLMUŞTU

Orhay tarihiyle ilgili olduğu için burada bu yenilginin sebebini araştırmak ve yazmak faydalı olacaktır. Emevi ordusunun bozulduğunu izah etmek biraz geri bir zamana bakmayı gerektirir.

Bugünkü Orhay vilayetinin Harran kazasında oturan Arap unsuruna mensup (Kays=Geys) aşireti Arap fütuhâtı zamanından beri bu bölgeye yerleşmişti. Mardin etrafında Tığlıb kabilesi daha geride de Beni Kelp ve Yamaniler yurt tutmuşlardı. Emevi hükümdarı Yezid'in ölümü ve oğlu ikinci Muaviye'nin istifası üzerine İslam aleminde iki akım başladı :

1- Mekke'de Abdullah İbni Zübeyir'e biat

2- Şam'da Mervan İbni Hakem'e biat

Bu iki cereyandan İbni Zübeyir'e biat fikri kuvvetli idi. Mervan ümitsiz idi.

Dimaşk valisi Dahhak İbni Kays İbni Zübeyir'in taraftarı idi. Homs emiri, Kanserin emiri ve daha bazı emirler de Dahhak tarafına geçmişlerdi. Dahhak'ın ordusunu teşkil eden aşiretlerden biri de Kays aşireti idi. Beni Kelp kabilesi ile Yamaniler de Mervan taraftarı olmuşlardı. Dahhak ile Mervan orduları Dimaşk yakınında Merci Rahit denilen yerde pek kanlı muharebeye tutuştular. Savaşta Dahhak'ın maktul düşmesiyle ordusu bozuldu. Bu savaşta Kays'ler pek çok maktul vermişlerdir. Galip gelen Mervan'dan korkarak Kanserin emiri Zefr İbni Haris Elcezire'ye kaçtı Kırkısya'ya geldi.

Kays reisi Umeyr İbni Habab'ta Mervan'ın hükümetine boyun eğerek ona biat etti. Fakat Merci Rahit savaşında aşiretinin vermiş olduğu kaybı bir türlü unutamadı.

Şam'da Mervan Emevi tahtına oturunca eski Emevi saltanatını kurmak istedi. Muhtarın Kûfe'deki tagallübü (zorla idaresi) ona bu yolda bir ümit verdi. İbni Zübeyir hükümetinden kopan bir parçayı eline geçirmek hırsıyla İbni Ziyad komutasında Irak'a bir ordu gönderdi.

Kays reisi Umeyr İbni Habab'da İbni Ziyad ile beraber bulunuyordu. İbni Ziyad'ın savaş planı ilk önce Kırkısya'yı Zefer'in elinden almak idi. Umeyr buna razı olmadı. Muhtar'ın ordusu Musul'a erişmeden evvel Musul'u elde etmeyi İbni Ziyad'a tavsiye etti. Halbuki İbni Ziyad Musul toprağına girdiği vakit Muhtar'ın ordusu ile karşılaşmıştı. Umeyr İbni Habab Merci Rahit harbinde aşiretinin verdiği kayıpların acısını Mervan'dan çıkarmak için İbrahim İbni Eşter'le bir gece mülakatı yaptı.

Umeyr İbni Ziyad ordusunun sol kanat komutanı idi. Savaşta sol kanat bozulacak ve İbrahim İbni Eşter'in zaferi temin edilecekti.

Umeyr vadini yerine getirdi. Mervan'ın ordusu bozularak İbni Ziyad maktul düştü. Umeyr Kırkısya'ya geldi. Zafer İbni Haris ile sözleşti, Beni Kelb ile Yamanilerden Kayısların kanına dava edecekti. Bu sırada İbni Zübeyir Kûfe'yi bir ordu ile sardı, Muhtar'ın egemenliğine son verdi ve kardeşi

Musaab'ı Irak'a vali yaptı. Mervan'da vefat ederek yerine oğlu Abdülmelik hilafet kürsüsüne oturdu. Ortalıkın bu karışıklığını gören ve Abdülmelik'in iktidarını sezen Umeyr Kırkisy'a kendisine güvenli bir melce bulamamıştı. Abdülmelik'ten af istedi. Abdülmelik bu ilticayı kabul etti ve ilk mülakatta Umeyr'i hapsetti.

Bu muamele Umeyr'i çok ürkütmüştü. Umeyr bir gece muhafızlarına şarap ziyafeti verdi. Onların sarhoşluklarından istifade ederek hapishaneden kaçtı, Elcezire'ye geldi. Harran ile Rakka arasındaki Belih nehri kenarında aşiretini başına topladı ve Merci Rahit kan davasını tazeledi.

Artık Orhay toprağı aşiret kavgalarına sahne oluyordu.

Umeyr başına topladığı akıncılarla Beni Kelb ve Yamanileri yağmaya başladı.

Mardin etrafında oturan Beni Tağlib aşireti Umeyrin dostu idi. Umeyrin akıncıları bu aşiretin toprağından geçerek düşmanlarına saldırıyorlardı.

Kays oymağı Beni Tağlib arazisinden gidip gelirken genç kızlarına laf atıyorlar ve Hıristiyan yaşlıları ile de alay ediyorlardı. Bu yolsuz davranış Beni Tağlib gençlerini gücendirdi. Bu yüzden iki aşiretin arası bozuldu.

Umeyrin cemaatine başka oymaklardan da yağmacılar karışmıştı. Bu yağmacılardan Beni Elhariş oymağına mensup bir genç Beni Tağlib oymağından Ümmüldevil adlı bir kadının bir kaç koyununu gasbetti. Bundan Umeyre şikâyet edildi ve koyunların geri verilmesi istendi. Umeyr şikâyeti dinlemedi, kadının diğer koyunları da yağma edildi. Beni Tağlib Ümmüldevil'i himaye etti. Bu hadise zaten araları bozulmuş olan iki aşiretin kanlı kavgalarına sebep oldu :

Beni Tağlib Ümmüldevil'in koyunlarını Beni Elhariş'den almaya kalkıştılar. İki oymak çarpışırken arada Meşaci adlı bir Beni Tağlib genci öldü. Fırtına kabarmaya başladı. Ümmüldevil'in oğlu Devil iyi bir süvari idi. Aşiretini ayaklandırdı, Beni Tağlib aşireti Şuays İbni Meliyk'in reisliği altında toplandılar ve Beni Elhariş'ten oçlerini almaya kalkıştılar.

Umeyr bitaraf kalamadı. Beni El Hariş'i müdafaaya hazırlandı, artık iki aşiret arasında tüyler ürperten müsademeler başladı.

Maksin'de, Sersar nehri kenarında, Habur nehri civarındaki Fedin köyünde, Musul'a bağlı Maarek mevkiinde Teğallüb toprağında, Şer Abiye'de, Belih nehri üzerinde birçok kıtaller yapıldı ve hesapsız canlar telef oldu. Bu müsademelerde pek çok yüklü kadınların vahşicesine karınları yarılmıştır. Emevi hükümdarı Abdülmelik'in Kûfe'yi İbni Zübeyr'in elinden aldığı güne kadar bu kavgalar bir türlü yatışmadı. Musul toprağında Küheyl adın-

daki yerde yapılan kanlı bir savaşta Umeyr'in maktul düşmesiyle de meseleye sükûnet gelmemiştir.

Uzun zaman sürüklenen bu kavgalar Urfa toprağında ve Elcezire'nin Musul'a kadar uzanan bölgelerinde sükûn ve asayiş bozan anarşiler yaratmıştı.

Kayısların açmış oldukları vahşi kavgalar Urfa vilayetinin tarım ve ticaret hayatını senelerce kemirmiş, imarını geriletmiştir. Bu hadiseler hicretin 69 cu yılında başlamış idi.

EMEVİ HANEDANINDA İHTİLAF MÜNASEBETİYLE MEZOPOTAMYA'DA KARIŞIKLIKLAR VE HARRAN'IN İSLAM İMPARATORLUĞUNA MERKEZ OLUŞU

Mezopotamya Emevilerin Mervaniye hükümeti idaresi altında bir müddet sükûn içinde yaşamıştır. Abdülmelik'in Mezopotamya valisi Muhammed İbni Mervan'ın Irak valisi Haccac'ın şiddetli idareleri iki nehir arasında asayiş bir dereceye kadar sağlayabiliyordu. Abdülmelik'in oğlu Hişam yönetime geçtikten sonra Hicri 114 yılında amcası oğlu ve Emevi hanedanının son hükümdarı Mervan İbni Muhammed'i Mezopotamya, Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğine gönderdiği zaman Mervan, Mezopotamya'nın kıymetli bir şehri olan Harran kasabasını eyaletine merkez yaptı. Bu halifenin zamanında Emeviye hükümeti sarsılmaya başlıyordu. Abbasi hanedanının propagandaları gizlice revaç buluyordu. Hişam'ın ölümünden sonra yerine geçen Velid'in sefahatı ve Mervan İbni Muhammed'in saltanat sevdası Emevi hanedanı arasında bir ihtilaf doğurmuştu.

Bu sebeplerle idare bozulmaya başladı. Mezopotamya'da sık sık isyanlar baş gösterdi. Velid'in safahatını vicdani kanaatlara saygısızlığını kimse çekemiyordu. Bu ahval Velid'in katlini hazırladı ve hicri 126 yılında amcası oğlu Yezid'in eliyle katledildi ve Şam'da Yezid'e biat edildi. Bu hadise cereyan ettiği zaman Mervan İbn-i Muhammed Ermeniyeye'de bulunuyordu. Velid'in Mezopotamya'daki valisi Abde İbni El Riyah El Gasani idi. Mervan'ın oğlu Abdülmelik ile Velid'in kardeşi oğlu Amr bu sırada Harran'da idiler. Velid'in katli haberi şayi olunca Abde İbni Riyah Şam'a gitti. Valisiz kalan Mezopotamya'da Mervan'ın oğlu fırsatı kaçırmayarak Mezopotamya'yı idaresi altına aldı. Meseleyi babasına bildirdi. Hilafeti ele geçirmek için hareketini çabuklaştırmasını ona yazdı. Mervan oğlundan aldığı mektup üzerine Ve-

lid'in katilini cezalandırmak bahanesiyle ordusunu alarak Ermeniye'den ayrıldı. Beraberinde Sabit İbni Naim El Cezami de vardı. Sabit Filistin'li idi. Ordunun içindeki Suriyelileri Mervan'ı terk etmeye teşvik etti. Ordunun çoğunu başına topladı. Mervan'a karşı koydu. Mervan'ın emrinde pek az kimse kalmıştı. Mervan tefrikayı görünce emrine uyan efradı başına topladı. Orduda bir kital başlamak üzere idi. Mervan muhaliflerine bağırdı : " Bu aykırı hareket niçin? size iyilikler mi yapmadım? memnuniyetinize mi çalışmadım?" Muhalifler cevap verdiler : " Sana halifenin iradesiyle itaat etmiştik. Halife öldü. Halk Velid'e biat etti. Artık sana itaate borçlu değiliz. Biz Sabit'in kumandasını kabul ettik. Onun emri altında Şam'a gideceğiz." Mervan Sabit'in tahrikine uyan askerlere hitaben : " Siz yalan söylüyorsunuz. Niyetiniz yolda devletin namuslu tebaasını yağma etmektir. Ben şimdi sizi savaşa götürüyorum. Gideceğiniz yerde gayemizi elde ettikten sonra sizi terhis edebilirim. Bu sözüme boyun eğmezseniz aramızda kılıç hakem olacaktır. Çünkü vazifeniz isyankâranedir" dedi.

Mervan'ın tehdidine dayanamayan muhalifler yelkeni suya indirdiler. Bu başarıyı elde eden Mervan Sabit'i tevkif etti. Harran'a geldi. Şam'lı efradı terhis etti. Mezopotamya halkını emeli etrafında başına topladı. 20 bin kişilik bir ordu hazırladı. Yezid'i düşürüp hilafetini ilan için yola çıkmakta iken Yezid'den bir mektup aldı. Mektupta : " Bana biat et. Abdülmelik'in baban Muhammed'e terketmiş olduğu Mezopotamya, Musul, Ermeni'ye, Azerbaycan'a seni vali yapayım" deniliyordu. Mervan teklifi kabul etti. Yezid de vaadini yerine getirdi. Bu tedbirle Mezopotamya siyasi bir gaileden kurtulmuş, Mervan da sevdiği Harran'ı yine eyaletine merkez yapmıştı. Bu sükûn bir yıldan ziyade devam edemedi. Hicretin 127. yılında Yezid'in vefatıyla Şam halkı 1. Velid'in oğlu İbrahim'e biat etti. Mervan ise hilafete teşne idi. Halkın İbrahim'e biatını duyunca El Cezire halkından büyük bir ordu topladı. Ordunun bir kısmını muavin (yardımcı) kuvvet olmak üzere Rakka'da bıraktı. Oğlu Abdülmelik 'i de bu fırkaya kumandan yaptı.

Kendi fırkasıyla Suriye'ye girdi. Uğradığı yerleri idaresi altına alarak kuvvetinin miktarını teksif ediyordu. Suriye'de Ayn-ül Cer denilen yere yetiştiğinde ordusu 80 bine erişmişti. Bu mevkide yeni halife İbrahim'in 120 bin kişilik ordusunu karşısında buldu. Mervan, cesur olduğu kadar zeki ve harp fennine vakıftı. Karşısındaki faik kuvveti bozdu. İbrahim'i hal etti(tahttan indirdi). Kendi hükümetini ilan ederek Dimaşk'a girdi. Halkın biatını aldıktan sonra Harran'a döndü. Harran'daki sarayında hükümdarlığının tahtını kurdu. Mervan'ın saltanatı zamanında Emevi İmparatorluğunun pay tahtı (başkenti) Harran şehri olmuştu.

HARRAN'DA SİYASİ VAKALAR :

Emevi hanedanının son hükümdarı Mervan'ın son günlerinde Horasan'lı Ebu Müslim Abbasiler namına propagandasını açıktan yapmaya başlamıştı. İran'da Abbasi taraftarları kuvvetlenmişler kıyam (isyan) hazırlıklarına başlamışlardı. Mervan'ın İran valisi ve askeri kumandanı Nasr İbni Seyyar İran Halkının İmam İbrahim'e biata hazırlandıklarını ve bu işin başına Ebu Müslim'in bulunduğunu merkeze bildirmesi üzerine Mervan basiretli davranmaya başladı. İmam İbrahim'le Ebu Müslim'in yazışmalarını elde etti. İmam İbrahim bulunduğu Belka eyaleti valisine derdestini (yakalanmasını) emretti. Vali. Belka'ya tabi Samî'me kasabasına gelerek imamı tutup Harran'a gönderdi. Mervan İmam İbrahim'i Hicri 129 yılında hapsetti. Harran hapishanesinde İmam İbrahim ile beraber 1. Velid'in oğlu Abbas, Amr İbni Abdulaziz'in oğlu Abdullah, Abdülmelik'in oğlu Şercil ve Ermeni'ye Patriği de bulunuyordu. İmam İbrahim Harran hapishanesinde öldürülmüş veya ölmüştür.

Ölümü hakkında birkaç türlü rivayet vardır. 1) Hapishanedeki odası üstüne yıktırılarak enkaz altında öldürülmüştür. 2) Zehirli süt içirilerek zehirlenmiştir. 3) Harran'da zuhur eden bir kolerada Abbas ve Abdullah ile bu hastalığa tutularak üçü de ölmüşlerdir. Diğer tutuklular Mervan'ın Zap nehri yenilgisinden birkaç gün evvel hapishane müdürünü öldürerek firara teşebbüs etmişler ise de halkın hücumuna uğrayarak katledilmişlerdir. Maktuller arasında Ermeni'ye patriği de bulunmuştur.

EMEVİ DEVLETİNİN ÇÖKMESİ ÜZERİNE URFA'YA SİĞİNMA

Hicretin 132. yılı Emevi hanedanı için bir felâket yılı olmuştur. Harran hapsinde İmam İbrahim'in ölümü ile Abbasi taraftarları halkı Seffah'a biate davet ettiler.

İran ve Horasan'da yer yer siyasal isyanlar başladı. Abbasilerin düzenli ordusu Irak'a girmişti. Mervan bu orduyu Zap suyu kenarında karşıladı. Yapılan savaşta Mervan'ın ordusu bozuldu. Mervan bütün gücüne rağmen o gün hep yanlış emirler veriyordu. Yenilen hükümdar Harran'a geldi. Burada 25 gün kadar kaldığı halde yeni bir ordu hazırlayamamıştı. Hasmının Harran'a yaklaştığını duyunca ailesi halkıyla beraber Homs'a gitti. Orada da tutunamadı. Takipten kurtulmak için Mısır'a kaçtı.

Mısır'ın Busir köyünde takip ordusunun eline düştü. Burada katledildi. Ailesi Harran'daki sarayına getirildi.

Mervan'ın ölümüyle sona eren Emevi saltanatının taraftarları henüz ümitsiz değildiler. Hükümet Abbasilerin eline düştüğü halde Mezopotamya halkı Emevi taraftarlığı ile yeni hükümete isyan etmişlerdi. Abbasilerin siyah bayrağına karşı Mezopotamya'da Emevilerin beyaz bayrağı açılmış Ebül-Abbas Seffah'ın hükümeti tanınmamıştı. Bu toprakta beyazlar siyahlar savaşı yeniden başladı. Beyazlar ordusu ilk önce Harran'ı almaya teşebbüs ettiler. Harran'da Seffah'ın valisi Musa İbni Kaab idi. Kalede 3000 askeri vardı. İsyancıların sayısı büyük bir yekûna baliğ idi. Fakat onlara komuta edecek kimse yoktu. Bu sırada Mervan'ın Ermeniyeye valisi İshak İbn Müslim el Ukayli Emevi hükümdarlarının Zap yenilgisini duyarak Ermeniyeye'den hareket etmişti. İshak Mezopotamya'ya girdiği zaman halkı kıyam halinde buldu. Kıyamcıların başına geçti ve Harran'ı kuşattı. Kuşatma iki ay devam etti.

Seffah kıyamı bastırmak için kardeşi Ebül Cafer El-Mansur'un komutasında bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvet Harran'ı kuşatmadan kurtarmaya geliyordu. Ordu Harran'a yaklaştı. İshak kuşatmayı açtı ve Urfa'ya çekildi. Harran'daki kuvvetle Ebul Caferin ordusu birleşti. İshak kardeşi Bekâr'ı da beni Rebia diyarında yani Mardin ve Dara'da kıyamı idare etmek için göndermişti. Ebul Cafer ilk önce Bekâr'ın kuvvetini dağıtmaya gitti. Bekâr'la çok çarpıştı. Bu savaşlarda Beni Rebia reisi maktul düştü. Reislerini kaybeden Beni Rebia kabilesi dağıldı. Bekâr da Urfa'ya sığındı. Ebul Cafer, Bekâr'ı takip ederek ordusuyla Urfa'yı kuşatmaya geldi. İshak Bekâr'ı Urfa'da bırakarak 60 bin kişilik kuvvetle Semisat'a çekildi. Bekâr Urfa'da Ebul Cafer'in ordusuna şiddetle mukavemet ediyordu. Urfa üzerinde Ebul Cafer'ir Bekâr'la yaptığı savaşlardan hiçbir netice elde edilememiştir.

Seffah bu neticesiz savaştan sıkıldı. Amcası Abdullah İbni Ali'yi bir orduyla Semisat'ı kuşatmaya gönderdi. Ebul Cafer'de Urfa'yı bırakarak ordusunu Abdullah'ın ordusuna kattı. İki ordu Semisat'ı kuşattı. Kuşatma 7 ay devam ettiği halde yapılan harpler hiçbir tarafa yardım etmemişti. Ebul Cafer, kan dökmemesini İshak'a tavsiye ettikçe İshak :

"Benim boynumda Mervan'ın biatı vardır. Yeminimi bozamam" diyor-du.

Mervan'ın öldüğü İshak'a bildiriliyor ve İshak bu söze bir türlü inanamıyordu. Bu sözün doğruluğu İshakça anlaşıldıktan sonra affolunmak şartıyla Seffah'ın hükümetini tanıyacağını Ebul Cafer'e bildirdi. Arzusu kabul edilerek Mezopotamya ihtilali bastırıldı.

Bu hadiseden sonra Ebul Cafer Mezopotamya, Ermeni'ye, Azerbaycan valiliğine tayin edildi.

HARRAN'IN KUŞATILMASI

Hicri 136 yılında Ebu Cafer El Mansur Harran'da bulunuyordu. Seffah Anbar'a gelmişti. Ebu Cafer kardeşiyle görüşmek için Anbar kasabasına gitti, yerine Mukatil İbni Hakim El-Aki'yi naib bıraktı. Bu görüşmede Seffah kardeşini Hac mevsimi dolayısıyla Hac emiri tayin etti. Ebu Muslim Horasanı de El Mansur ile birlikte Hacca gitti. Aynı yılın Zilhiccesinin 13. gününde Seffah Anbar şehrinde vefat etti. Ebu Cafer Seffah'ın velihtti idi. Fakat halifenin vefatı zamanında Düluk kasabasında bulunan Abdullah bin Ali haberi duyunca velihtin Hacda bulunmasını fırsat bilerek halkı topladı, hükümdarın ölümünü ve kendisinin de veliht bulunduğunu söyledi. Oradaki kumandanlardan Ebu Ganem ile başkaları kendisini tasdik ettiler. Bu suretle halkın biatını alarak Mezopotamya'ya geldi. Harran kasabasının kenarında ordusunun çadırlarını kurdu.

Ebu Cafer'in naibi Abdullah'ın sözlerini dinlemedi. Kaleye çekilerek tahassun etti (sığındı). Abdullah, Harran'ı 40 gün kuşattı. Bu işler olup biterken (Hicri 137) yılı giriyor ve Ebu Cafer Hicaz'dan dönüyordu. Yolda amcası Abdullah İbni Ali'nin kıyamını (isyanını) haber aldı. İsyanı bastırmak için Ebu Müslim'i bir orduyla yola çıkardı. Abdullah İbni Ali, Ebu Müslim'in savaşa memur edildiğini anlayınca Harran'dan çekildi. Karargâhını Nusaybin'de kurdu etrafına da bir hendek açtı.

Ebu Müslim de Abdullah'ın karşısında ordusunu tabiye etti. Müsade-me başladı. Harp 5 ay devam etti. Bu savaşlarda Abdullah, Ebu Müslim'in ordusunu bir kaç defa geri çekilmeye mecbur etmişti. Cemaziyel Ahır'ın 7. günü yapılan son savaşta Ebu Müslim'in bir harp hilesiyle Abdullah'ın ordusu bozuldu. El Mansur rakipsiz hükümdarlık kürsüsüne oturdu.

MÜLEBBED GAİLESİ

Abbasi hükümetine ısnamayan veya yeni oluşan hükümetin gaflet ve siyasal zaafından istifade etmek isteyen reisler her tarafta zaman zaman başkaldırıyorlar bilhassa Mezopotamya'yı ihtilale veriyorlardı. Bunlardan birisi Mülebbed bin Harman El Şeybani idi. Hicri 137 yılında Mülebbed bir isyan çıkardı ve Mezopotamya'ya hakim olmak istedi. Bu tarihte Ebu Cafer El Mansur'un Mezopotamya valisi Hamit bin Kahtaba idi. Mülebbed Bağdat'ın emriyle üzerine gönderilen Yezid bin Hatem El Mühlebi'nin ve onu takip eden Mühelhel İbni Safa'nın ordularını bozdu. Sonra Horasan komutanlarından Nezar'ın ordusunu da dağıttı. Daha sonra Ziyad bin Müşkat'ın kuvvetli ordusunu perişan etti.

Bağdat bu yenilgileri telafi için Salih bin Sabih'in kumandasında büyük bir ordu gönderdi. Bu ordu da Mülebbed'in karşısında eridi ve nihayet Mezopotamya valisi Hamit İbni Kahdaban'ın ordusunu darmadağın etti. Hamit bin Kahdaba'yı başında kalan cemaati ile kuşattı. Vali esir edilmek üzere iken 100.000 dirhem fidyeye mukabilinde Mülebbed'in elinden yakasını kurtarabildi. Mülebbed'in sürekli müzafferiyetleri Ebu Cafer'i düşündürdü. Büyük ve mücehhez bir kuvvetle Abdülaziz İbn Abdurrahman'ı gönderdi. Mülebbed bu orduyu da pusuya düşürerek bozdu. Bu defa Halife Mülebbed'e karşı Haliz İbni Huzeyme'yi gönderdi. Hazim'in ordusu Musul civarında Mülebbed kuvvetiyle temasa geldi. Mülebbed sahte bir ricat(geri çekilme) gösterdi. Hazim'in ordusunu peşine taktı orduyu istshkamlarından uzaklaştırdıktan sonra geri döndü, sağ ve sol cenahları bozdu, kalpgahına (merkezine) hücumla hazırlandı. Hazim kalpte idi vaziyetin vehametini görünce bir manevra ile savaşın şeklini değiştirdi. Bozulan sağ ve sol cenah efradını toparladı, Mülebbed'in ordusunu oka tuttu. Bu müsademede Mülebbed bir ok darbesiyle ölmüş ve cemiyeti de dağılmıştır. Bunlardan başka Elcezirede daha birçok kıyاملar yapıldı. Kıyاملardan birisi Hicri 162 yılında Halife Elmehdi 'ye karşı yapılan Abdüsselam bin Haşim Elyeşkerinin kıyamıydı.

Abdüsselam Elcezire ve Kanserin'de şevketli bir orduyla ortaya çıktı. Elmehdi'nin birkaç defa kuvvetlerini bozdu. Nihayet Şebib bin Vac El Merveruzi'nin kuvvetine mağlup olarak Kanserin'e kaçtı. Şebib onu takip etti. Kanserin'de de bir müsademeden sonra Abdüsselam katledildi ve cemiyeti dağıldı.

Hicri 169 yılında Elcezire'de Hamza bin Malik El Hazai'nin kıyamı görüldü.

Hamza Musa El Hadi 'ye karşı çıkardığı isyanda üzerine gönderilen kuvveti bozdu. Hayli ganimet elde etti. Cemiyeti büyüdü sonunda iki fedai eriyle öldürülerek kıyamı bastırıldı.

Abbasi devletinin en parlak hükümdarı Harun Reşit'in hilafete yükseldiği yılın ertesi yılında Elcezire'de Sahsah El Harici bir isyan çıkardı . Bu zamanda Ebu Hureyre adlı biri Elcezire valisi idi. Sahsah El Harici 171 yılında isyan etti. Ebu Hüreyre'nin kuvvetini bozdu, Musul'a kadar ilerledikten sonra Mezopotamya'ya geri döndü. Benirabia diyarını(Mardin ve havalisi) zaptetti fakat Harun 'un gönderdiği kuvvete mağlup olarak katledildi.

Elcezire valisi Ebu Hureyre başarısızlığı sebebiyle Harun'un gözünden düşmüş ve valilikten azledilmiştir.

Hicri 178 yılında da Beni Tağlib'den Velid bin Tarif bir isyan çıkardı. Kuvvetli bir orduyla bütün Elcezire'yi idaresi altına aldı, Ermeniyeye gir-

di.Ahlat'ı 20 gün kuşattı. Halktan 30.000. dirhem fidye aldıktan sonra Azerbaycan ve Hilvan'a kadar ilerledi, bundan sonra geri döndü, Dicle'nin batısına geçti, Belet şehrini almaya gidiyordu. Belet'liler ona 100.000 dirhem ödemekle şehirlerini kurtardılar. Bu kadar başarı elde ederek Elcezire'ye dönen Velit Harun Reşid'in Yezid bin Mezid bin Zaidet El Şeybani'nin kumandasında gönderdiği bir ordu ile Elcezire topraklarında çarpışırken mağ-lup olarak katlolundu.

Hicri 180 yılında Haraşetel Şeybani Elcezire'de bir ihtilal çıkarmış ve Müslim Bin Bekâr El Ukayli eliyle katlolunarak bastırılmıştır.

NASR BİN ŞEBES'İN KIYAMI

Bundan sonra Elcezire'nin Urfa ve civarında Halife El Emin ile kardeşi El Me'mun'un hilafet kavgalarının temadisi görüldü.

Halife El Emin'in katlinden sonra bu hadise şöyle başlamıştı: Haleb'in kuzeyinde Geysum kalesi Ukail kabilesinden Nasr bin Şebes üzerinde El Emin'in biatını taşıyor ve onun hilafetine taraftar bulunuyordu. El Emin'in katli Nasr'a fena halde dokunmuştu.

Nasr bin Şebes Me'mun'a olan kinini ancak 198 yılında ona isyan etmekle teskin edebildi. Nasr bin Şebes çıkardığı isyanda ilk önce Geysum ile etrafını tagallübü altına aldı. Semisat'ı istila etti. Başına topladığı büyük kalabalığın verdiği gururla muhitinden taşıtı, Fırat'ı geçerek Urfa toprağına girdi. Gittikçe kuvveti artıyordu. Artan kuvvetin vermiş olduğu itimatla Hicri 199 yılında Harran kasabasını kuşattı.

Senelerce uzamış olan bu isyanın amili gerçekte ne bir biat yemini ne de El Emin hükümetinin sevgisi idi. İsyanın içyüzü milliyetçiliğın sıcak bir reaksiyonu idi. Bunu bize anlatan bir konuşmayı burada kaydetmeden geçemeyeceğiz. Nasr bin Şebes Harran'ı kuşattığı zaman alevi fırkasına mensup birisiyle Nasr bin Şebes arasında şu konuşma geçmiştir.

Alevi - Hilafete değeri olan belli başlı birisi namına hareket etsen daha kârlı çıkarsın,

Nasr - Kimin namına hareket edeyim ,

Alevi - Ali evladından birisi namına ,

Nasr - Bu dediğın bence mümkün değildir,

Alevi -O halde Emevilerden birisi namına hareket et,

Nasr - Emeviler bir kere idbara sürüklenmişlerdir. Onlardan ikbal aramak beyhudedir. İdbara düşenlerden biri bana selam verse idbarının bulaşacağından korkarak tiksiniyim.Ben Abbas evladından birisine biat etmek

istedim. Onlara karşı da isyan çıkardım. Çünkü Abbasiler İranlıları araplara tercih ettiler. Ben ise arabım araplığı himaye borcumdur.

İdbar= Şanssızlık, İkbal=Baht açıklığı

Bu konuşmadan Nasr bin Şebes'in niçin isyan çıkarmış olduğu ve başına kuvvetli bir orduyu hangi propağanda ile toplamış olduğu anlaşılır.

Nasr bin Şebes galesi 209 yılına kadar devam etmiştir. Bu gaile oldukça önemli idi. Bundan dolayı senelerce devam etmiştir. Nasr bin Şebes galesini ilk önce karşılayan Tahir bin Hüseyin idi. Tahir iki kardeş cidalinde El Me'mun'a hizmet eden komutanlardan biridir.El Me'mun hükümet kürsüsüne oturunca Tahir bin Hüseyin'i Bağdat ve havalisi asayiş komutanlığına yani emniyet müdürlüğüne tayin etmişti. Tahir de oğlu Abdullah'ı Rakka eyaletinin idaresine memur etmiş ve Nasr bin Şebes isyanının söndürülmesini de oğluna tevdi etmişti.

Hicri 205 yılında Tahir bin Hüseyin Horasan valiliğine gönderilmiş ve oğlu Abdullah da babasının vazifesine tayin edilmişti.Bu tahviller münasebetiyle Me'mun Elcezire valiliğine Yahya bin Muaz'ı gönderdi(hicri 206). Bu yıl içinde Yahya öldü.Ölürken yerine oğlu Ahmet geçmişti.Memun iğtişaş halinde bulunan bir eyalete Ahmet'in liyakatını kafi görmemiştir. Bundan dolayı Abdullah bin Tahir'i huzuruna istedi. Onu Elcezire'nin sükûnetini temin için Rakka eyaleti Valiliğine gönderdi. Nasr bin Şebes galesini bastırıcaya kadar Rakka eyaletini idare etmesini , bu gaileyi savdıktan sonra Mısır valiliğine gitmesini ona emretti. Abdullah vazifesi başına geldi. Nasr bin Şebes ile beş yıl uğraştığı halde çabası hiçbir netice vermemişti. El Me'mun bu neticesiz cidalden usandı.Hicri 209 yılında Elcezire halkından Muhammed bin El Amiri'yi murahhas olarak Nasr'a gönderdi. El Me'mun, Nasr bin Şebes'e isyanı bırakmasını ve huzuruna gelip istiman etmesini (af etmesini) teklif ediyordu.Muhammed bin Cafer Suruc'un Kefer Azun (Kefer Azun - şimdiki Kesri köyü olacak) - nahiyesinde Nasr bin Şebes ile görüştü. Halifenin tekliflerini tebliğ etti. Nasr teklifleri bazı şartlarla kabul ediyordu. Şartlardan birisi de Me'mun'un huzuruna çıkması idi. Bu şartı El Me'mun ağır buldu. Kital yine başladı. Bu defa Abdullah bin Tahir daha gayretli savletler gösterdi. Nasr bin Şebes artık bu savletlere dayanamadı , teslim bayrağını açtı ve ordusundan ayrılarak Rakka'ya geldi. Abdullah bin TAHİR Hicri 210 yılında Nasr bin Şebes'i El Me'mun'a göndermiş ve Geysum kalesini de tahip etmiştir. Bundan sonra Abbasi devletinin zayıfladığı zamana kadar Urfa'da Mezopotamya'nın Elcezire parçasında ehemmiyetli bir vaka geçmemiştir.

URFA BENİ HAMDAN DEVLETİNİN ELİNDE

Abbasi Devletinin en parlak devri El Me'mun devri idi. El Me'mun 'dan sonra bu devlet düşmeye başladı. Hicretin üçüncü yüzyılında hayli zayıflamıştı. Devletin bu zaafını sezen Bizans imparatorları Abbasi hükümdarlarına vermiş oldukları toprakları birer birer geri almaya başladılar. Artık Urfa ve Malatya toprakları Bizans ile Bağdat ordularının karşılaştıkları birer savaş alanı olmuştu. Bazan Bizansın askeri hareketleri karşısında zulüm gören bu memleketlerin feryatları bile Bağdattan işitilmiyordu. Abbasi devletinin nüfuzu günden güne eriyip sönmekte idi. Mısır'da teşekkül eden Fatimi devleti de bu Devletin zaafını bir kat daha arttırıyordu.

Artık Bağdat'ın hakim olduğu ülkelerde yer yer hükümetler kuruluyordu. Mütegalipeler (zorbalar) bu iki devletin birinden sıkıldıkça ötekinin nüfuzuna iltica ediyor, Bağdat 'tan usananlar Fatimiler namına hutbe okuyor, Mısır'dan çekinenler Bağdat'ın hutbesini okumaya avdet ediyorlardı. Bu iki hükümet de mütegalipelerin (zorbaların) oyuncağı olmuştu. Bir memleketi tegallübü (zorbalığı) altına alanların emaretlerini Bağdat veya Mısır hükümeti hemen tasdik ediyordu. İşte bu cümleden olarak hicri üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Beni Tiğleb aşiretinden Abdullah bin Ebil Hica Musul 'da Beni Hamdan devletini kurdu. Beni Hamdan devleti Elcezire'ye de hakim bulunuyordu. Fakat anarşi içinde kurulan bu devletlerde de bir istikrar görülüyordu. Kurulan devletlerin hepsi de başka mütegalipelerin ihtiraslarını cezbediyor, ülkeleri başkalarının tecavüzüne uğruyor, en güçlülere ancak yerlerinde tutunabiliyorlardı. İşte bu ahvalden istifade etmek isteyen Bizans devleti zaman zaman hududu geçerek akınlar yapıyor, kasabaları zapt ediyordu.

Hicretin 332 ci yılında Bizanslılar Urfayı kuşatmışlardı. Tafsili yukarıda yazıldığı vecihle Urfa'yı ancak İsa'nın mendili bu kuşatmadan kurtarabilirdi. Hicretin 341 yılında da Bizans ordusu Suruc'u istila etmişti. Şehir halkı esir edilmiş , malları yağma, camileri tahrib olunduğu halde bu mahsuldar ve mamur (ürünü bol ve bayındır) memleketin yardımına kimse cesaret edememişti.

Hicri 361 yılında Bizans orduları Urfa'ya bir akın daha yapmıştı. Bu akında Nusaybine kadar Elcezire şehir ve köyleri yağma edildi. Halkı esir götürüldü. Şehirler yakılıp yıkıldı. Aynı felaket Diyarbakır'ın da başına getirildi. Bu fecaatlara Beni Hamdan devleti hareketsiz bakmış, müdafaaya cüret edememiş ve Rum imparatoruna onu tatmin edebilecek tazminat vermekle kendi nefsinin korunmasını düşünememişti.

Rumların tecavüzüne uğrayan bu memleketler halkı reva görülen hareketleri çekemiyorlardı. Biricik ümitleri Bağdat'ta idi. Halktan bir heyet Bağdat'a gitti. Camilerde, meydanlarda nutuklar söylendi, Rumların yaptıkları zulüm ve vahşetler keskin lisanla anlatıldı. Bu tecavüzler önlenmez ise düşmana Bağdat yolunun da açılacağı inandırıcı bir ifade ile izah edildi. Bu hareketler Bağdat halkını heyecana getirdi. Büyük bir insan kütlesi halifenin sarayına hücum etti, saray kapıları kapatılarak halife tecavüzden kurtarıldı. Halife El Muti Lillah sarayın kapısı önünde yığılan halkın müstehcen sözlerini odasında dinliyor ve birşey yapamıyordu. Hilafet makamının aczini bilen Bağdat aydınları Kûfe etrafında av eğlencesiyle vakit geçiren Bahtiyar'ın yanına koşular. Rum tecavüzünün önlenmesini ondan istediler. Bahtiyar düşman istilasına set çekeceğini vadetti. Seferberlik ilan etti, sayısız asker topladı. Beni Hamdan hükümetine hazırlanmasını emretti. Halifeden de bir mektupla ordusunun teçhiz (donanım) masrafını istedi. Halife Elmuti Lillah Bahtiyar'ın mektubuna şu cevabı vermişti:

"Devlet hazinesi elimde olsaydı ordunun teçhizi de bana ait kalırdı. Bugün ben adıma okunan hutbeden başka bir şeye malik değilim. Eğer büsbütün çekilmem arzu ediliyor ise onu da yapayım"

Bahtiyar ile Halife arasında mektup teatisi devam etti. İş tehlide kadar ileri gitti. El Muti Lillah tehdit karşısında sarayının mefruşatını satarak Bahtiyar'a 400.000. dirhem ödedi. Bahtiyar bu parayı kendi işlerine sarfetti, Rum savaşı da unutuldu.

Beni Hamdan devletinin üçüncü ve en kuvvetli hükümdarı olan Seyfüldevle Halep'i zaptederek hükümetini bu şehre nakletti. Seyfüldevle Halep'e sahip olduktan sonra Elcezire'ye, Suriye'ye, Anadolu'nun bir parçasına da sahip olmuştu. Elcezire'deki şehirlerden Suruç, Harran, Rakka ve daha bazı kasabaları kardeşinin oğlu Hibetullah'ın idaresine bıraktı. Hibetullah bu kasabaları naiplerinin elleriyle idare ediyordu. Hibetullah'ın naipleri bu kasabalarda pekçok zulüm yapıyorlardı. Hele Harran'da yapılan zulümler haddini aşmıştı. Son haddini bulan itisafaların (yolsuzlukların) yapıldığı zamanda Hibetullah Halep'te bulunuyordu.

İtisafı (zulüm ve baskı) çekemeyen Harranlılar 352 yılında çaresiz isyanın himayesine sığındılar ve Harran memurlarını şehirden kovdular. Hadiseyi işiten Hibetullah isyanı bastırmaya koştu. Ordusuyla kasabayı kuşattı. Şehir halkı döğüşmeye karar verdi. Kıtıl iki ay devam etti, arada çok kan döküldü. Harranlılar muhasaraya ve döğüşmeye büyük bir kararlılıkla karşı duruyorlardı. Beni Hamdan için vaziyet vahimlenmişti. Harbin hiç bir netice vermediğini gören Seyfüldevle yumuşak davranmayı uygun buldu. Şehir halkıyla bir iletişim kapısı açtı, onları dinledi, isteklerini yerine getirdikten

sonra Harranlılar şehrin kapısını Hibetullah'a açtılar. İsyana önyak olanlar da Şehirden kaçtılar.

HARRAN'IN MÜSADERESİ

Seyfüldevle felç hastalığıyla malüldü. Yukarıdaki tarihte Rum şehirlerine bir akın yapıldı, akında hükümdar da beraberdi. Akın Konya'ya kadar ilerledikten sonra geriye dönüldü. Yolda hükümdar bir baygınlık geçirdi. Hibetullah amcasını ölmüş zannetmişti. Evvelce amcasının bir kölesine kini vardı . Bu köle hristiyan idi. Seyfüldevle onu çok beğenmişti, Seyfüldevle'nin korkusundan Hibetullah köleye bir şey yapamıyordu. Amcasının öldüğüne kani olan Hibetullah hemen köleyi öldürdü. Seyfüldevle baygınlıktan ayılınca Hibetullah kaçtı, Harran'a geldi. Harran halkını Seyfüldevle'nin öldüğüne ikna etti. Şehirden kendisi için biat yemini aldı. Seyfüldevle yeğenin çılgın hareketlerine kızmıştı. Bir miktar askerle kölesi Neca'yı Harran'a gönderdi. Neca Hibetullah'ı tutmak için geliyordu. Ordu Harran'a yaklaşıncaya Hibetullah Musul'a babasının yanına kaçtı. Neca'da çadırlarını Harran'ın dışına kurdu. Kendisini karşılamaya gelen Harranlıları bağlattı. Ceza olarak şehirden bir milyon dirhem istiyordu. Bu parayı beş gün içinde dayakla Harran halkından tahsil etti.Şehir halkı bu tazminatı eşyalarını satarak ödemek mecburiyetinde kalmışlardı. Bir altın değerindeki bir mal bir dirheme satılıyordu.Çünkü bütün şehir halkı satıcı idi. Müşteriler yalnız Neca'nın adamları idi. Bu şekilde tazminatı ödeyen Harranlılar servetten çıkmış, bütün halk soyulmuş, sefaletle atılıştı. Neca istediği paraları topladıktan sonra şehri başıboş bıraktı ve Miyafarikin hesabına savaştı. Artık ikbalperestler şehre musallat oluyor ve kasaba anarşi içinde kıvranıyordu.

Neca toparladığı büyük servete güvenerek hükümdarına da isyan etti. Miyafarikin'den daha ilerilere yürüdü. Muş, Malazgirt, Ahlat kasabalarını kendi hesabına zaptetti. (Bu kasabalara Ebülverd adlı birisi hakim bulunmaktaydı.) Seyfüldevle bu defa da Neca'nın tedibine kalkıştı, onu takip ederek Miyafarikin'e geldi. Neca'nın zaptettiği şehirlere hakim oldu. Âsi köle de kardeşi vasıtasıyla Seyfüldevle'den aman istemiş , aman istemesi kabul edilmiş ise de hükümdar huzurunda cesaret ettiği bazı sözleri onu ölüme sürüklemiş ve hükümdarının kölelelerinin hücumuna uğrayarak öldürülmüştür.

Bu asırda memleketlerin üstünde esen karışıklık fırtınalarıyla islam aleminde kurulan bütün hükümetler zayıf ve sönüktü.

İsyanlar içinde yüzen hükümetler tecavüzlere karşı birşey yapamıyorlardı. Bu sebeptendir ki aynı yılın birinci Rebi ayında Ermenilerden akıncı bir piyade alayı Urfa'yı ve etrafını yağma etmiş, aldıkları ganimet ve esirlerle hiçbir takibe uğramadan geri dönmeye muvaffak olabilmişlerdir.

URFA MERVANOĞULLARI'NIN ELİNDE

Hicretin dördüncü asrında Bağdat'ın nüfuzu sıfıra inmişti. Küçük küçük kuvvetler bir hutbe karşılığında bir vilayete hakim oluyorlardı. Kürt kavminden Mervanoğulları Diyarbakır'da Beni Kilap aşiretinden Merdasoğulları Halep'te birer hükümet kurmaya muvaffak oldukları gibi ufak aşiret beyleri de bu hallerden tamaha düşmüşlerdi: Bunlardan birisi Beni Nümeyr aşireti idi. Beni Nümeyr beylerinden Uteyr Urfa'yı, İbni Vesab da Suruç ile Harran'ı elde etmişlerdi.

Uteyr cahil ve pek haşin idi. Halkın sevgisini kazanamamıştı. Aşireti halkı ile çadır hayatı yaşar , naibi Ahmet bin Muhammed de kasabayı idare ederdi. Ahmet idari işlerine vakıftı. Kendisini halka sevdirmişti. Ara sıra şehre gelen Uteyr halkın naibine gösterdiği teveccühü görüyor ve bunu çekemiyordu. Uteyr çekemediği naibini nihayet öldürdü. Haksız idam halkın gücüne gitti. Herkes Uteyr'den nefret etmişti. Uteyr'e kızmış olan şehir halkı Diyarbakır hakimi Mervanoğlu Nasrüldevle'yi Urfa'nın tesellümüne davet ettiler. Nasrüldevle bu davet üzerine 416 yılında Amid'teki (Diyarbakır) naibi Zenk'i bir müfreze asker ile Urfa'ya gönderdi. Uteyr Halep'e kaçtı, Halep hakimi Merdasoğlu Salih'e dehalet etti. Nasrüldevle Salih'in şefaati ile Urfa'yı naibi Zenk ile Uteyr'in müşterek idaresine bıraktı. Nasrüldevle'nin naibi Uteyr'in iştirakini çekemedi. Ahmet'in oğlu eliyle Uteyr'i öldürttü. Bu defa Beni Nümeyr aşireti ayaklandı.

Uteyr'in aşireti - Zenk'ten Uteyr'in intikamını alamaz isek yurdumuzdan da çıkarılırız - diyorlardı. Beni Nümeyr sözleştiler, şehir yakınında bir pusu kurdular. Aşiret halkından bir kısmı pusuya yatmış, bir kısmı da kasabanın bir kenarını yağmaya koyulmuştu. Yağma bir hile idi. Maksat Zenk'i pusuya düşürmekti. Zenk birkaç askerle yağmacıları takip etti ve pusuya düşerek bir taş darbesiyle öldürüldü.

Yine Merdasoğlu Salih'in ricasıyla Nasrüldevle Urfa'yı Beni Nümeyr aşiretinden İbnül Şebl ile Uteyr'in oğluna terketti. Bu kasabayı himaye eden iki müstahkem burç vardı. Uteyr'in oğlu kuvvetini büyük burca , İbnül Şebl de küçük burca yerleştirdiler. Bu ortak idare Hicri 422 yılına kadar devam etti.

URFA BİZANS İMPARATORLUĞUNUN

İDARESİNE GEÇİYOR

Hicri 422 yılında Uteyr'in oğlu Urfa'daki hissesini 20.000 altın karşılığında Bizans imparatoruna satmıştı. Bir gece Rum askerlerini içeriye alarak Büyük Burcu Rumlara teslim etti. İbnül Şebi kaçtı, Rumlar bütün şehre hakim oldular. Müslümanları kılçtan geçirdiler, camileri yıktılar.

Hadiseyi duyan Nasrüldevle bir ordu ile Urfa'yı kuşattı. Savaşla şehre girdi. Sivil Hıristiyanlar kiliselerine kapandılar. Rum askerleri de iki burca sığındılar. Nasrüldevle ordusu kiliseyi kuşattılar, Hıristiyanları çıkardılar, yapılan katliamın acısını çıkardıktan sonra yağmaya koyuldular. Nasrüldevle burçları da Rum askerlerinin elinden alarak şehre gerçek manada hakim olmak için 10.000 savaşçı er göndermişti. Burada yapılan cenkte Nasrüldevle'nin ordusu bozuldu. Bu bozulmaya sebep büyük bir ihtimalle askerlerin yağmaya koyulmalarıdır. Bizans askerleri tekrar şehri işgal ettiler. Komşu kasabaları da işgale hazırlandılar.

Düşmanın başarısını gören Suruç ve Harran emiri İbni Vesap El Nümeysi Rumlara her sene vergi vermek üzere bir sulh yapmış ve şehirlerini kurtarabilmişti. Urfa'yı Rumların elinden kurtarmak için birkaç faydasız teşebbüs yapılmış idi. Bu teşebbüslerden birini Urfa'nın istilacıları hazırlamışlardı. Teşebbüs şöyle başlamıştı:

Urfa'nın Bizans Valisi haraca bağladığı İbni Vesab'ı Nasrüldevle'nin memleketlerine tecavüze teşvik ediyor ve ona fiili yardımda bulunacağını vaad ediyordu. Bu teşvik ve vaad üzerine İbni Vesab kendi kuvvetiyle Urfa'dan gönderilen Rum kuvvetlerinin başına geçerek hicri 426 yılında Nasrüldevle'nin hududunu geçti, Yağma ve tahribe başladı. Nasrüldevle tecavüze karşı ordularını topladı, komşu ülkelerden imdatlar alarak düşmanını karşıladı. İbni Vesab bu heybetli ordudan ürkererek geri döndü. Nasrüldevle kendi hükümetiyle Bizans hükümeti arasındaki barışı Bizans ordularının bozmuş olduğunu bahis konusu yaparak Doğu Roma imparatorluğuna harp ilan etti.

Bizans imparatoru cevabi mektupta: Urfa'daki komutanın yolsuz hareketlerinden haberdar olmadığını bildirdi. Komutanını azletti ve cezalandırdı. Nasrüldevle'de büyük hediyeler göndermekle bu işin önüne geçti. Bu suretle Urfa'nın istirdadı(geri alınması) teşebbüsü suya düşmüştü.

Bu hadiseden bir yıl sonra Hicri 427 yılında Nasrüldevle Bizanslılara aynı oyunu oynuyordu. Suruç Harran ve Rakka'ya hakim olan Şebib İbn Vesab ile Urfa'nın eski emiri Uteyr'in oğlunu Urfa'nın zaptına teşvik etti. İbni Vesab'ın ordusunu kendi ordusuyla takviye etti. Bu kuvvet İbni Vesab'ın kumandasında yürüdü. İlk önce İbni Vesab (Suveyda=Siverek) kasabasını çevirdi. - Suveyda kasabası Harran ile Amid arasında güzel bir şehirdir. Bu şehri Rumlar bu tarihte tamir ve tahkim etmişlerdir. - Burada Bizans kuvveti mağlup oldu. Şehir fethedilmişti.

Suveyda'nın zaptından sonra İbn Vesap ordusu Urfa'yı kuşattı. Çevirme çok tedbirli yapılmıştı. Urfa'ya hiçbir taraftan girilemiyordu. Bütün yollar tutulmuştu. Zahiresizlikten kasaba içinde kıtlık hüküm sürmekte idi. Bir ölçek buğday bir altına yükselmişti.

Rum ordusu ve memleket halkı açlıktan kıvranıyordu. Urfa'nın patriği bir yol bularak gizlice ve kıyafet değiştirerek şehirden çıkabilmişti. Patrik Bizans İmparatorluğunu durumdan haberdar etti. İmparator Patriği 5000 süvari ile Urfa'nın imdadına gönderdi. İbni Vesab bunu haber almıştı. Rum yardımcı kuvvetinin yolu üzerinde bir pusu kurdu. Pusuya düşen Rum yardım kıtasının bir kısmı telef edildi, bir kısmı da esir alındı. Patrik de esirler içinde idi. Esirler Urfa kapısına getirildi, şehir teslim edilmediği halde esirlerle birlikte Patriğin de idam edileceği mahsurlara bildirildi.

Şehrin kapıları İbni Vesab'a açıldı. Ordusu içeriye girdi, Bizans askerleri de iç kaleye çekildi. İbn Vesab iç kaleyi kuşattı, bu sırada Tay kabilesinden Hisan İbn-ül-Cerrah komutasında Arap ve Rumlardan oluşan 5000 süvarinin Rumlara yardım için yola çıkmış olduğu haber alındı. İbni Vesab Hisan'ın kuvvetini yolda karşılamayı uygun görerek kalenin kuşatılmasından vazgeçti. Kuşatma açılınca Urfa'nın iç kalesindeki mahsur Rum kuvveti kaleden çıkarak Harran'ın zaptına koşmuştu. Harran halkı Rumlarla savaşa tuttuştu. Rumların bu ani hareketini duyan İbni Vesab memleketinin tehlikede olduğunu anladı, artık Hisan'ın kuvvetiyle çarpışmaya vakti kalmamıştı. İbni Vesab hemen memleketine döndü, Harran'ı kurtarmaya koştu. Harran kasabası önünde Rumlarla muharebeler yaptı. Düşmanın kuvvetini bozdu, kasabasını kurtardı ise de Rumlar geri dönerek Urfa'ya girmişler, tabii Hisan'ın Urfa'ya erişen dinç kuvveti ile de yardım bularak şehri korumaya başlamışlardı. İbni Vesab yorgun kuvvetiyle Urfa'yı alabileceğine ümidi kalmadığı için savaştan çekilmiş ve bu teşebbüste bir netice verme-

mişti. İbni Vesab Urfa'yı kuşatdığı zaman bu kasabanın zaptetmiş olduğu nahiyelerini 429 yılında Rumlara geri vermeye mecbur olmuştu. Kendisi za-yıf duruma düşmüş, Rumlar da kuvvetlenmişti.

Rumlar bu tarihte Urfa'yı tamir, surlarını,kalesini müstahkem bir hale koymuşlardı. İbni Vesab Harran'ı bile tahlikede görüyordu. Bir taraftan Fati-mi devletinin bir taraftan da Mervan oğlu Nasrüldevle'nin baskısına maruz kalmıştı. Memleketinin yanibaşındaki Rum hükümeti de kuvvetlenmişti.

İbni Vesab'ın bu sıkışık vaziyeti şundan ileri geliyordu:

İbni Vesab Fatimi devletinin nüfuzu ile hükümet icra ediyordu. Fatimi-lerin Şam valisi (Dezberi) Diyarbakır hakimi Nasrüldevle'yi tehdit ediyordu. Maksadı Diyarbakır'ı almaktı. Şehirlerinde Abbasilerin hutbesini okutan Nasrüldevle Dezberi'nin tehditlerinden ürkerek Musul'dan ve diğer komşu emaretlerden yardım istemiş, aldığı yardımlarla kuvvetlenmiş ve İbni Vesabı zorlayarak ona Mısır'ın hutbesini terkettirmişti. Bu defa da İbni Vesab Dez-beri'nin tehditine uğradı ve korkusundan Mısır'ın hutbesini şehirlerinde okutturmaya başladı.

Nasrüldevle ile Dezberi'nin tehditleri altında sıkışan İbni Vesab kuvvet-lenmiş olan Rumlara karşı Şehirlerini koruyabileceğinden şüpheli idi. Bu se-beple en başta Harran'ı tehlikede görmüş ve Rumlardan zaptetmiş olduğu Urfa'nın nahiyelerini kolayca Urfa prensine iade etmişti.

Üçüncü teşebbüsü Alparslan yaptı:

Alparslan Merdasoğullarının elinde bulunan Halep'i zaptetmeyi tasar-lamıştı. Hicri 463 yılında bu hedefe doğru yola çıktı. Diyarbakır'a geçti, bu şehrin surlarını büyük bir takdirle seyretti. Urfa toprağına girdi, bu kasabayı Rumların elinden aldıktan sonra Halep'e gitmeyi düşündü. Bu düşünce üzerine kasabayı kuşattı. Kuşatma bir netice vermeyince Urfa'nın geri alın-masını başka bir zamana bırakarak hedefine doğru yürüdü. Halep'i Merda-soğlu Mahmut'un elinden savaşıla aldı, sonra büyük bir meblağ karşılığında bu şehri yine ona iade etti. Alparslan'ın kan dökerek zaptettiği Halep'i tekrar Merdasoğluna iade etmesi Mahmut'un artık kendi hükümetini tanıyacağıın-dan ileri gelmiş olsa gerekir. Son teşebbüsü Şerefüldevle Müslim İbni Ku-reyş yapmıştır. Beni Hamdan hükümetinden sonra Musul'da hükümet kur-muş olan Beni Ukeyl hükümdarlarından Şerefüldevle Müslim İbn Kureyş, Melikşah'tan Halep'i istemişti. Melikşah'a yılda 300.000altın vermeyi de va-ad ediyordu. Melikşah buna muvafakat göstermiş ve Halep emaretini Şere-füldevle'ye verdiğini bildiren bir de belge yazmıştı. Şerefüldevle Hicri 472 yı-

İnnda Halep'e geldi, Halep hakimi Merdasoğlu Sabık İbni Mahmut'tan Halep'in teslimini istedi. Buna mukabil Sabık'a 20.000 altın vermeyi taahhüt etti. Sabık İbn Mahmut teklifi kabul etmiş ise de kardeşleri onu öldürerek kaleye sığındılar. Şerefüldevle kaleyi kuşattı ve Halep'i cebren alarak Merdasoğullarının emaretine son verdi. Tarihçi İbni Esir'in rivayetine göre de Şam'da hükümet süren Alparslan'ın oğlu Tacüddevle Tutuş Halep'e de hakim olmak istiyordu. Aynı emel Şerefüldevle'nin fikrine de yerleşmişti. Tutuş Halep'i kuşattı, Şerefüldevle de Haleplilere para ve erzak göndermek suretiyle yardımda bulundu. Tutuş kuşatmadan bir netice elde edemeyince ordusunu Birecik üzerine yolladı ve Birecik'i zaptetmekle iktifa etti. Tutuş Halep'e giremediği takdirde şehrin Şerefüldevle'ye teslimine Halep halkı sözvermişti. Tutuş Haleptan çekilince Şerefüldevle Halep'i işgale geldi, fakat halk sözlerinden dönmüşlerdi. Eski emirleri Merdasoğullarından vazgeçememişlerdi. Şerefüldevle Halep'in kenarına gelmiş iken ummadığı muhalefetle karşılaşmak onun Halep'ten vazgeçmesine kafi bir sebep olamamıştı. Aksine Şerefüldevle'yi çare aramaya itmişti. Şerefüldevle Halep'i elde etmeye vesile ararken şehrin ileri gelenlerinden İbnül Ceybi'nin oğlunu köyünde avlanmakla meşgulken yakaladı ve kurtuluş fidyesi olmak üzere Halep'in kendisine teslimi vaadini aldı. Bu suretle İbnül Ceybi'yi elde etti. Şerefüldevle adına Halep'te propağanda başladı, 473 yılında Şerefüldevle şehre girdi. Merdasoğlu Sabık ile Vesab kaleye sığındılar. Şerefüldevle kaleyi kuşattı, iki kardeşi kalenin teslimine mecbur ederek Merdasoğlu emaretine son verdi.

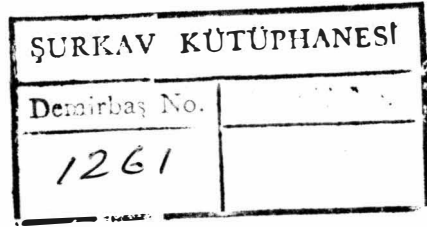
Bundan sonra Şerefüldevle halkın isteği ile Halep'e girdiğini Melikşah'a bildirdi ve yılda muayyen bir vergi vermek üzere şehrin kendisine bırakılmasını sultandan istedi. Melikşah'da bu isteğini kabul ettiğini bir fermenle teyid etti. Şerefüldevle Halep işini tesviye ettikten sonra Merdasoğullarının siyasi ümitlerine de nihayet vermek için dayıları İbni Vesab Elnümevri'nin de hükümetini ortadan kaldırmaya karar verdi. 474 yılında Harran'ı Vesaboğlunun elinden aldı.

Bu muvaffakiyetleri elde eden Şerefüldevle Urfa'nın her tarafına hakim olmuş, bu kasabayı mahsur bir vaziyete sokmuştu. Artık Şerefüldevle Urfa'nın mukadderatına hakim olmayı düşünüyordu. Zaten buralarda başka bir işi kalmamıştı. Şerefüldevle Urfa'yı Rumların elinden almaya teşebbüs edince Rumlar onunla uzlaşmanın lüzumuna kani oldular. Şerefüldevle'ye bir sulh teklif ettiler. Teklif kabul edildi ve sulh şartları mucibince Urfa sikkelerine Şerefüldevle'nin de adı yazılmaya başlandı.Şerefüldevle'nin bu

müdahalesi ile Bizans'ın Urfa prensi tam bağımsızlığını kaybetmiş ise de şehrin büsbütün istirdadı mümkün olamamış bu şeref Melikşah'a nasip olmuştur.

HARRAN'IN ŞEREFÜLDEVLE'YE İSYANI

Şerefüldevle'nin gerek Halep'i Merdasoğullarının ve gerek Harran'ın Beni Nümejr'in elinden alması Beni Nümejr beylerinin kalplerinde bir düğüm olmuştu. Şerefüldevle'nin zayıf günlerini gözetliyorlardı. Hicri 475 yılında Şerefüldevle'yle Tutuş arasında açılan harp Beni Nümejr beylerine bir fırsat veriyordu. Bu savaşta Şerefüldevle Dimaşk'ı (Şam)ı muhasara etti, savaş çok şiddetli ve kanlı olmuştu. Şerefüldevle'nin ordusunda bozgunluk nişaneleri görüldü. Kendisi de esarete düşme tehlikesi geçirdi. Harbin vaziyeti Şerefüldevle'ye müsait gitmemişti. Bu sırada Harran'ın Şerefüldevle hükümetine isyan etmiş olduğu haberi şayi oldu. Gerçekten Harran isyana sürüklenmişti. Bu isyan Beni Nümejr beylerinin parmağıyla oluyordu. Urfa'nın eski sahibi Utejr'in oğlu da Harran'da idi. İlkın Harran kadısı İbni Halbe başa geçirildi. Harran halkı ve Utejr'in oğlu şehri Türkmen Beylerinden Çubuk'a teslim etmek istiyorlardı. Şerefüldevle Harran'ın isyanını haber alınca memleketine döndü. 476 yılında ordusunu Harran'ın kenarında kurdu. Şehir mukavemet gösterdi, Şerefüldevle mancınıkla Harran surundan bir parçayı devirdi, ordusuna yol açtı, şehre girdi isyanı bastırdı. İsyanın başına geçirilmiş olan kadı İbni Halbe ile iki oğlunu şehrin suru üzerinde astı.



III. BÖLÜM

URFA TÜRK ULUSUNA AVDET EDİYOR

Urfa hayli müddet Bizans'ın idaresi altında kalmıştı. Şehri Bizans imparatorluğunun elinden kurtarıp yeni baştan Türk ulusuna ve Türk hakimiyetine iade eden Melikşah idi.

Melikşah'ın Urfa'yı Rumlardan geri almasına Halep'in zaptı sebep olmuştu. Musul emiri Şerefüldevle Müslim İbn Kureyş'in Halep'i zaptettiğini yukarıda söylemiştik. Şerefüldevle Halep'e hakim iken Rumlar da Antakya'ya hakim idiler. Hicretin 477 ci yılında Konya sultanı Süleyman İbn Kutulmuş Antakya'yı Rumların elinden aldı, hesapsız ganimete sahip oldu. Zaferini Melikşah'a bildirdi, fethi Melikşah namına yapmış olduğunu da ilave etti. Melikşah Süleyman'ın zaferini kutladı ve Antakya'ya vali olduğunu tasdik etti. Şerefüldevle Süleyman'ın başarısını çekemedi, en çok Konya sultanının konduğu ganimeti kıskanıyordu. Süleyman'dan Antakya ganimetine ortak edilmesini istedi. Antakya fatihinden aksi cevap alınca Antakya'yı yağma etti. Süleyman da bunu karşılıksız bırakmadı, o da Halep'i yağma etmişti.

Tamahkarlık ve kıskançlık yüzünden bu iki komşu hükümetin arası açıldı. Şerefüldevle Antakya'yı zapta karar verdi. Kuvvetlendirdiği bir ordu ile Antakya'ya doğru yürüdü. Süleyman'da ordusu ile hasmını karşıladı, Antakya civarında savaş başladı, Şerefüldevle'nin ordusunda Çubuk'un başkanlığında bulunan Türkmenler reisleriyle beraber Süleyman'ın ordusuna geçince Araplar bozuldu Şerefüldevle'de esir düştü ve Süleyman'ın emriyle katledildi.

Konya sultanı hicri 478 yılında ordusuyla Halep'i kuşattı, iki ay kuşatma sürdü şehri zapta muvaffak olamamıştı. Çünkü Halep büyüklerinden İbnül Habibi Süleyman'a karşı Halep'i korumakta idi. İbnül Habibi şehirde büyük bir nüfuza sahip idi. Bu kasabayı Şerefüldevle'ye teslim eden de o idi. İbnül Habibinin nüfuzunu bilen Şerefüldevle bu şehre sahip olmak için onu Halep hükümetine ortak bile etmişti. İbnül Habibi her zaman kaynayan siyaset dalgaları arasında Halep'i kendine hasretmek istiyordu. Fakat ne bir Halep hükümeti kurabiliyor ne de siyasi emellerinden vazgeçebiliyordu. Konya hükümdarı Halep'e sahip olabilmek için İbnül Habibi'nin nüfuzundan istifade çarelerine başvurdu. Onunla bir mektuplaşma kapısı açtı. Şerefüldevle'de böyle bir teşebbüsle Halep'e sahip olmuştu. İbnül Habibi Süleyman'a mülayim bir cevap yazmıştı. Yazısında Halep işleri için Melikşah'a mektup göndermiş olduğunu sultandan cevap alınca kadar beklemesini

rica ediyordu. Süleyman bu mektuba aldanmıştı. İbnül Habibi Süleyman'ı bu kolay çareyle atlatınca zaman kazanmış oluyordu.

İbnül Habibi gerçekte Şam hükümdarı Celalüldevle Tutuş İbn Alparslan'a mektup yazmış ve Halep'i zaptına onu teşvik etmişti. Tutuş aldığı mektup üzerine yola çıktı, Süleyman aldatıldığını öğrenmiş ise de işi geç haber alabilmişti. Tutuş'un ordusunu karşılamak için hareket etti. Süleyman askerini bir yolcu kafilesi gibi tabiyesiz yürütüyordu, iki ordu bir seher vakti karşı karşıya geldiler. Süleyman'ın tabiyesiz askerleri ilk çarpışmada bozuldu hükümdar da intihar etti. Tutuş önünde bir engele rastlamadan Halep'e erişti, İbnül Habibi çevirdiği dolaplarla vakit kazanmak ve kendi hesabına bir rol oynamak istemişti. Fakat iş çabuk bitmiş. Süleyman'ın ordusu dağılmış, Tutuş da Ordusunu Halep'in kenarına kurmuştu. Bu defa İbnül Habibi Süleyman'a oynadığı oyunu Tutuş'a da oynamak istedi. Melikşah'a mektup yazdığından bahsetti gelecek cevabı beklemesini rica etti. İbnül Habibi'nin bu defaki sözü doğru idi. Melikşah'a gerçekten mektup göndermişti. Tutuş İbnül Habibi'nin mektubuna fiilen cevap verdi. Süleyman'ın maktul cesedini ona göndermiş ve Halep'in tesliminde ısrar etmişti. Tutuş İbnül Habibi'den uygun bir vaziyet beklemiyordu, hemen şehri kuşattı. İbnül Habibi çaresiz kalınca kuşatmaya karşı koydu, kalenin her burcunu kudretli kumandanların muhafazasına bıraktı, şehri olanca azmiyle müdafaaya koyuldu. Burçlardan birinde İbnül Rava adlı birisi muhafız bulunuyordu. Muhasara içinde İbnül Habibi İbnül Rava'yı ağır sözlerle gücendirdi. O da bir gece Tutuş'un askerlerini ip merdivenlerle kendi burcundan içeri aldı. Tutuş şehre girdi. İbnül Habibi Tutuş'un ordusunda bulunan Eksekoğlu Artık'ın şefaatine sığınarak Tutuş'un gazabından kurtulmuş ise de içi bir türlü rahat edememişti. Tutuş şehre girdikten sonra içkale direnmede ısrar ediyordu. İçkale Şerefüldevle'nin amcası oğullarından Salim İbn Malik'in muhafazası altında idi. Tutuş kaleyi kuşattı bu kuşatma on gün devam etti . Bu sırada Melikşahın ordusunun öncü kuvveti Halep hududuna erişmiş bulunuyordu. Tutuş kardeşinin Halep'e yaklaşan ordusunu haber alınca şehri bırakarak savuştu. Melikşah İbnül Habibi'nin mektubunu İsfahan'da iken almıştı. Halep'in zaptı için ordusunu hazırladı öncü kuvveti Emir Bursun ile Emir Bozan'ın komutasında idi. Halep'e gitmek için Musul yolu seçilmişti.Ordu Musul üzerinden Harran'a indi. Melikşah Harran'ı İbnül Şatırın elinden alarak Şerefüldevle'nin oğlu Muhammed'e verdi. Muhammed Melikşah'ın halasının üvey oğlu idi. Sultan Harran'dan başka Suruç'u Rakka'yı, Habur şehirlerini Rahbe havalisini de Muhammed'e verdi, kız kardeşini de onunla evlendirdi. Muhammed kendisine verilen kasabaları teslim aldı yalnız Harran'ı İbnül Şatır teslim etmek istemiyordu. İbnül Şatır Melikşah'ın Halep'i zaptını Şam'a kadar ilerle-

diğini görünce bu haşmetli ordudan őrkererek Harran'ı Muhammed'e teslim etti.

Melikřah Harran'ı aldıktan sonra Urfa'yı kuřattı, Bizans askerleri Selçuk sultanının kuvveti karřısında řehri mūdafaadan acze dūřmūřlerdi. Zaptı gayri mūmkūn olduđuna kanaat edilen bu mūstahkem kaleyi Melikřah'a teslim mecbur oldular.

Melikřah Urfa'yı kuşattığı zaman kasaba Bizans İmparatorluğunun tercūmanı Klavros elinde idi. Klavros esasen Hısnı Ziyad yani Harput prensi idi. Antakya ile Urfa'da Harput'a bağlı idiler. Antakya'yı Kılıçarslan'ın babası Sūleyman İbni Kutulmuř bunun elinden almıştı. Harput'u da Tőr emirlerinden Çubuk zaptetti. Klavros'un elinde yalnız Urfa kalıyordu. Urfa'yı da Melikřah muhasara ve zaptedince Klavros mūslūman oldu, Melikřah' ta onu Urfa valiliğinde bıraktı. Klavros öldükten sonra bu şehre Emir Bozan vali olmuştur. Melikřah Urfa işlerini tasfiye ettikten sonra Halep'in zaptına gitti. Halep'e yaklaşınca kardeşinin çekildiğini yazmıştığ. Melikřah direnişsiz olarak Halep'e girdi ise de Salim İbni Malik içkalede mukavemet etmişti. Melikřah kaleyi kuşattı ve askerlerin hep birden havaya birer ok atmalarını tembih etti. Bir anda havaya fırlayan okların kesafeti güneşin ziyasını kapattı. Salim bu heybetli orduya karşı duramayacağını anladı. Kaleyi teslim etti. Hükūmdar da buna karşılık ona Caber kalesini verdi ve Hicri 480 yılında Halep valiliğine Musul Atabeklerinin cediti olan Kasimūddevle Aksungur'u tayin etti.İşte bu tarihtan itibaren Urfa ilk zamanları gibi benliğine sahip bir Tőr yurdu oldu.

TACÜDDEVLE TUTUŞ İLE AKSUNGUR'UN BOZUŞMALARI

Bu iki emirin bozuşmaları Urfa tarihinde bir rol oynadığı için burada bu bozuőmadan söz edeceğiz.

Hicri 484 yılında Melikřah Bađdata gelmiřti. Sultanın Bađdata geldiđini haber alan emirler Bađdat'ta toplandılar. Toplanan emirler arasında Tacūddevle Tutuő ile Halep eyaleti emiri Aksungur ve Urfa emiri Bozan da vardı. Melikřah görūřmelerden sonra emirlerin görevleri bařına dönmelerine mūsaade ettiđi zaman Aksungur'la Bozan'a Tacūddevle'nin beraberinde gidip Fatimi devletine tabi Suriye sahillerindeki memleketleri zaptetmelerini ve daha ilerilere kadar giderek Mısır'ı da almalarını emretti. Tacūddevle bu iki emiri ve ordularını beraberine alarak 485 yılında Suriye'ye girdi.

Homs'u, Arfe'yi, Afamya'yı aldı Trablusa geldi. Trablus emiri Celalūmūlk Tacūddevle'nin ordusuna karřı duramayacađını anlamıřtı. Ordu komutanlarını tamaha dūřürmekle iřini görmeyi uygun buldu. Tutuő'un ordusunda her tarafa bařvurdu. Yalnız Aksungur'un veziri Zerrin Kemer'i mūla-

yim gördü, Zerrin Kemer'in eliyle Aksungur'a 30.000 altın ve o kadar da hediye verdi. Melikşah'ın bazı fermanlarını da gösterdi. Bu fermanlarda Celalülmülk'e Melikşah'ın teveccühle dolu yazıları vardı.

Aksungur Tacüddevle'yi Trablus savaşımdan vazgeçirmeye çalıştı. Trablus Emirinin elindeki fermanlara göre onunla savaşın sakıncalı olacağını Melikşah'ın onayına uygun düşmeyeceğini ileri sürdü. Tutuş ona "Sen benim komutam altında buraya geldin, emrimle harekete mecbursun" diyordu. Aksungur da "Ben Melikşah'a isyan manası çıkacak bir emre uymam" dedi. Ordusunu alarak Trablus'tan çekildi. Tutuş'ta geri dönmeye mecbur kaldı. Fakat gönlü Aksungur'a kinle dolu olduğu halde Trablus'tan ayrıldı. Bozan'da ordusunu alarak Urfa'ya döndü. Bu yüzden Mısır seferi başbulamamıştı.

URFA TUTUŞ'UN İDARESİNDE

Hicri 486 yılında Tacüddevle Tutuş Bağdat'a gidiyordu. İhtimalki Aksungur'dan şikayet edecekti.- Hit'e eriştiği zaman Melikşah'ın vefat haberini aldı. Kardeşinin mülküne varis olmak fikrini kurdu. Hit'i kendisine biat ettirdi ve Suriye'ye geri döndü. Ordusunu topladı. İlk önce Halep'e geldi. Kasi müddevle Aksungur'a biat teklif etti.

Aksungur Melikşah'ın oğullarının henüz çocuk olduklarını düşündü, aralarında anlaşmazlıkların başlamış olduğunu işitiyordu. Böyle bir durum içinde Tacüddevle'ye boyun eğmek zaruri idi. İsyân faydasızdı.

Aksungur kararını verdi ve Tacüddevle'nin hükümetini tanıdı. Antakya emiri Bağisen'e Urfa ve Harran emiri Bozan'a düşüncesini bildirdi. Durumun gelişmesine kadar Tutuş'a biat etmenin gereğini anlattı, bu iki emir de Tutuş'a biat ettiler. Artık Tutuş'un şehirlerinde, Urfa ve Harran'da, Tacüddevle namına hutbe okunuyordu.

Tuş ordusunun başına geçerek Melikşah'ın memleketlerine baş vuruyor. Şehirlerini idaresi altına almaya çalışıyordu. Tutuş'a Nusaybin muhafet etmişti. Tacüddevle Nusaybin'i kuşatarak şehre girdi pek çok katil ve feceatlar yaptı, şehri Şerefüldevle'nin oğlu Muhammede tevcih etti. Tutuş Miyafarikin'i Diyarbakır'ı Mervanoğullarının elinden aldı, Azerbaycan 'a kadar gitti.

Melikşah'ın oğlu Rüknettın Berkiyaruk da İran'da saltanatını ilan etmiş, oraları idaresi altına almıştı. Tutuş'un İran hudutlarına kadar yaklaştığını duyan Berkiyaruk amcasının ordusunu Azerbaycan'da karşıladı. Tutuş'un ordusuyla gelen Aksungur Urfa hakimi Emir Bozan'ı Berkiyaruk tarafına geçmeye ikna etti. Ona şöyle demişti: "Biz Melikşah'ın oğulları arasın-

daki durumun gelişmesine kadar Tutuş'a itaat etmeyi uygun bulmuştuk şimdi Berkiyaruk yeteneğini gösterdi, ona hizmete borçluyuz.

Bu konuşmadan sonra Aksungur ile Bozan'ın orduları Berkiyaruk'un ordusuna katıldı. Halep, Urfa ve Harran Berkiyaruk'un hükümetini tanımışlardı. Bu şehirlerde hutbe Berkiyaruk adına okunmaya başlandı. Tutuş hiç beklemediği bu aksiliği görünce Şam'a döndü, ordusunun kadrosunu tamamladı ve 489 yılında Halep önünde ordusunu topladı.

Aksungur'a saltanatını kabul ettirmek istedi. Aksungur Tutuş'un hareketini Berkiyaruk'a ve komşusu müttefik emirliklere bildirmişti. Aksungur'un imdat istemesi üzerine Urfa valisi Bozan, Rahbe emiri Türkmen Abukoğlu Yusuf ve Berkiyaruk'un komutanlarından Kirboğa ordularıyla Aksungur'a katıldılar.

İki hasım kuvvet Halep civarında çarpıştılar. Şans Aksungur'a yardım etmedi. Ordusu bozuldu, kendisi de Tutuş'un eline düşerek katledildi. Bozan ile Kirboğa Halep'e girerek şehri savunmaya koyuldular. Tutuş Halep'i kuşattı, şiddetli bir savaştan sonra şehri zaptetti. Bozan ile Kirboğa'yı da tutukladı. Urfa ile Harran'a saltanatını tanımalarını emretti, bu iki memleket Tutuş'un saltanatını tanımak istemediler. Tutuş Bozan'ı öldürdü, kafasını Urfa ile Harran halkına gönderdi. Emirlerinin kesilmiş başını gören bu iki şehir halkı Tutuş'un hükümetine boyun eğdiler. Aksungur ile Bozan'ın Tutuş'un eline düştükten sonra idam edilmeleri bunlara Tutuş'un eski kininden ileri gelmişti. Aksungur'un savaşı kaybetmesine Türkmen Abukoğlu Yusuf sebebiyet vermişti:

Tarih yazarı Ebu Galip Şeybani'nin yazdığına göre iki ordu arasında çarpışma başlayınca Yusuf Tutuş tarafına geçmiş ve Aksungur'un bozulmasını sağlamıştır.

Tarih yazarı İbni Munkız'ın rivayetine göre Aksungur'un yenilmesine ordusundaki Arap'ların metanetsizlikleri sebep olmuştu. Aksungur'un ordusunda Arap cemaatinden büyük bir kütle vardı. Aksungur bunlara güvenemiyordu. İlk Araplar sağ kanatta idiler. Bunları sol kanada verdi, orada da durduramadı onları merkeze nakletti yine içi rahat edememişti savaş başladı, Aksungur taarruza geçti, taaruzda sebat gösteremeyince Araplar bozuldu. Kirboğa ile Bozan'ın fırkalarının da bozulmasına sebep oldular.

Tuş ile Rüküddüve Berkiyaruk'un arasında devam eden saltanat kavgalarında Tutuş maktul düştükten sonra 488 yılında oğlu Rızvan Halep'e, Rızvan'ın kardeşi Dekak'da Şam'a hakim oldular. Rızvan Halep'te hükümetini kuruncaya kadar babasının katli üzerinden iki ay geçmişti. Bu iki ay zarfında Halep ve etrafındaki şehirlerde ölü Tutuş adına hutbe okunu-

yordu. Tutuş'un ülkesinde bir anarşi vardı. Her yerde karışıklık devam edip gidiyordu. Bütün valilerin fikirlerinde istiklal emelleri uyanmıştı.

Rızvan Halep'e hakim olduğu zaman Elcezire memleketleri valisiz ve savunmasız bir halde idiler. Antakya emiri Barisyen Rızvan'a bu memleketleri hatırlattı. Başka birileri buralara yerleşmeden evvel Elcezireyi idaresi altına almanın lüzumunu anlattı. Tutuş'un Halep civarındaki valileri Rızvan'ın etrafında toplandılar. İlk önce Suruç'a gitmeyi kararlaştırdılar. Rızvan'la beraber yola çıkan emirlerden Artıkoğlu devletin ikinci hükümdarı Sökmen herkesten evvel Suruç'a erişti. Suruç'u idaresi altına aldı, buradan Urfa'ya gidildi.

Urfa Farkalit adlı bir Rum emirin elinde idi. Şehri Farkalit'e Bozan vermişti. Farkalit her yıl belli bir vergi vermek üzere Bozan'ın adına kasabayı idare ederdi. Anlaşıyor ki Bozan'ın ölümünden sonra da Tutuş Urfa'da Farkalit'in idaresini onaylamıştır. Farkalit Urfa'ya girmek isteyen Rızvan'ın kuvvetine karşı koydu. Kalede savunmaya geçti, Rızvan'la çarpıştı, umulmaz şecaatlar gösterdi. Nihayet Rızvan şehre girdi ve Bağisyenin isteği ile Urfa'yı Bağisyen'e verdi. Bağisyen Urfa'yı tahkim ettikten sonra icab eden memurları tayin etti. Rızvan'ın Urfa'ya hakim olduğu gün Harran'lılar Rızvan'ın ordusunu şehirlerini teslim almaya davet ettiler. Bu sıralarda Harran valisi Karaca adında biri Türk idi. Karaca Melikşah'ın kölelerinden idi. Onu Harran'a Melikşah koymuştu.

Tutuş Elcezireye hakim olduğu zaman Karacayı görevinde alıkoymuş, fakat Harran müftüsünün oğlunu şehre denetçi atamıştı. Tutuş'un ona büyük güveni vardı. Harran halkının Rızvan'a meylini gören Karaca bu meylin Müftünün oğlunun teşvikinden ileri geldiğini tahmin ediyordu. Karaca'nın kanaatınca Tutuş'un mutemedi olan müftünün oğlu Harran'ı Rızvan'a peşkeş çekiyordu. Bu kanaatla Karaca müftünün oğlunu astı. Bu haber Rızvana yetişmiş ise de Rızvan'ın ordusunda emirlerinden Cenahüldevle ile Barisyan arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden ordu dağıldı, Rızvan da Harran'a girmeye fırsat bulamadan Halep'e döndü. Harran'ı sonradan 489 yılında Kırboğa Karaca'nın elinden almıştır. Kırboğa'nın Harran'ı zaptı pek kolay olmuştu:

Tacüddevele Tutuş Aksungur ile Bozan'ı öldürmüş, Kırboğa ile kardeşi Altundaş'ı Halep'te hapsetmişti.

Tacüddevele Tutuş'un ölümünden sonra Rızvan Halep'e hakim olmuş ve Berkiyaruk'un emri ile Kırboğa ile Altundaş'ı serbest bırakmıştı. Bunların başına işsiz gezenlerden birçokları toplandı hiçten varolan bu kuvvetle, Kırboğa Harran'a geldi, Harran'ı Karaca'nın elinden aldı. Nusaybin'i de Şerefüldevle'nin oğlu Muhammed'in elinden zaptetti. Muhammed'i öldürdü. Ce-

zirei İbni Ömer emiri Çökürmüş'ü itaatına girmeye icbar etti, Musul'u Şerefüldevle'nin diğer oğlu Ali'nin elinden alarak Musul'da bir hükümet kurdu ve Kıvamüddeve ünvanını aldı.

Hicri 490 yılında Rızvan ile kardeşi Dekak'ın çarpışmaları vaki olmuştur. Bu çarpışmada Bağısyen Dekak'ın tarafını tutmuş,Suruç emiri Sökmen'de Rızvan tarafına geçmişti. Sökmen Suruç'taki Türkmenlerden büyük bir tümen ile Rızvan'ın ordusuna katıldı ve Kanserinde yapılan savaş Rızvan'ın zaferi ile neticelendi.

URFA HAÇLI ORDUSUNUN ELİNDE

Hicri 490 yılına doğru Doğu milletleri ihtirasın keskin dişleriyle parça parça oluyordu. Melikşah'ın ölümünden sonra ülkesinde saltanat sevdasıyla emirler, valiler birbirlerini boğuyorlardı. Celalüdevle Tutuş ile Melikşah'ın oğlu Berkıyaruk arasında kıtaller bu büyük ülkeyi ikiye bölmüştü. Tutuş'un katlinden sonra oğulları Rızvan ile Dekak'ta Suriye'yi parçalamışlardı.

Mardin, Urfa ve Suruç'da Artıkoğulları Beyliği, Antakya'da Bağısyen emirliği, Musul'da Kırboğa hükümeti, Elcezire ile Suriye'yi ihtilal ateşi ile cayır cayır yakıyorken Melikşah'ın oğulları Berkıyaruk ile Muhammed'in saltanat davaları da bir türlü tükenip bitmiyor, İslam alemi ihtiras dalgaları altında boğuluyordu.

Halifelerin zaafı bu gürültülere bir nihayet vermekten aciz idi. Mısır'da Fatimi devleti de Asya milletlerinin bu boğuşmalarına acımdan ziyade zaaflarından istifade etmek istiyor, Artıkoğlu Sökmen ile kardeşi İlgazi 'nin ellerinde bulunan Kudüs'ü muhasara ile zaptdediyor, bununla ülkesine tevsi ettiğine kanaat ederek seviniyordu. Şarkın acınacak bu tefrikasına karşı Avrupa'da din taassubu ile bir hıristiyan ittifadı yapılmakta idi:

Amiens'li papaz Piyer Lermit (Pierre l'Ermite) ile papa Urbain (Ürben) vaaz ve nutukları Klermon (Clermont) da yapılan toplantılar Avrupa milletlerini Kudüs'ün zaptı etrafında bir ittifaka sevketmişti.

Feodalizmin zulmünden usananlar baskıdan kurtulmak için göğsüne kırmızı salibi takıyor, derebeyleri de şarkın göz kamaştırıcı mamur verimli şehirlerini düşünerek Asya'da parlak derebeylikleri elde etmek için babalarından mevrus yurtlarını terk ederek büyük bir hırs ve iştiaqla Haçlı ordularına can atıyorlardı.

Haçlı ordularının ilk kafilesi Piyer Lermit ile zügürt Gautier (Gotye) nin kumandaları altında yola çıkmıştı. Bu kabile Konya Selçuk sultanı Kılıçarslan 'ın ordusunun karşısında erimiş mahvolmuştur.

Piyer Lermi'tin ordusu bir ordudan ziyade intizamsız bir insan yığının-dan ibaretti Asıl haçlı ordusu 490 = Miladi 1097 yılında yola çıkan munta-zam askerlerden oluşmuş bir orduydı.

Bu orduya adlı sanlı şövalyeler kumanda etmekte idiler. Bu şövalyele-rin en meşhurları Lorraine Dükası Godfroi de Bouillon (Godfruva dö Buy-yon) kardeşleri Ostaj ile Boduen (Baudouin), Normandiya Dükası Fatih Gu-illaume (Giyom)'un oğlu Robert, Toulouse Kontu Raymond, Taraent Prensi Bohemond, Sicilya Prenslerinden Tankred ve Fransa kralının kardeşi Hugu-es de Vermandois idi.

Bu ordu Kılıçarslan'ın şiddetli savletlerine, sonsuz mesaisine rağmen önünü yarararak yol almıştır.

Bu Haçlı ordu ilkin Tarsus'u zaptetti. Burada ikiye ayrıldı. Biri Godfroi kumandasında Antakya üzerine gitti. Diğeri de Godfroi'nın kardeşi Boduen kumandasında Maraş'ı alarak Telbaşar üzerinden Urfa'ya geldi.

Urfa'da haçlı orduya karşı mukavemet gösterilmemiştir. O zaman Urfa halkının çoğu hıristiyan idi. Yerli hıristiyanlar Boduen'i Urfa'nın zaptına davet etmişlerdi. Bu davetli ordu birbiriyle çarpışan doğu emirlerinin gafletlerin-den istifade etmiş ve bir direnişe uğramadan şehri istila etmişti.

Antakya'yı kuşatan kuvvete gelince bu kuvvet kanlı muharebelerden sonra şehre girebilmişti.

Artık Kudüs ile Suriye'nin bazı şehirleri de haçlı ordulara boyun eğme-ye mecbur olmuş, doğuda bir Kudüs krallığı tesis edilmiştir.

Bu krallık Feodalizm usulü üzerine Fief'lere taksim edilmiştir. Urfa ile Antakya'da birer prenslik kuruldu. Şam Trablusu bir kontluk oldu. Sur şehri markilik yapıldı. Nablos ve Yafa'da birer senyörlük teşkil edildi. Bunların hepsi de Kudüs Krallığına bağlandı. (Godfroi) Godfurua Kudüs kralı seçildi. Kardeşi Boduen Urfa prensliğine seçildi. Tarent prensi Bohemond da An-takya prensliğine tayin edildi. Boduen . M.S. 1100 yılına kadar Urfa prensli-ğinde kalmış ve kardeşi Godfurua'nın ölümü üzerine Kudüs krallığına geçi-rilmiştir. Boduen Kudüs krallığına geçince yerine amcasının oğlu Boduen Urfa prensliğine getirilmiştir. Bu II. Boduen hicri 497 yılında Belih nehri ke-narında Sökmen ve Çökürmüş'le yaptığı savaşta Sökmen'in eline esir düş-tü. Boduen'in yardımına gelmiş olan Antakya prensi Bohemond da mağlup olarak kaçtı. Bununla beraber vaziyeti de bozuk görerek Avrupa'dan yeni imdat almak için vatanına gitti. Bohemond Avrupaya dönerken yerine Sicil-ya prenslerinden Taberiye sahibi Tankred'i bırakmış, Tankred'de Antakya'yı ve sahipsiz kalan Urfa'yı bir müddet idare etmiştir. Boduen Sökmen'e esir düştükten sonra -ilerde bundan genişçe bahsedilecektir. - Cezire emiri iken

bilahere Musul'u da zaptetmiş olan Çökürmüş'ün eline geçti. Daha sonra Musul'u Melikşah'ın oğlu sultan Muhammed'in emri ile zapta gelen Türk emirlerinden Çavlı Kılıçarslan'la Musul üzerinde hayli savaş yaptıktan sonra şehre girdiği zaman Boduen Çavlı'nın eline düştü. Boduen esaretlerle 5 yıl elden ele gezdi. Nihayet bazı şartlarla Çavlı'nın esaretinden kurtuldu. Antakya'ya geldi. Tankred'den Urfa'yı geri istedi. Tankred Boduen'in talebini reddetti. Boduen teyzesi oğlu Joslin'in elinde bulunan Telbaşar'a geldi. Telbaşar prensi Joslin de Çavlı'nın elinde idi. Çavlı bu sırada bazı şartlarla Joslin'i de serbest bıraktı. Joslin bırakıldıktan sonra Telbaşar'a geldi. Boduen'i orada buldu. Tankred Joslin'in esaretten kurtulmuş olduğunu duyunca iki akraba prensin birleşmelerinden, Çavlı'nın da onlara yardım etmesinden ve bu sebeple de Urfa'yı elden çıkarmasından korktu. Henüz yorgunluklarını alamamış olan iki prensle bir akın yaptı. Birkaç gün ara ile savaş devam etti. Tankred Urfa işini halletmeden geri döndü. Joslin ve Boduen de Tankred'in bazı kalelerine mukabil akınlar yaptılar. Geysum kalesinin kontu Kuvasil'e sığındılar.

Kont Kuvasil Joslin ie Boduen'e 1000 süvari, 2000 piyade verdi. Bu kuvvet Tankred'le çarpışacak ve Urfa'yı Boduen için geri alacaktı. Boduenle Joslin'in vaziyetlerini kontrol eden Tankred de bunları askerleri ile karşıladı. Araya Antakya patriği girdi, kılıçtan geçirmeye mani oldu. Patrik Tankred'i ikna etti. Prens Bohemond imdat almak için vatanına döndüğü zaman Urfa prensi Boduen esaretten kurtulursa Urfa'nın ona iade edilmesini kendisine söylemiş olduğunu ileri sürdü. Papazlar da bu sözü tasdik edince Tankred Urfa'yı Boduen'e geri verdi.

Tankred M.S.1112 yılında Antakya'da ölmüştür.

Boduen Urfa'yı tekrar ele geçirdikten sonra Hicri 502 M.S. 1118 yılına kadar Urfa prensliğinde kalmıştır. 1118 yılında bu Boduen'de Kudüs krallığına getirilmiş, yerine Telbaşar prensi şövalye Joslin Urfa prensi olmuştur. Haçlı ordulara karşı doğunun sultanları ve emirleri biraz geç kalmışlardı. Kudüs krallığının kuruluşundan sonra Doğu memleketleri kendilerini toparlayabildiler. İtisaf (yolsuzluk) akınlarına taasub sellerine çare aramaya başladılar.

Anadolu'da, Elcezire'de Suriye'de büyük küçük hükümetler kâh tek başlarına kâh birleşerek Asya'nın mamur köşelerini tutuşturan salıp yangını söndürmeye çalıştılar. Haçlı orduların saldırılarına karşı duranların çoğu salıp ordularıyla temas halinde bulunan Türk emirleriydi.

Artikoğlu Sökmen, kardeşioğlu Bilek, Tutuş'un oğlu Dekak Cezire emiri Çökürmüş, Musul hakimi Kirboğa, Malatya emiri Gümüştekin, Konya sultanı Kılıçarslan, Şam hakimi Tuğtekin, Atabek devletinin kurucusu İma-

dettin Zengi, Zengi'nin oğlu Nurettin ve daha birçok hükümdar ve emirler ve en sonra da Sultan Selahattin hep bu uğurda çalışmışlar, Haçlı ordularına göz atırmamışlar ve nihayet bu felaket yangınını s nd rm şlerdi. Tarihimiz bugünkü Urfa vilayetimize ait vakalara münhasır olduğu için biz haçlı ordularla bu sahadaki cidalardan bahsedeceğiz.

Vilayetin Urfa, Suruç ve Birecik kasabalarını işgal etmiş olan haçlılarla pekçok sultanlar ve emirler çarpışmış, Urfa'nın surları önünde hesapsız Türk gençleri, islam cengaverleri şehit düşmüş fakat bu toprakları haçlılardan temizlemeye Musul'da Atabek devletini kuran Selçuk hükümdarı İmadettin Zengi muvaffak olmuştur. Urfa üzerinde haçlı ordularla çarpışmış celadet göstermiş olanları sırayla kaydedeceğiz. Urfa üzerinde ilk harp yapan Sökmen olmuştur. Haçlı orduların istilasını başlamadan evvel Suruç Sökmen'in elinde idi. İdaresini de kardeşi oğlu Bilek 'e bırakmıştı. Urfa hıristiyanların daveti ile Boduen ordusu mukavemete uğramadan Urfa'yı işgal edince istilacıları Urfa'dan çıkarmayı Sökmen kendine bir vazife saymıştı. Sökmen 494 yılında Suruç'ya geldi. Suruç Türkmenlerinden büyük bir ordu hazırladı. Bu ordu ile Urfa'nın kenarına geldi. Boduen kuvveti ile çarpıştı, savaşta Sökmen'in kuvveti bozuldu. Boduen bozgun orduyu takip etti, Suruç'u kuşattı. Suruç emiri Bileğin kuvveti de mukavemet gösteremedi. Boduen Suruc kasabasına girdi.

Haçlı ordu Suruç kasabasına gelince katliama başladılar. Tüyler  rperten facialar yapıldı. Her ev yağma edildi. Kız ve kadınlar esir götürüldü, erkekler kılıçtan geçirildiler. Kaçıp kurtulanlardan başka kasabada hiç kimse sağ bırakılmamıştı.

Haçlılar Bireciği'de işgal etmişler, vilayetin   kasabasına yerleştikten sonra etrafa akınlar yapmaya başlamışlardır. Hicri 497 yılının sefer ayında Rakka ile Caber kalesine bir akın yaptılar. Akıncı fırka Urfa'dan ıktı. İkiye ayrıldı. Bunlardan biri Rakka'yı diğer de Caber'i yağma edeceklerdi. Akıncılar Urfa'dan çıkarken aralarında bir gün kararlaştırmışlardı. Kararlaştırılan günde ikiye ayrılan yağmacılardan birisi Rakka'yı diğer Caber'i akın altına alacaktı. Karar laştırılan günde iki kaleyi de yağma ettiler: Rastgeldikleri sürüleri önlerine kattılar. Ele geçirdikleri insanları esir ederek Urfa'ya döndüler. Caber ile Rakka bu tarihte Salim İbni Malik'in elinde bulunuyordu. Bu iki kasabayı da Melikşah Haleb'i zaptettiği zaman kendisine vermişti.

SÖKMEN İLE ÇÖKÜRMÜŞ'ÜN ZAFERLERİ

Mesih namına hanıman söndüren haçlı ordu etrafındaki hükümet ve emirliklerin zayıf zamanlarında memleketlerini zapta koşuyorlardı.

Hicri 496 yılında Urfa'nın komşusu bulunan Harran'ı istilaya koşmuşlardır. Harran Melikşah'ın kölelerinden Karaca adlı birisinin elinde idi. Karaca zalim bir valiydi. Muhammed adında İsfahanlı bir naibi vardı. Bu naib Harran halkının teveccühünü kazanmıştı. Yukarıdaki tarihte Karaca bazı işler için şehirden çıkmış idareyi naibine bırakmıştı.

Karaca'nın yokluğundan istifade eden İsfahanlı Muhammed halkın teveccüh ve yardımla efendisini mevkiinden indirmiş ve şehri kendi hesabına idare etmeye başlamıştı. İsfahanlı açığız ve cesurdu. Harran'da Karaca taraftarlarından kimseyi bırakmadı yalnız Karaca'nın bir Türk kölesini hizmetinde alıkoymuştu. İsfahanlı köleye bel bağlamış onu bir kumandanlığa yükseltmişti. Köle eski efendisine sadıktı. 497 yılının bir gününde İsfahanlı ile şarap içmekteydi. Köle İsfahanlı'nın sarhoşluğundan istifade etti, تنها mahlin temin ettiği fırsatı kaçırmadı bir hizmetçisiyle söz birliği yaparak yeni efendisini öldürdü. Valisz kalan Harran'ın idaresi bozuldu. Bunu haber alan Urfa prensi Boduen vakit kaybetmeden Harran'ı kuşattı. Harran'ın kuşatıldığını Artıkoğlu devletinin ikinci hükümdarı Muinüddevle Sökmen ile Cezireyi İbni Ömer sahibi Şemsüddevle Çökürmüş haber aldılar.

Bu iki emirin araları açıktı. Sökmen'in kardeşi Yakuti ile Çökürmüş arasında geçmiş olan bir kavgada Yakuti ölmüştü. Bu nedenle Sökmen Çökürmüşü kardeşinin katili olarak biliyordu. Haçlı ordusunun Harran'a tallsallatunu ikisi de çekemediler. Aralarındaki husumeti bir tarafa bıraktılar. Habur nehri üzerinde sözleştiler yeminle birbirlerine bağlandılar. Belih nehri kenarında haçlı ordusunun karşısına çıktılar. Boduen Harran'ın muhasarasını bırakarak burada hasımlarını karşılamıştı. Sökmen'in Türkmenlerden ibaret 7000 süvarisi, Çökürmüşün de Türk Arap ve kürtlerden müteşekkil 3000 süvarisi vardı. Antakya prensi Bohemond ile Taberiye prensi Tankred de Urfa prensi Boduen'in yardımına gelmişlerdi. İki yardımcı prens kuvvetlerini bir dağın arkasında tabiye etmişlerdi. Savaşın kızgın zamanında Sökmen ile Çökürmüş'ün ordularına arkadan baskın yapacaklardı. İki muhasım kuvvet müsademeye başladılar. Sökmen ile Çökürmüş sahte bir ricat gösterdiler. Düşmanlarını iki saatlik bir mesafe ile içeri çektikten sonra geriye döndüler ve hücum ettiler.

Haçlı ordu bozuldu Türkmenler firarilerin üzerine yüklendiler. Sayısız ganimet elde ettiler. Haçlı ordunun inhimazını gören Bohemond ile Tankred Boduen'e yardım etmek için pusularından baş çıkaramadılar, Oldukları yerde geceyi beklediler. Gecenin karanlığından istifade ederek kaçmayı kurmuşlardı. Sökmen Bohemond ile Tankred'in kurmuş oldukları pusudan

haberdardı. Boduen'in ordusunu bozduktan sonra pusudaki kuvveti takip etti pek çoklarını esir aldı. Bohemond ile Tankred 6 süvari ile yakalarını güç kurtarabilmişlerdi.

Urfa prensi Boduen de birkaç şövalye ile kaçarken Belih nehrini atlarla geçmek istemişler ve nehrin bataklıklarına gömülmüşlerdir. Bunların çamura gömüldüklerini gören Türkmenler Boduen ile şövalye Joslin'i tutup Sökmen'in çadırına getirdiler. Bu müsademede düşman'ın zayıtı 12000 kadardır. Sökmen'in askerleri sayısız ganimete konmuş oldukları halde Çökürmüş'ün askerleri bu yağmada ehemmiyetli birşey kazanamamışlardı. Bizim de ganimetimiz prensler olsun diyerek Boduen ile Joslin'i Sökmenin çadırından aldılar. Çökürmüş'ün otağına götürdüler. Sökmen takip işinden döndü, prenslerin götürüldüğünü öğrendi. Bu işe canı sıkıldı. Sökmen'in can sıkıntısını gören arkadaşları Boduen ile Joslin'i Çökürmüş'ün çadırından almak istemişler ise de Sökmen bunu hoş görmemiş zaferinin neşesini şahsi ihtiraslarıyla bulandırmak istememiştir. Sökmen Belih vadisi zaferiyle kanaat etmedi. Başarısını daha şanlı zaferlerle süsledi. Haçlı ordusundan ığtinam ettiği elbise, silah ve atlarla askerlerini techiz etti. Ehli salıp bayrağını açtı ordusunu Haçlı ordusunun kılığına koydu ve bir Haçlı ordu şeklinde bu ordu yola koyuldu.

Sökmen Ehli Salıp kalelerine başvurmaya başladı. Bu orduyu kendilerinden zannederek karşılamaya çıkan Haçlı kıtalarını bu planla avlıyor, kalelerini ellerinden zapt ediyordu. Bu harp hilesi şayi oluncaya kadar Sökmen çeşitli kaleler zapt etmiştir. Bohemond'un topladığı kuvvet dağılmış memleketin istikbali de tehlikeye düşmüştür. Vaziyeti kendisi için vahim gören Antakya prensi Avrupadan yeni imdatlar almak ümidiyle vatanına döndü. Antakya ile sahipsiz kalan Urfa'yı Taberiye prensi Tankred'in idaresine tevdi etti.

Sökmen'in müttefiki Şemsüddeve Çökürmüş (Jocelin)i 20.000 altın fidye mukabilinde serbest bıraktı. Askerleri ile Harran'a geldi şehri idaresi altına aldı (Çökürmüş Harran'ın idaresini eski valisi Karaca'ya vermiş olacaktır) Urfa'yı da kuşattı. Kuşatma 15 gün devam etmişti. Kuvveti şehri geri almaya kafi gelemeyeceğini anlayarak bu faydasız uğraşından vazgeçti. Musul'a döndü Boduen'i Musul'da hapsetti.

499 yılında Konya Selçuk devleti hükümdarlarından Kılıçarslan Urfa'yı Haçlıların elinden almak teşebbüsünde bulundu. Ordusuyla Urfa'nın kenarına kadar geldi kasabayı kuşatmak üzere iken Harran'da Çökürmüş'ün memurları ile halk Harran'ı kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Kılıçarslan Urfa işini geri bıraktı. Harran'a gitti. Herkes seviniyordu. Kılıçarslan'dan çok şeyler beklenilmekteydi. Konya ovalarında Haçlı ordularını yer yer perişan

etmiş olan bu mücahit hükümdarın Urfa'yı kurtarabileceğine halkta bir kanaat ve itminan (güven) vardı.

Kılıçarslan Harran'da birkaç gün oturdu. Ağır bir hastalığa tutuldu, arkadaşlarını Harran'da bırakarak Malatya'ya döndü. Urfa üzerinde birşey yapılamamıştı.

PRENS BODUEN (BAUDOÛIN) ESARETTEN NASIL KURTULDU

Hicri 500 yılında Melikşah'ın oğlu sultan Muhammed Musul emiri Çökürmüş'e kızmıştı. İrandaki komutanlarından Çavlı'yı Musul'un zaptına gönderdi. Salip ordularıyla savaşmayı ona emretti. Çavlı'nın Mezopotamya emirliğine gönderilmesi Çökürmüş'ü telaşa düşürdü. Musul'u elinden çıkarmamak için Çökürmüş Kılıçarslan'ı tanımak üzere onu imdadına çağırdı. Çavlı ile Kılıçarslan'ın orduları arasındaki çarpışmaların neticesinde Kılıçarslan'ın ordusu bozuldu, hükümdar da kendisini Habur nehrine attı nehirde boğuldu.

Çavlı Musul'a girdi. Musul'da mahpus bulunan Boduen Çavlı'nın eline geçti. Çavlı Musul'a yerleştikten sonra Sultan Muhammede kafa tutmuştu. Sultan Muhammed bu defada Çavlı'yı Musul'dan çıkarmaya uğraştı. Üzerine asker gönderdi.

Çavlı esirini beraberine alarak Nusaybin'e, Mardin'e, Dara'ya Maksine başvurdu. Sultan Muhammed'e isyan için arkadaş ve müttefik arıyordu. Çavlı Maksine gelince orada Boduen ile kendisi arasında bir uyuşma yapıldı. Bu uyuşmada Boduen elindeki esirleri bırakacak fidyeyi necat olarak kararlaştırılan meblağı verecek, Çavlı'ya istediği zaman mal ve askerle yardım edecek, teminat olarak şovalye Jocelin'i Caber kalesi emirine teslim edecekti. Bu uzlaşma üzerine Çavlı Boduen'i Joslin'le mübadele için Caber kalesi, emiri Salim bin Malik'e gönderdi. Mübadele yapıldıktan sonra Çavlı Joslin'i Caber kalesinden aldı. Joslin'de kendi yerine kayınbiraderiyle Boduen'in kayınbiraderini teminat olarak Çavlı'ya bıraktı ve bu suretle esarettен kurtuldu.

Boduen serbest kalınca Antakya'ya gitti. Tankred'den Urfa'yı geri aldı. Kasabasına döndü müslüman ve Türklere bıraktı, Çavlı'nın adamlarına taahhüt ettiği paraları tedarik etmek için Fırat'ı geçti. Çavlı'nın adamlarını Suruc'ta bıraktı. Suruc Ehli Salib'in eline düştükten sonra kasabada meskenetle yaşayan 300 kadar müslüman kalmıştı. Camileri bile harap bir haldeydi. Çavlı'nın adamları bu esir müslümanların yıkık camiilerini tamir etmişlerdir.

Haçlıların Suruc'taki emirleri Hristiyan olmuş (mürted) bir müslümandı. Bu Mürted hakim kasabanın müslüman halkını daima tahkir ediyordu.

Müslümanlara yapılan bu hakaretler Çavlı'nın memurlarının kanlarına dokunmuştu. Suruc'ta para bekleyen Çavlı'nın adamları sahipsiz hamisiz yaşayan bu müslümanları himayeye başladılar ve Suruc emirini dövdüler. Suruc'taki haçlılarla Çavlı'nın memurları arasında bu yüzden bir niza başladı. Vakayı haber alan Boduen bu mürted adam ne bize ne müslümanlara yaramıyacaktır dedi ve onu öldürdü.

505 hicri yılında sultan Muhammed'in emriyle haçlıların üzerine yeni bir harp açıldı ve Urfa'nın kurtarılmasına çalışıldı. Çavlı'dan sonra Musul emirliğine gönderilen Melik Mevdud, Tebriz emiri Sökmen Kutbi, Hemedan valisi Porsuk'un oğulları Zengi ile Elbeyi, Erbil sahibi Ebul Heca, Mardin Emiri Artıkoğlu İlgazi'nin askerleri Sökmen Kutbi'nin komutasında Sincar'a geldiler. Oradan hareketle Urfa'nın surları önünde yığınak yaptılar. Urfa'nın Hirstiyan alemince kutsallığı ve büyük bir mevki vardı. Kudüs'ten Antakya'dan Roma'dan sonra önem konusunda İstanbul ile Urfa gelirdi. Urfa bütün doğu kiliselerini temsil ediyordu. Aynı zamanda şarkın islam hükümdarlarına karşı Kudüs krallığının bir bekçisiydi. Bu ehemmiyetli şehrin kuvvetli bir orduyla kuşatıldığı haber alınır alınmaz Kudüs krallığı ayaklandı. Haçlı orduları akın akın Urfa'nın müdafaasına koşuyorlardı..Haçlı ordunun süvari ve piyadeleri Fırat kenarına eriştiler.Sökmen Kutbi'nin ordusunu istikşafta bulundular kuvvetini ölçtüler. Fırat'ı geçmeye cesaret edemediler Sökmen düşman kuvvetini içeri çekmek için Urfa'nın muhasarasını açtı Harran'a çekildi. Bu hile ile düşman kuvvetinin Fırat'ı geçmesine fırsat vermek istemişti. Türk ordusu Harran'a çekilince haçlı ordu zaman kaybetmeden gizlice Fırat'ı geçmiş Urfa'ya girmiş kasabayı zahire ve muhimmat ile doldurmuş yorgun askerleri dinç askerlerle takviye ettikten sonra zayıf, fakir ve acizleri beraberine alarak geri dönmüş ve Fırat'ın öbür tarafına geçmeye muvaffak olmuştur. Haçlı imdat ordusunun geri döndüğünü haber alan Sökmen de dönerek tekrar Urfa'yı muhasara ettiyse de kasabanın umulânın üzerinde tahkim edilmiş olduğunu ve şehrin zaptedilmez bir hale getirildiğini görmüş kuşatmadan vazgeçmiştir.

Urfa'daki haçlı kuvveti zahiresizlikten, yorgunluktan şehri teslim etmek üzereyken Türk komutanlarının yanlış planları düşmanın kuvvetlenmesine, şehrin zaptının imkansız bir vaziyete girmesine sebep olmuştur.

Türk ordusu Urfa üzerinde uğraşmaktan vazgeçtikten sonra Telbassar'a gitti orada da faydalı bir iş yapamadı. Halep emiri Rızvan orduya yardımdan imtina etmişti. Şam emiri Tuğtekin bu mücahitlere katılmış ise de ordu komutanlarının aralarında ittifaksızlık başgösterdi. Komutan Sökmen Kutbi hastalandı ve yolda vefat etti. Ordu sönük bir hale girdi.

Haçlılar ordunun zaafını hissettiler. Birkaç tecrübeye bulundular. Türk ordusu bu sönüklüğü ile beraber yine yiğitlik gösterebildi ve salıp kuvvetlerini ricate mecbur etti.

Artık usanmış olan bu orduda çözülme başladı. İlk çok uğurlu görünmüş olan bu teşebbüs de semere veremedi.

Hicri 506 yılında Melik Mevdut Urfa üzerinde ikinci bir tercübeye girişti. Bir ordu ile Urfa'nın kapısına kadar geldi. Ekinlerini yaydı. Kaleyle savaşa girişmeden Suruc üzerine yürüdü. Burada da ekinleri itlaf ile uğraştı. Mevdut'un askerleri atlarını meraya bırakmışlardı. Düşmandan hiçbir ihtirazda (sakınmada) bulunmuyorlardı. Melik Mevdut'un kaygısız idaresi yüzünden ordusu ansızın Telbaşar Prensi şovalye Joslin'in baskınına uğradı. Bu baskında otlamakta bulunan atların birçoğu düşmanın eline geçti. Hayli asker telef oldu. Mevdut kendi ordusunu toparlayıp savaşa hazırlanıncaya kadar Joslin Suruc'a girmiş ve şehri takviye etmişti. Sultan Muhammed Ehli Salip'le muharebelerin peşini bırakmıyordu. Eğer Türk emirlerinin ihtiras kavgaları olmasaydı Sultan Muhammed haçlıları çoktan temizlemiş bulunacaktı. Lakin valilerin o zamanki tegallüp cidalleri, görevden azledilen valilerin sultana karşı isyanları, aynı sultanın hükümetine tabi valilerin kendiliklerinden birbirleriyle muharebeleri ve kuvvetlisinin zayıfı düşürerek kendi vilayetini genişletmesi daha doğrusu hükümet içinde hükümet kurmaları Suriye, Anadolu ve Elcezir'de haçlı ordularının tutunabilmelerine yegâne amil olmuştur.

Sultan Muhammed bu gaye ile Hicretin 508 ci yılında Emir Aksungur Bursaki'yi Musul ve havalisine gönderdi. Oğlu Melik Mesud'u da bir ordu ile Aksungur'a terfik etti. Elcezire valilerine de Aksungur'a itaat etmelerini, birlikte Ehli Salip ile savaşmalarını emrediyordu.

Aksungur Musul'a erişti. Sincar, Cezire, Mardin askerleri beyleriyle ona iltihak ettiler. Bu orduda İmadettin Zengi'de vardı. Mardin askerleri İlgazi'nin oğlu Ayaz'ın kumandasında gelmişlerdi.

Aksungur Bursaki 15.000 süvari ile Urfa'nın karşısına çıktı. Askerlerini tabiye etti. Urfa prensi bu kuvvetle orduya metanetle karşı koymuştu. Savaş içinde haçlılar gafil bulunan birkaç eri tutmuşlardı. Bunlardan 9 eri Türk ordusuna karşı Urfa'nın suru üzerinde astılar. Bu hayın muamele orduyu kızdırmıştı. Harp olanca şiddetiyle başladı Harçlıların belli başlı şovalyelerinden 50 kişi idam edildi. Savaş iki aydan fazla devam etti. Urfa harap bir hale girdi. Fakat ordunun erzakı tükenmek üzereydi bundan fazla burada kalınamadı.

Suruc'a gidildi orası da harab hale getirildi. Ordu Semisata gitti. Semisat da tahrib edildi. ise de bu kasabaların hiçbirisi zaptedilememiştir. Bu kavgada Aksungur'a yalnız Maraş başarısı nasip olmuştur:

Maraş, Kaysum ve daha birkaç kale Kont Kuvasil'in elinde idi. Yukarıdaki tarihte Kont vefat etti. Ülkenin idaresini Kontes Kuvasil ele aldı.

İnsanlarla askerlerin saygılarını kazandı. Kudüs krallığını tanımak istemedi Urfa harbiyle meşgul bulunan Aksungur'la mektuplaştı ve emire itaat edeceğini bildirdi. Aksungur Maraşa Habur valisinin kale muhafızını 100 süvariden ibaret bir müfreze ile gönderdi. Kontes buna çok ikramda bulundu bu sırada haçlı bir müfreze Maraş'ı Kontes'in elinden almaya geldi. Küçük Türk müfrezesiyle kanlı ve şiddetli bir müsademe başladı. İslam müfrezesi düşmanını ezdi.

Müfreze komutanı Kontes'in kıymetli hediyelerini Aksungur ile Melik Mesud'a getirmişti.

Yukarıdaki tarihte Elcezire ile Suriye'de şiddetli yer sarsıntıları olmuştur. Bu sarsıntılarda Urfa, Harran, Semisat ve Meskene'nin birçok yerleri harab olmuş pekçok kimse enkaz altında kalarak telef olmuştur.

Hicretin 512. yılında Urfa prensi Boduen Kudüs krallığına yükseldi. Godfurua'nın kardeşi olan Kudüs kralı Boduen Mısır'a bir sefer yapmıştı. Mısır'ın Nil nehrinde yüzerken tehlikeli surette yaralandı ve Kudüs'e döndü. Urfa prensi Boduen de bu sırada Kudüs'ün Kamame kilisesini ziyarete gitmişti. Kralın hastalığı artınca Urfa prensini veliyaht yaptı. Kralın vefatıyla Urfa prensi krallık makamına geçti ve Urfa'yı Telbaşar prensi şovalya Joslin 'e (Jocelin) bıraktı.

Bundan sonra Artıkoğulları haçlıları rahat bırakmamışlardır. 511 yılında Artıkoğlu İlgazi Halebe sahip olmuştu. Bu şehri idaresine alınca haçlılar ile daha yakından temasa gelmişti. Bu sebeple hemen her gün harp halindeydi. İlgazi kendi kuvvetiyle tek başına haçlılarla çok savaşlar yapmıştır. 512 yılında Frenklerin Urfa civarında bir kaleyi istila ettiklerinden ve kalenin beyini öldürmüş olduklarından bahisle Bağdat'a adam gönderdi. Sultan Muhammedin oğlu Sultan Mahmut Selçukiye mektuplar yazdı ve yardım istedi.

İlgazi Türkmenlerden oluşan küçük kuvvetiyle haçlılara göz açtırmıyordu. Bu değerli hizmetlerinden dolayı Bağdat halifesi El Müştüşid Billah'tan takdirler almış, halife ona Sedidüldevle ile hil'atler (değerli hediyeler) göndermişti. İlgazi çok defa çete savaşıyla haçlıları taciz ediyordu. Başındaki Türkmen kuvvetiyle haçlıların şehirlerine, kalelerine ani baskınlar yapıyor, birkaç saat içinde yapabileceği şeyleri başarıyordu. Uzun sürecek muhara-

belere küçük kuvvetinin tahammülü yoktu. Müttefik bulunduğu zaman büyük harplere de iştirak ediyordu.

İlgazi'nin akınları ara sıra mukabele görmekteydi.

Hicretin 514. yılında Urfa prensi Joslin (Jocelin) de Sıffindeki Türkmenlerle Arapların üzerine bir akın yaptı. Pek çok at, deve ve sürüler ganimet alarak döndü. Jocelin bu akından dönerken Bizağa kasabasını tahrib etmiştir.

515 yılında İlgazi'nin kardeşi oğlu Bilek'te Urfa'yı kurtarmaya çalışmıştı. Bilek Harput emiriydi. Yukarıdaki tarihte Urfa'yı kuşattı. Yaptığı şiddetli ve uzun muharebelerle kasabayı almaya muvaffak olamamıştı. Bir netice vermeyen bu faydasız muhasarayı bıraktı Urfa'nın fethinden vazgeçti ordusunu terhis etti başında 400 süvarisi kalmıştı.

Bu sırada Telbaşar'da bulunan prens Jocelin (Joslin) Türk ordusuna baskın yapacağını ve bu maksatla yola çıkmış bulunduğunu bir Türkmen Bilek'e haber verdi. Bilek bu haberden ürkmedi. Ordusunu terhis etmiş olması onu şaşırtmadı. Bilek 400 süvariyle Joslin'e karşı gitti. Suruç yakınlarında askerlerini tabiye etti. Oğün yağmış olan yağmurların bataklık haline koymuş olduğu bir yeri savaş için seçti. Joslin'in süvarilerden ibaret askerlerini bu bataklıkta oka tuttu. Düşman süvarisi bataklarda manevra yapamıyorlardı. Bilek batağa düşürdüğü Joslin'in kuvvetini imha etti. Bu kuvvetten hiçbir fert kurtulamamıştı. Joslin'de Bilek'in eline esir düşmüştü. Joslin serbest bırakılması için Bilek'e arzu ettiği kadar mal vereceğini, elindeki bütün esirleri serbest bırakacağını teklif ettikçe Bilek bu işin ancak Urfa'nın kendisine teslimi ile mümkün olabileceğini kesin bir lisanla anlatmıştı. Uyuşmak mümkün olmadı Bilek'te Joslini ve bu vakada Joslinle beraber esiretmiş olduğu teyzesi oğlu Kleran'ı (tarih yazarı İbnül Esir kendi kitabında bu Kleran adlı şahsın adını Kelyam olarak gösteriyor) ve Tankred'in yeğenini hükümet merkezi olan Harput kalesinde hapsetti. Tarihçi İbni Adim'e göre bu hadise Hicretin 516 . yılında olmuştur.

BİLEK'İN PARLAK BİR BAŞARISI

Hicretin 516. yılında İlgazi vefat ettikten sonra Halep kardeşi Abdul Cabbar'ın oğlu Bedrüldevle Süleyman'ın elinde kalmıştır. Bu Süleyman İlgazi'nin oğlu Süleyman değildir. İlgazi'nin oğlu Süleyman gerçi babası tarafından Halep valiliğine tayin edilmişti. Bilahare babasına karşı geldiği için 515 yılında oğlunu azletmiş şehri kardeşi Abdül Cabbar'ın oğlu Süleyman'a vermişti.

Harput emiri bulunan Bilek 517 yılında yakınındaki Gerger kalesini kuşattı. Bilek etrafındaki kaleleri birer birer zaptetmekte ve mülkünü geniş-

letmekte idi. Onun muvaffakiyetleri, kuvvetlenmesi haçlıların hiç hoşuna gitmiyordu. Bilek Gerger kalesini zaptedecek olursa daha kuvvetlenecek ve ehlisalibi rahatsız edecekti. Bundan dolayı Kudüs kralı Boduen bir ordu ile Gerger kalesini müdafaaya hazırlandı. Boduen ordusu ile Bilek'in ordusu kale yakınında harbe tutuştular. Bilek kralın ordusunu bozdu. Kralı ve belli başlı şovalyelerden bir haylisini esir alarak Harput kalesinde Joslin'in yanına hapsetti. Bundan sonra aynı yılın içinde Bilek Harran'ı zaptetti Şehri muhasara ederek aldı. Bu hareket Urfa ile karşı karşıya gelerek Haçlılarla daha yakından temasa gelmek fikrinden doğmuş olsa gerek. Çünkü Bilek'in bütün gayesi haçlılarla uğraşmaktan ibaretti. Bu uğurda hayli muvaffakiyetler de elde etmişti. Hatta Harran'ı aldıktan sonra Halep'in zaptına koşmuştu ve bu şehri amcasının oğlu Süleyman'ın elinden alması da haçlılara kininden ileri geliyordu. Gerçekten Halep emiri Bedrüddevle Süleyman idaresiz bir emirdi. Halep mülhakatından Esarib kalesini durup dururken korkusundan haçlılara teslim etmişti. Süleyman'ın Esarib kalesini Ehlisalibe vermesi Bilek'in gücüne gitmiş mülkünü korumaktan aciz olan Süleyman'a kini uyanmıştır. Bilek bu kızgınlıkla yukarıki tarihte Halep'i muhasara etti. Ekinlerini telef ettirdi. Şehri tazyik ederek zaptetti.

Bilek Halep'e girmekle iktifa etmedi. Halep civarında Ehlisalip elindeki kaleleri de zaptetmek istiyordu. Bu cümleden olarak Kefertab kalesini muhasara etmiştir. Bilek Kefertab muhasarası ile meşgulken Harput'ta mahpus Ehlisalib ricali Bilek'in adamlarını kandırmaşlar ve serbest bırakılmışlardır.

Joslin (Jocelin) hemen savuşup gitmek taraftarı idi. Kral Boduen ise kaleyi beğenmişti. Onu elinden çıkarmak istemiyordu. Yerli Hıristiyanlar ve esir Frenkler kalede tutunacak ve Joslin de bir ordu getirmek için yola çıkacaktı. Joslin kralın emretiği orduyu toplayıp hazırlayınca kadar çamaşır bile değiştirmeyeceğine yemin ederek yola çıktı.

Bilek Kefertab kalesinin muhasarası ile meşgul bulunduğu bu zamanda vakayı haber aldı. Muhasarayı bırakarak Harput'a döndü. Harben içeri girdi. Kendisine hiyanet eden adamlarını ve kalede tahassun edenleri (kapananları) kılıçtan geçirdi.

Kral ile diğer esirlerini Harran'a getirdi. Daha sonra bunları Halep hapisanesine nakletti. Joslin ise ordusunu tedarik edip Telbaşar'a geldiği zaman Bilek Harput işini görmüş bulunuyordu. İş işten geçtiğini haber alan Joslin hiddetinden köpürmüş ve elindeki kuvvetle etrafa saldırmaya koyulmuştu.

KUDÜS KRALI NASIL KURTULMUŞTU

Bu bahsi Tarihçi İbnül Adim'den nakledeceğiz. Tarihçi bu hususta uzun tafsilat veriyor. Ehlisalib'in yaptığı vahşetlerden ve çok acıklı hadiselerden söz ediyor.

İbnül Adim diyor ki: Hicretin 518. yılında detayı bizim konumuzun dışında kalan bir sebeple Bilek Gümüştekin'in oğlu Hassan'ın elinde bulunan Mumbuç kalesini kuşattı. Hassan'ı da bir hile ile tutukladı. Hassan'ın kardeşi İsa kaleyi savundu. Hasrını kuvvetli gördü, bazı vaitlerle Joslin'i imdada çağırıldı. Joslin İsa'nın davetine icabet etti. Savaş içinde şaşkın bir okla Bilek yaralanarak öldü. Orduda bulunan İlgazi'nin oğlu Hüsameddin Demirtaş amcasıoğlu Bilek'in cenazesini Halep'e getirdi ve şehri idaresi altına aldı.

Halep'te mahpus bulunan kral Boduen şehrin yeni sahibi Demirtaş'la uzlaşarak hapisten kurtuldu. Bu uzlaşma ile Boduen Demirtaş'a Esarib, Azaz, Kefertab ve Halep'e ait daha birkaç kaleyi teslim edecek ve 20.000 altın peşin olmak üzere 80.000 altın fidye verecek , halife Elmüsterşide isyan ederek Kudüs krallığına sığınmış olan Dübeys İbni Sadaka'yı da hudut haticine çıkaracaktı. Kral şartlarını ifa edene kadar belli kimselerden 12 kişiyi teminat olarak rehin bırakıyordu. Bu 12 kişiden biri kralın kızı birisi de Joslin'in oğlu idi. Kral ile Demirtaş arasındaki sulh işlerinde aracılık eden Şirez kalesi sahibi Ebu Asakir İbni Münkiz idi. İbni Münkiz kendi oğullarını rehin olarak Demirtaş'a bırakacak kralın rehinlerini de teslim edecekti.

20.000 altınla rehinler alındıktan sonra Boduen serbest bırakıldı. Boduen yemininde durmadı, kaleleri teslimden imtina etmişti: Kral mazeret olarak patriğin bu işe muvafakat etmediğini kendisi için patrike muhalefetin imkansız olduğunu ileri sürüyordu. Demirtaş Boduen'i mektuplarla yemininde sadık kalmaya davet ettiği zaman Boduen Halep'i kuşatmak için bir orduyla çıkmıştı. Boduen Halep'i kuşattı. Kanlı müsademeler başladı. Salıplı askerler bu savaşta hayale sığmayan vahşetler icat ettiler: Türk şehitlerinin ayaklarına ip bağlayarak yerlerde sürüyorlar, yaralıları sürükleyerek öldürüyorlar, kabirleri açarak cenazeleri tahkir ediyorlardı. Tuttukları esirlerin ellerini tenasül aletlerini kesip iade ediyorlar, Kuran'ın sayfalarına katırlarını tersletip müslüman orduya doğru fırlatıp atıyorlardı.

Teessüf olunur ki Melik Rızvan'ın oğlu Sultan Şah Artıkıoğlu Abdülcabar'ın oğlu Bağisyen, Caber kalesi emiri İsa İbn Salih ve Dübeys İbn Sadaka gibi müslüman emirler de bu vahşi cidalde Boduen ile Juslin'in müttefiki idiler. Halep kalesindeki mahsurlar çok sıkılmışlardı. Halkı her türlü mahrumiyet içinde bunalmıştı. Sağlıklı gıda ve hava alamayan halkı hastalıklar da

sarmıştı. Mahsurlar hasta halde yataklarından kalkıyorlar, düşmanın hücumlarını kırdıktan sonra yine yataklarına uzanıyorlardı. Demirtaş'ta asker tedarik bahanesiyle şehri terkedip Mardin'e gitmişti. Halep halkı emirleri Demirtaş'tan bir çare bekliyorlardı. Şehrin kadısı Ebu Ganem, Nakibüleşraf ve Ebu Abdullah İbnülhaliden oluşan bir heyeti Demirtaş'a gönderdiler. Heyet Mardin'e geldi. Demirtaş, o sırada ölen Miyafarikin emiri kardeşi Süleyman'ın memleketlerini idaresi altına almakla meşgul buldu.

Demirtaş heyete şunları söyledi : Ben şimdi tek başıma Halep'e dönemem. Çaresiz kaldığınız takdirde şehri Frenklere teslim ediniz. Ordumu hazırladıktan sonra gelir kasabayı geri alırım diyordu.

Halep heyeti Demirtaş'tan ümitlerini kestiler ve gece gizli yola çıktılar. Musul emiri Aksungur Burski'ye gittiler.

Aksungur Halep halkının daveti ile ordusunun başına geçerek yola çıktı. Halep surlarının altına yetişince geniş nefes alan mahsur halk kaleden dışarı çıktı. Düşman kuvveti bozuldu. Aksungur Halep'e girdi. Şehrin tamiri ve halkın terfihi ile bir müddet meşgul oldu. Halep halkını vahşi kıtalden kurtaran işte Aksungur'un ordusu olmuştur.

URFA'NIN HAÇLI ORDUSUNUN ELİNDEN KURTULUŞU

Urfa'nın Haçlılar elinden geri alınması ve bunu hazırlayan sebepleri ihata edebilmek (iyice anlayabilmek) için biraz geri zamanlara dönmek, sebepleri araştırmak, alınan siyasi önlemleri mütalaa etmek icab edecektir.

Hicretin 520. yılında Aksungur Burski Musul'da Batıni fedailerinin eli ile öldürülmüştü. Onun yerine oğlu İzzeddin Mesud geçti. İzzeddin Mesud ise 521 yılında çabuk ilerleyen bir hastalıkla vefat edince Musul hükümetine Selçuklu Atabeklerinden İmadettin Zengi gönderildi. İmadettin iktidara geldiği zaman ilk işi Musul ve Mezopotamya şehirlerini inzibat altına almak olmuştur. İmadettin Sincar'ı, Mardin'i, Nusaybin'i, bütün Habur şehirlerini itaati altına aldıktan sonra Harran'a geldi. Harran kasabası haçlıların tazyiki altında idi. Bu kasabanın sakinleri her gün bir akına muntazır idiler. Şehrin muhafız kuvveti güç tutunabiliyordu. Geçen her dakika korku içinde geçiriliyordu. Urfa ve Fırat civarında Şebahtan yolu üzerinde Suruç Birecik, Mozer ve Cemlin kaleleri haçlıların elinde idiler.

Haçlı akınları Mardin , Diyarbakır, Rakka ve Resulayn'a kadar erişiyordu. Bu vaziyet altında Harran kasabası daimi tehlike içinde idi. Harran ancak kuvvetli bir hükümetin idaresi altında yaşayabilecekti.

İmadettin'in Harran'a girmesi halkı sevindirmişti. Halk bu idare altında kendilerini emniyet içinde görüyorlardı. İmadettin'in bütün gayesi haçlıları

girdikleri memleketlerden geri çıkarmaktı. Fakat bu işi nasıl becerecekti. Kendisi Musul'da hükümetini kurduğu zaman Şam'da haçlılara karşı da imâ mücadeleyle girişen, mukavemet gösteren Tuğtekin olmuştu. Bu yüzden Şark kıtası hamisiz kaldı. Suriyenin bu parçasını korumak için Halep'i elde etmek zaruret halini alıyordu. Kudüs krallığının Şark ordularına karşı bekçilik vazifesini gören Elcezire (Mezopotamya) kasabalarını ilk önce almak da birinci gaye olacaktı.

Bu düşünceyle İmadettin ilk önce Halep'i zaptetti. Aytekin oğlu Emir Suvar'ı oraya vali olarak bıraktı. Ordularını düzenlemek, memleketlerinin idaresini islah etmek için de İmadettin'e bir müddet barış içinde zaman geçirmek gerekti. Bunun için de İmadettin Urfa prensi Joslin'le bir dostluk anlaşması yaptı. Bununla birlikte İmadettin Urfa toprağı dışında hergün Joslin'in askerleri ile harp halindeydi.

Halep etrafındaki kaleler üzerinde Haçlı ordularıyla yaptığı muharebelerin hemen hepsinde Joslin'in askerleri ile çarpışmaktaydı:

527 yılında Halep etrafına akın yapan Urfa'nın Haçlı akıncılarını Emir Suvar kumandasındaki İmadettin'in askerleri dağıtmıştı. Tarihçi İbnül Adim Hicretin 526. yılında Urfa'nın haçlı süvarilerinin Halep etrafındaki kuzey toprağına akın yaptıklarını, bu akıncıları Aytekin oğlu Suvar'ın bozduğunu, akıncılardan hiçbir ferden kurtulamamış olduğunu kaydetmektedir. Hicretin 536. yılında Emir Suvar Antakya üzerinde yaptığı bir muharebede Urfa Frenkleriyle karşılaşmıştı. Köprü civarında kurulan ordu karargahını Türkmenlerle bastı, karargahı dağıttı. Bu bozgunluğu telafi için Antakya prensi ordusuyla Bezağaya geldiyse de Emir Suvar onları kuzeye doğru geri çekilmeye mecbur etmişti. Zayıflayan Ehlisalip Suvar'a sulh teklif etmiş, iki ordu arasında tayin edilen bir yerde görüşülerek sulh imza edilmişti. Bu barış müzakeresi için görüşenler Emir Suvar ile Joslin idi.

İmadettin'in Joslin askerleri ile yaptığı çarpışmalar Urfa toprağı haricinde idi. Urfa toprağında dostluk anlaşmasına iki taraf'da riayet ediyorlardı. İmadettin artık işlerini yoluna koymuş ve Urfa'nın fethi zamanı geldiğine kani olmuştu. Fakat Urfa'yı Ehlisalib'in elinden almak kolay değildi.

Kasaba'nın surları ve iç kalesi çok müstahkemdi. Şovalye Joslin ise iyi bir komutan, çevik bir süvari, mahir bir devlet adamıydı. Aynı zamanda Urfa'nın hıristiyan alemince büyük bir kutsallığı vardı. Kudüs krallığının Şark ordularına karşı da bir bekçiydi. Bundan dolayı Urfa üzerinde yapılan harplerde Kudüs krallığı bütün varlığıyla Urfa'nın müdafaasına koşuyordu. Günün birinde gafletten Urfa'yı ihata edip kuşatarak zaptetmek en muvafık bir yoldu. İmadettin Urfa'nın zaptı fikrini herkesten gizledi.

Kuvvetli bir ordu hazırladı. Hicretin 539. yılında ordusuyla Diyarbakır etrafındaki kaleleri istila edeceğini işaa etti (duyurdu) ve Diyarbakır etrafındaki kalelerin zaptı ile kendisini meşgul gösterdi. Urfa'ya da bir gözcü gönderdi. Bu gözcü Joslin'in ahvalini tarassuda (gözlemeye) memurdu. Joslin aldanmıştı. İmadettin'in Diyarbakır'daki manevrasını gerçek sandı. Bunun bir harp hud'ası (hilesi) olduğunu tahmin edemedi. Urfa'dan emin olarak Telbaşar'a gitti. Gözcü vaziyeti İmadettin'e bildirdi. İmadettin vakit kaybetmeden ordusunu yıldırım süratiyle Urfa'ya sevk etti. Kasabanın kenarına en önde yetişen, düşmana ilk hamle eden İmadettin'in kendisi olmuştur. Kahraman hükümdar büyük bir isticlal ile ve olanca şiddetiyle kaleyi sıkıştırıyordu müteaddit yerlerden surun altına lağımlar açtırdı. Temeline kundaklar koydurdu. Lağımlara ateş verilmesini emredince surdan bir parça devrildi, açılan yerden asker hücum etti, şehre girildi. İçkaleyi de kuşatarak zaptetti. Bu kuşatma 28 gün sürmüştür. İmadettin Urfa'yı her bakımdan beğenmişti. Hemen yıkılan yerlerini yaptırdı kalede bir muhafız kuvvet bıraktı. Urfa'nın vaziyetini düzelttikten sonra Suruc'un fethine koştu. Bu kasabayı da haçlıların elinden aldı Ehlisalıb'i Fırat'ın öte yakasına atmak için Birecik'i kuşattı. Bu önemli ve müstahkem kaleyi de zaptetmek üzere idi ki Musul'daki naibi Nasirüddin'in öldürüldüğünü ve hükümet kürsüsünde bir kargaşanın başlamış olduğunu haber aldı. Musul'daki yangını söndürmek için Birecik'in zaptını başka bir zamana bırakarak muhasaradan feragat etti. Haçlılar hükümdarın tekrar geri döneceğinden korkarak Birecik'i Mardin emiri Necmeddine teslim etmiş ve şehri tahliye etmişlerdi. İmadettin'in Urfa zaferi her yerde hararetle alkışlandı. Asrın şairleri bu zafer hakkında belîğ kasideler inşad (övgü şiirleri söylemişlerdi) etmişlerdi.

Kayserani, İbni Münir gibi yüksek şairler uzun kasidelerle İmadettin'i övmüşler ve zaferini tebrik etmişlerdir. İslam aleminde bu zafer büyük takdirlerle karşılanmıştır.

URFA HİRİSTİYANLARININ İSYANI

Urfa'nın zaptı Joslin'e ve Kudüs krallığına ani ve büyük bir darbe idi. Joslin bu elim darbenin intikamını almak istiyordu. Fakat İmadettin sağ iken hiçbir teşebbüse cesaret edememişti.

Hicretin 541. yılında İmadettin Caber kalesinde şehit edildikten sonra oğullarından Nuret'in Mahmut Halep'te, Seyfettin gazi de Musul'da icrayı hükümete başlamışlardı.

İmadettin'in memleketi oğulları arasında taksime uğrayınca Joslin'e bir ümit bir cesaret gelmişti. Joslin planını kurdu: Urfa hıristiyanları ile mektuplaşarak onları isyana teşvik etti. Kaleyi içinden almak istemişti. Urfa'nın

ekseriyetini teşkil eden hıristiyanlar bu teşvike kapıldılar. Şehirdeki muhafız kıtaya ve yerli Türklere karşı durarak kasabayı Joslin'e teslim ettiler. Muhafız askerlerle yerli Türkler içkaleye kapandılar, Joslin'in kuvvetine mukavemet ettiler.

İmadettin'in oğlu Nurettin Mahmut Urfa hadisesini duyunca ordusuyla hareket etmişti. Süratle Urfa'nın kenarına geldi. Nurettin azmini, ordusunun faikiyetini (üstünlüğünü) anlayan Joslin (Jocelin) bu kuvvetin karşısında kendi aciz ve zaafını görerek şehri tahliye etti ve kaçtı.

Nurettin yerli hıristiyanların bu hiyanetlerini, onları esir edip şehirden çıkarmakla cezalandırdı. Nurettin Urfa'da hıristiyan bırakmamıştı. İmadettin Urfa'ya girdiği zaman yerli hıristiyanlara göstermiş olduğu insancıl müsadeleri kötüye kullanan bu halka Nurettin'in vermiş olduğu ceza haksız değildi. Yerli hıristiyanlara güveni kalmamıştı. İkinci bir isyana mani olmak için bundan başka siyasi bir tedbir bulunamazdı. Ravzateyn tarihinin rivayetine göre Urfa'nın zaptına gelen Jüslin'in oğlu idi. Hicretin 541. yılının ikinci Cumad ayında Joslin'in oğlu Urfa'yı istila fikriyle ordusunu topladı. Urfa hıristiyanlarının da şehrin içinden yardımlarını sağlayarak gafleten şehre girdi. Şehirdeki müslümanların bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir aldı. Nureddin hadiseyi haber alınca ordusuyla Halep'ten çıktı. Çoğu Türk olan askerleri 10.000 kadar süvariden ibaretti. Ordu öyle bir süratle yol alıyorduki yürüyüşün süratinden atların solukları kesiliyordu.

Nurettin Urfa'nın kenarına eriştiği zaman Joslin'in oğlunu şehrin dışında ordusuyla cenge hazırlanmış buldu. Nurettin hiç eğleşmedi (zaman kaybetmedi). Ordusuna hücum emrini verdi. Şiddetli bir müsademedden sonra düşman ordusu bozuldu. Joslin'in oğlu bir miktar kuvvetiyle şehre kapandı. Su burcu (göl civarı olacak) denilen burçta tahassun etti (savunmaya geçti).

Nurettin bu burcun temelinde oyuklar açtırdı. Burç delindi. Joslin'in oğlu burada da bozuldu. Arkadaşlarına görünmeden ortadan kayboldu. Arkadaşları tutuklandı. Yerli hıristiyanlar hiyanetlerinden dolayı cezalandırıldılar. Şehirde hıristiyan bırakılmadı hepsi esir sayılarak götürüldüler.

Nurettin haçlı ordulara karşı mücahit bir komutandı. Günlerini haçlı savaşlarıyla geçirmiştir.

Hicretin 544. yılında Antakya ile Nurettin arasında açılan bir muharebede prens Behemond maktul düşmüştü. Nurettin 546 yılında Joslin 'i de esir etmiş ve buna ait şehir ve kasabaları da zapta muvaffak olmuştur.

Harp fenninde büyük bir şöhrete sahip olan Joslin'in esir düşmesiyle onun yönetimindeki memleketleri zaptetmek kolaylaşmıştı. Nurettin bu

prende ait Telbaşar, Ayıntab, Maraş, Azaz, Telhalit, Ravendan, Burcül Raras, Kefersud, Keferlasa, Deluk kasaba ve kalelerini haçlılardan zaptetmiştir. Nurettin Şam etrafında Banyas ve Sunreytira'yı, Hama civarında Afamiya kalelerini de Kudüs krallığının elinden geri almıştır.

Tarihler Joslin (Jocelin)'in esaretini şöyle anlatıyorlar:

Joslin ile Nurettin arasında yukarıdaki tarihte yapılan bir muharebede Joslin Nurettin'in silahlarını taşıyan hizmetçisini tutuklamıştı. Ele geçirdiği bu esirden almış olduğu Nurettin'in silahlarını Konya hükümdarı Kılıçarslan'ın oğlu Sultan Mesud'a göndermiş ve ona " İşte senin damadının silahları, birgün seni de bundan daha ağır bir vaziyete sokacağıma inan" demişti. Bu söz Nurettin'e ağır geldi. Joslin'den bir öd almak Nurettin'in fikrini saran bir mesele oldu. Nurettin hemen her gün Joslin'le karşı karşıyaydı. Çok ke-re onun ordusunu da bozuyordu.

Fakat Joslin'i ele geçirmek, esir etmek bir talih meselesi idi. Nurettin Türkmen beylerinden birkaçını Joslin'in tarassutuna (gözetlenmesine) me-mur etti. Türkmenler av eğlencesine çıkmış olan Joslin'i yakalayarak Nuret-tine getirdiler. Ravzateyn adlı tarih kitabında yazıldığına göre Joslin bir Türkmen oymağına akın yapmıştı. Bu akında eline esir düşenlerden bir ka-dının güzelliğine meftun oldu. Kadınlı bir ağacın altında tenhada buluşmak isterken Türkmenler Joslin'in etrafını sarmışlar ve onu esir ederek Nurettin'e getirmişlerdi.

NURETTİN'İN KARDEŞİ EMİRAN'IN BİR HADİSESİ

Hicretin 554. yılında Nurettin ağır bir hastalığa tutulmuştu. Emirleri ha-yatından ümitlerini kesmişlerdi. Hastalığın bu devresinde Nurettin'in küçük kardeşi Emiran Halep'te idi Askerlerini başına toplayarak kardeşinin mülkü-ne varis olmak istedi. Fakat Nurettin'in sıhhatinde iyiye doğru bir seyir baş-layınca asker Emiran'ın başından dağıldı. Emiran da Halep'te duramadı. Harran'a geldi ve şehri idaresi altına aldı. Nurettin afiyet bulunca kardeşinin küstahça hareketine bir ceza vermek için Harran'a geldi. Emiran ailesini Harran'da bırakarak kaçtı. Nurettin şehre diğer kardeşi Kutbettin'in naibi Zeynettin Ali'yi vali tayin etti.

NURETTİN'İN URFA'YA GELİŞİ

Nurettin'in Mumbiç'deki valisi Gazi bin Hassan hükümdarına maktu vergisini vermekten imtina ediyordu. Bu bir isyan demektir. Mumbiç valisinin bu aykırı hareketi sebebiyle Nurettin hicretin 562. yılında kasabayı muhasa-ra etti ve şehri Gazi bin Hassan'ın elinden aldı. Tarihçi katip İmadettin'in ya-zısına göre Nurettin Mumbiç'i aldıktan sonra Elnecim kalesine geldi. Fırat'ı

geçerek Urfa'ya girdi. Gazi bin Hassan'ın kardeşi İnal o zaman Urfa valisi bulunuyordu. Nurettin İnal'ı valilikle Mumbiç'e gönderdi ve bir müddet Urfa'da oturdu. Tarihçi İbn Hullekân'ın rivayetine göre Nurettin Urfa'da bir cami yaptırmıştır.

NURETTİN SURUÇ'LA CABER KALESİNİ DEĞİŞTİRDİ

Caber kalesi zaptedilemez niteliği ile ün almış bir kale idi. Fırat'ın kenarında bulunması da kaleyi ehemmiyetlendiriyordu. Bu kale Melikşah'ın zamanından beri Malikoğullarının elinde idi. İmadettin Zengi bu kaleyi almış ise de orda kölesi eli ile şehit edilmesi bu kalenin tasarrufuna geçmesine mani olmuştur. Nurettin bu kaleyi ele geçirmek için şiddetli bir arzu besliyordu.

Caber'in sahibi Şahabettin Malik Hicretin 564 cü yılında bir gün ava çıkmıştı. Beni Kilab aşiretinden bazıları Şahabettin'i yakalamışlar ve Nurettin'e getirmişlerdir. Nurettin ilk önce Şahabettin'i hürmetle karşıladı ve birçok mal ile bazı kasabaları ona vererek kaleyi almak istedi, Şahabettin kabul etmedi. Tehdit edildi yine kalesinden vazgeçmedi. Netice vermeyen tehditlerden sonra Nurettin kalenin zaptı için Emir Fahrettin kumandasında Caber'e bir kuvvet gönderdi zaptedilmesi mümkün olmadı. Süt kardeşi Emir Mecdettin kumandasında ikinci bir kuvvet daha gönderdi kale yine alınmadı. Mecdettin kalenin her tarafını dolaştı bu kalenin zaptedilemeyeceğine kanaat getirdi. Yumuşak yoldan yürümeye başladı ve nihayet 20.000 altın ile Suruç ve Suruc'a tabi araziye Şahabettin'e verilmek suretiyle kale alınabilirdi. Değiştirme işi bittikten sonra Şahabettin'e Suruç'mu senin için daha güzeldir yoksa Caber kalesi mi diye sorulmuş,Şahabettin de irat ve gelir itibarı ile Suruç daha güzel ise de kalemi teslim etmekle ayrılmış olduğum egemenlik ve bağımsızlığım daha güzeldi, demiştir.

BİRECİK EMİRİNİN BİR ZAFERİ

Hicri 565 yılında Birecik sahibi İlgazi'nin oğlu Şahabettin İlyas 200 atlı ile Nurettini görmeye gidiyordu. Yolda 300 haçlı süvariye rastgeldi. Haçlılar bazı yerlere akın yapmak için yola çıkmışlardı. İki taraf arasında kanlı müsademeler başladı. Bu savaşta Frenkler bozuldular içlerinde sağlam kalan pek azdı. Bu kanlı savaşta haçlıların çok sayılı şovalyelerinden biri olan Hisnül Ekrad Kontu da ölmüştü.

Aynı yılın Şewal ayında Suriye, Elcezire ve Irak da büyük tahribat yapan bir deprem oldu. Depremin merkezi Şam'da idi. Afetin olduğu kıtalarda kaleler, surlar, evler hep yıkılmıştı. Haçlılar ile Türk hükümdarları arasında doğal bir mütareke vücuda geldi. Her hükümet kendi şehirlerinin surlarını, kalelerini yaptırmakla meşgul oluyordu.

URFA SEYFETTİN GAZİ'NİN ELİNDE

Mısır'da Aleviye devletini düşüren Nurettin namına ülkeyi zapteden Eyüpoğlu Selahattin'in siyasi durumu Nurettin'i şüpheye düşürdü. Şark memleketlerinden asker istedi. Haçlılarla mücadele yapacaklarını her tarafa duyuruyordu. Gerçekten maksadı Selahattin'i cezalandırmaktı. Nurettin'in daveti üzere Musul Emiri bulunan kardeşi oğlu Seyfettin Gazi bin Kutbeddin Mevdut ordusuyla yola çıktı. Nurettin'in Musul naibi Sadettin Gümüştekin'de beraberindeydi. Seyfettin yolda Nurettin'in vefat haberini aldı. Gümüştekin bu haber üzerine Seyfettini terk ederek Halep'e kaçtı. Seyfettin de zaman geçirmeden Nurettin'e ait Elcezire memleketlerinden Nusaybini , Habur memleketlerini kendi hesabına zaptetti. Harran'a geldi. Harran'da Nurettin'in kölelerinden Kaymaz vali bulunuyordu. Kaymaz ilkin Seyfettin'e karşı koydu. Sonra Harran'da vali kalmak şartıyla şehri Seyfettin'e teslim etti. Seyfettin şehre girince Kaymaz'ı tutukladı, Harran'ı elinden aldı, Urfa'ya geldi. Urfa valisi de Nurettin'in kölelerinden siyahi bir hadım ağası idi. Seyfettin Urfa'yı kuşattı. Köle mukavemet göstermeden şehri teslim etti. Urfa'nın karşılığında Cezire şehirlerinden Zaferan kalesini aldı. Bundan sonra Seyfettin Suruç'u ve bütün Elcezire şehirlerini idaresine geçirdi. Bu kıtada Caber kalesiyle Resul ayn'ı alamamıştı. Çünkü Caber kalesi çok sarp ve müstahkem bir yerd. Burada aylarca ordusunu bekletmeye ve yormaya zamanı müsait değildi. Resul Ayn ise Artıkoğulları'ndan Mardin Beyi Kutbettin'in idi. Kubbettin Seyfettin'in dayısı oğlu olduğundan bu şehre girmek istememişti.

Fırat'ın sol kıyısında Nurettin'e ait Elcezire kasabalarını birer birer Seyfettin'in zapt ve işgal etmesini, Nurettin'in Halep valisi Şemsettin Ali çeke-memişti. Fakat bu komutan felce uğramış bir haldeydi. Fırat'ı aşarak Seyfettin'e karşı koymaya kendinde kudret bulamıyordu. Nurettin'in küçük varisi ve oğlu Melik Salih'in elinde Suriye kıtasındaki memleketler kalıyordu.

URFA EYYÜPOĞLU SELAHATTİN'E İNTİKAL EDİYOR

Mısır'da Melik Nasır ünvanıyla kendisine bir taht kuran Eyüpoğlu Selahattin Mısır'da Nurettin'in valisi isi. Rumlara karşı zayıf düşen Fatimi devletin mülkünü korumak için Nurettin bir ordu ile Selahattin'i Mısır'a göndermişti. Selahattin Mısır'ın idaresinde Alevi devletinin sifıra düşen nüfuzunu takviye etmekten ise bu devleti devirip Mısır'ı yok etmeyi daha kolay ve daha uygun bulmuş ve devletin son hükümdarını düşürerek ülkeyi Nurettin adına zaptetmişti.

Mısır sikkeleri Nurettin adına basılmış ve hutbeler Nurettin adına okunmuştur.

Nurettin öldüğü zaman Şam'da 11 yaşındaki oğlu Melik Salih İsmail'e biat edilmişti. Nurettin'in ölümünü duyan Selahattin Mısır'da hutbeyi küçük hükümdar Melik Salih İsmail adına okutuyor, Mısır sikkelerini de Melik Salih adına bastırıyordu.

Melik Salih babasının ölümünden dolayı taziye eden mektubunda küçük hükümdara itaat gösteriyor, hutbeyi onun adına okuttuğundan bahsediyordu. Sözünü teyid etmek için Melik Salih adına bastırılmış olduğu paralardan birkaçını göndermişti.

Melik Salih'in komutan ve devlet adamlarına gelince:

Bunların arasında birbirilerine karşı bir rekabet kapısı açılmıştı. Herkes küçük hükümdarı vesayeti altına alarak kendi hesabına ülkede hükümdarlık yapmak fikrine düştü. Selahattin her hususta bunlara faikti. Onu işe karıştırırlar ise çocuğu vesayeti altına alacağına hepsi kani idi. Bu düşünce ile Melik Salih'in egemenliğine Selahattin'in parmağını sokmak istemiyorlardı. Hatta Nurettin'in Halep'teki veziri Şemsettin Ali İbni Daye'nin Şam'a gönderdiği bir mektupta Melik Salih'e amcası Seyfettin'in Elceziredeki şehirlerini işgal ettiğini, kendisinin felçli bulunması sebebi ile Seyfettine karşı gidemeyeceğini bildirdiği, Şam'daki ordusuyla beraber Halep'e gelmesini ve Elcezire'de istilaya uğrayan şehirlerini müdafaa etmesini yazdığı halde Şam'daki komutanlar Melik Salih'i Halep'e gitmekten alıkoymuşlardı.

Şayet Melik Salih Halep'e giderse onu Şemsettin Ali kendi vesayeti altına alacağından korkmuşlardı.

Selahattin ikinci bir mektupta Melik Salih'i tenkit ediyordu. Amcası Seyfettin'in Elcezire şehirlerine tecavüzünden niçin kendisinin haberdar edilmediğini öne sürüyor, Seyfettin'e karşı Melik Salih'in hizmetine koşacağını ona bildiriyordu. Selahattin aynı zamanda Şam'daki Komutanlara da bir mektup göndermişti. Bu mektupta diyordu ki:

"Bana karşı bu itimatsızlık ne ?Eğer Nurettin beni itimadına layık görmemiş olsaydı Mısır gibi önemli bir ülkeyi idareme bırakmazdı. Nurettin'e ölüm fırsat verseydi çocuğunu bana vasiyet edeceğinden şüphem yoktu. Görüyorum ki siz çocuğu inhisarınız altına almış menfaatlerinizi gözetmeye başlamışsınız. Elbette bir gün gelecek ki veli nimetimin oğlunun hizmetine koşacağım. Babasının bana olan ihsanlarını oğluna hizmetlerimle ödeyeceğim. Onun ülkesini amcası Seyfettin'e karşı korumadığınız için sizlere de ceza vereceğim."

Selahattin'in mektubu Melik Salih'in komutanlarını korkuttu. Komutanlar fırsat düşükçe küçük hükümdarı Selahattinden nefret ettirmeye çalıştılar. Bu idaresizlik ile Seyfettin'in Halep'i zapta gelmesi beklenilir ihtimal-

lerden idi. Bunun için Halep emiri Şemsettin İbni Daye Melik Salih'in Halep'e gelmesini istiyordu. Halep'te bulunan Sadettin Gümüştekin'i Melik Salih'i getirmek için Şam'a gönderdi. Gümüştekin Melik Salih'le Halep'e döndü ve Hükümdarı ikna ederek Şemsettin'i kardeşleriyle beraber tevkif ettirdi. Çocuğunu da vesayeti altına aldı.

Daye oğullarının tevkif edilmeleri Şam'daki komutanları düşündürdü. Günün birinde aynı akibete uğrayacaklarından korkuyorlardı. Bu korku Şam emirlerini Seyfettin'e ilticaya mecbur etti. Seyfettin'i Şam'ın tesellümüne davet ettiler . Seyfettin bu daveti bir hile zannetmişti. Onun veziri Zülfendar İzzettin'e Seyfettin'i böyle telkin ediyordu. İzzettin pek korkaktı korkaklar zayıf ihtimalleri gerçek gördüklerinden ve korkaklığı ihtiyat saydıklarından İzzettin bu telkinlerinde aldanıyordu.

Şam Devlet adamları Seyfettin'in davete icabet etmediğini ve Melik Salih'le de bir sulh aktettiğini görünce kurtuluş çarelerini başka yolda aradılar ve Selahattin'i Dimaşk'a (Şam'a) davet ettiler.

Selahattin bu davete icabet ederek 570 yılında Dimaşk'a gitti. Onu davet edenler istikbaline koştular. Selahattin şehrin kadısı Kemalettin'i huzuruna istedi. Onu kale muhafızı Reyhan'a gönderdi ve "Ben Melik Salih'in bir kuluyum bütün vilayetlerinde okunan hutbeler, basılan sikkeler hep Melik Salih'in adınadır. Gayem onun şehirlerine tecavüz edenlerden memleketlerini geri alıp kendisine iade etmektir. Bu gayemi kale komutanına anlat" dedi. Muhafız kaleyi Selahattin'e teslim etti Selahattin bütün hareketlerini Melik Salih adına yapıyor, girdiği kasabalarda hutbeyi onun adına okutuyordu. Katip İmadettin (tarih yazarı) bu hareketlerde Selahattin'i iyi niyet sahibi olarak takdim ediyor ise de İmadettin Selahattin'in vakanüvisi olduğu için yazılarının tarafsızlığı şüphelidir. İhtimaldir ki Selahattin Suriye'ye kolay girmek istemiş ve bu yolu uygun bulmuştur.

Selahattin'in Şam'a yerleşmesi Melik Salih'in etrafındaki vezirlerini telaşa düşürdü. Eyüpoğlunun Suriye'yi nefsi için zaptetmekte olduğunu hükümdara telkin ettiler. Selahattin Suriyede her girdiği kasabada maksadının Melik Salih'e hizmet olduğunu onun ülkesini Haçlılara ve herhangi bir istilacıya karşı himaye etmek istediği haberini yayıyor, küçük hükümdarın etrafında ihtiras dolapları çeviren emirleri ortadan kaldıracığını, ülkede bir ahenk sağlayacağını, Melik Salih'in zaptedilen topraklarını geri çevirip kendisine vereceğini ilan ediyordu. Fakat Melik Salih vezirlerinin elinde idi. Selahattin'in propağandası faydasız kalmıştı. Melik Salih'in vezirleri Selahattin'in aleyhinde küçük hükümdara Halepte bir nutuk söylediler. Hitabe pek heyecanlı olmuştu. Bütün fikirler Selahattin'in aleyhine döndü. Musul hükümdarı Seyfettinden imdat istedi. Trablus Kontu da imdada çağırıldı. Ha-

lep'e yaklaşmış olan Selahattin'e Halep askerleri şiddetle karşı koydular. Trablus kontu Melik Salih'in davetini memnuniyetle kabul etmişti. Fırsattan istifade Selahattin'in elinde bulunan Homs'u istilaya koştu. Selahaddin Halep üzerine yürümeden evvel Homs'u zaptetmişti. Fakat kale karşı koymuştu. Sultan kalenin zaptını tehir ederek Halep'i kuşatmaya gelmişti. Trablus kontunun bu tecavüzünü görünce Halep kuşatmasını geriye bıraktı. Homs'un müdafaasına geldi. Kont kaçtı. Selahattin bu defa kalenin zaptına lüzum gördü ve kaleyi muhasara ederek zaptetti. Melik Salih'ten mektup alan Musul hükümdarı Seyfettin Gazi kardeşi oğluna yardım için kendi kardeşi İzzettin Mesud'u bir ordu ile Halep'e gönderdi. Seyfettin'in veziri İzzettin de bu ordu ile beraberdi. Selahattin Seyfettin'in yola çıkardığı ordu ile savaşmak için gizlice hazırlıkla meşgul oluyor ve Seyfettin'i oyalamak maksadıyla ona mektup yazıyor, mektubunda Suriye'de zaptetmiş olduğu şehirleri iade ededeğini Melik Salih'in Dimaşk'da bir varisi olarak kalmasına kanaat ededeğini bildiriyordu. Seyfettin'den gelen cevapta Suriyeden büsbütün çekilmesi yazılmıştı.

Bu cevap üzerine uyuşmak mümkün olmadı ve Hama civarında iki ordu çarpıştı. İzzettinin ordusu bozuldu. Selahattin Halep'e kadar ilerledi. Halep'te bir barış da imzalandı. Bu barışa göre Suriye'den alınan yerler Selahattin'in olacaktı. Barış imzalandıktan sonra Selahattin ordusunu terhis etti. Fakat Seyfettin barışı tanımadı. Yeni bir ordunun başında olarak Halep'e girdi. Halep askerleriyle ordusunu takviye etti.

Seyfettin'in Halep'e gelişini gören Selahattin Mısır'daki kuvvetini geri istedi. İki ordu Halep civarında karşılaştılar. Selahattin'in ufacak kitasına katılan Mısır ordusu pek yorgundu. Karargaha yetiştikleri dakikada susuzluktan bitap idiler. İçecek bir yudum su arıyorlardı. Yerlere serilmiş olan bu orduya Seyfettin hücum etmek istemişti. Bu hücum yapılmış olsaydı mesele çabucak halledilmiş olacaktı. Lakin harp işlerinde çok cahil olan Seyfettin'in kumandanı hükümdarını hücumu bırakmamış bu kesin fırsat elden kaçırılmıştı.

Ertesi gün savaş için yapılan konuşlanmada da yanlışlıklar yapıldı. Ordunun bayrağı neferlerin göremeyecekleri dalda bir yere dikildi. Harbe tutuşan ordu kendi bayraklarını göremeyince sultanlarının bozulmuş olduğunu sanarak dağıldılar.

Selahattin bozgun askeri takip etti Halep etrafındaki kasabaları zapt ederek şehrin kenarına geldi. Melik Salih ülkesinden ümidini kesmişti. Küçük hemşiresini Selahattin'e gönderdi. Halep ve etrafı kendisinde kalmak üzere bir barış yaptı. Artık Selahattin zaptettiği yerlerde kendi adına hutbe okutturdu. Sikkelerden Melik Salih'in adını kaldırdı ve Eyüpoğlu devleti ku-

rulmuş oldu sene hicri 571. Fırat'a kadar ilerlemiş olan Selahattin'in muvafakiyetleri Elcezire valileri üzerinde büyük bir tesir bıraktı. Genç Eyüpoğlu devletinin günden güne genişlemesi, kuvvetlenmesi etrafındaki valileri bu hükümetin nüfuzuna sığınmaya meyl ettiriyordu. Bunların vilayetleri günün birinde Selahattin 'in olacağına kanaat getirmişlerdi. Selahattin'in himayesinde sandalyelerini korumayı uygun bulmuşlardı. Bunlardan ilk önce Selahattin'in kucağına atılan Birecik Emiri Şahabettin'in oğlu olmuştu.

MARDİN EMİRİ'NİN BİRECİK'İ MUHASARASI

Birecik Artukoğullarından Şahabettin'in elinde idi. Şahabettin Nurettin Mahmud'un himayesinde Birecik emiriydi.

Şahabettin öldüğü zaman yerine oğlu geçti. Bu da Musul hükümdarı Seyfettin Gazi'nin yerine geçen İzzettin Mesud'un himayesine girdi.

Artukoğullarından Mardin Emiri Kutbettin İlgazi Birecik'i amcası oğlunun elinden almak istiyordu. Bunun için İzzettin Mesud'dan müsaade istemiş o da bu müsaadeyi vermiştir.

Müsaadeyi aldıktan sonra Kutbettin İlgazi 577 yılında elinde bulunan Semisat'a geldi. ve askerlerini Birecik'in muhasarasına gönderdi. Şahabettin'in oğlu da Selahattin'den yardım istedi ve onun hükümetini tanıyacağına söz verdi. Bu sırada Selahattin haçlı savaşlarıyla meşgul idi. Mardin beyi Kutbettin İlgazi'ye Birecikten sarfinazar etmesini rica edebilmişti. Mardin emiri bu ricayı dinlememişti. Selahattin'de Ehli Salip'le uğraşmakta olduğundan Birecik emirine fiilen yardım edemedi. Mardin askeri muhasaradan bir netice elde edemiyerek dağılmış ise de Birecik emiri Selahattin'in nüfuzuna bağlanmıştı.

Selahattin'in genç ve başarılı hükümetinin idaresi altında kürsüsünü korumak isteyenlerden biri de İzzettin Mesud'un Harran valisi Müzafferettin Gökbörü idi. Müzafferettin Gökbörü Selahattin'e bile bir muharebe kapısı açmış onu Fırat'a geçmeye ve Elcezire şehirlerini zaptetmeye teşvik ediyordu. Selahattin gördüğü teşvik üzerine 578 yılında ordusu ile hareket etti. Elcezire'yi uykuda bırakmak için Halep'i kuşatacağı haberini yayıyordu. Ordu Fırat'a yaklaşınca Gökbörü Fırat'ı geçerek Selahattin'i karşı yakada karşıladı. Selahattin Fırat üzerindeki köprüden geçti. Birecik'e girince kasabanın hakimi Şahabettin'in oğlu müstahkem kalesinin anahtarlarını sultanın önüne koydu. Musul hükümdarı İzzettin Mesud Selahattin'in Msır'dan Şam'a geldiğini duymuştu. Her ihtimali düşünerek bir ordu ile Rakka'ya geldi. Maksudı Selahattin'in Halep'i zapta cesaretini kırmaktı. İzzettin Rakka'da ummadığı birşeyle karşılaştı. Selahattin'in Fırat'ı geçtiğine şahit oluyordu. Bi-

recik elden çıkmıştı. Selahattin'in ordusunu önlemek ve Urfa'yı müdafaa etmek için bir miktar asker gönderdi. Odusuyla geri gerisine Musul'a döndü.

Selahattin İzzettin'in geri çekilmesinden sonra Elcezire şehirlerinin zaptına ümidi kuvvetlendi valilere hediyelerle iltifat mektupları yolladı ve ordusuyla Urfa'nın karşısına çıktı.

Selahattin yukarıda belirtilen cemaziyelevvel ayında Urfa'yı kuşattı. Kaleyle Selahattin arasında kanlı müsademeler oldu. Tarihçi İbnül Esir Urfa savaşında hazır bulunan bir erden rivayet ederek diyor ki: Urfa üzerinde çarpışma o kadar şiddetli olmuştu ki bir mızrağın kılıfı üzerinde okların açtığı 15 delik sayılmıştı.

Şehrin emiri Fahrettin Mesud El Zaferani savaşın aldığı şiddeti düşünerek teslim olmanın en iyi çare olacağını anlamış ve şehri teslim ederek Selahattin'in hizmetine el bağlamıştı. Selahattin Urfa'yı Harran'la beraber Müzafferettin Gökbörü'ye verdi ve Harran yoluyla Rakka'ya gitti. Rakka'yı Kutbettin İnal'ın elinden zaptetti ve bir daha onu ona geri verdi. Bundan sonra Habur şehirlerini Kırkısyra ve Maksin kasabalarını da aldı, burada iken Suriye'ye haçlıların tecavüzünü haber alarak geri döndü. Tarih yazarı İbni Ebi Tay yazdığı tarihte Selahattin'in Urfa'ya ve diğer Elcezire şehirlerine girişini şöyle anlatıyor :

Halep'in idare memurluğu Harran valisi Zeynettin Ali Küçük'ün oğlu Müzafferettin Gökbörü'ye verilmişti. Melik Salih'in ölümü üzerine Halep'te bulunan Gökbörü şehri idaresi altına almak istedi. Emelini açığa vurdu. Fakat muvaffak olamadı. Melik Salih şehrini amcası İzzettin Mesud'a vasiyet etmişti. İzzettin Mesud'da Halep'i kardeşi İmadettin'e verdi. Karşılığında Sincar ve etrafını aldı. İmadettin Halep'i teslim alınca Gökbörü'ye çevirecek dolap kalmamıştı. Gökbörü Harran'a gitmek için Halep'ten çıktı ise de bu memleket için beslediği emelin sezildiğinden dolayı İzzettin Mesud'dan ve veziri Mücahittin Kaymaz'dan korkuyordu. Fırat'ın kenarına eriştiği zaman Selahattin Halep üzerine gelmekte olduğunu haber aldı. Yolundan geri döndü, Türkmenlerin obasında Selahattin'le bir mülakat yaptı. Ona Elcezire şehirlerinin kolay alınabileceğinden bahsetti. Halep işinin geri bırakılmasını öne sürdü.

Selahattin Gökbörü'nün fikrini muvafık buldu ve Birecik'e geldi. Birecik emiri ewelce Selahattin'e intisab etmişti. Bunun için Selahattin Birecik'te bir mukavemetle karşılaşmadı. Suruç'a geldi. Suruç emiri İbni Malik Selahattin'in ordusunu karşıladı ve şehrine sahip kaldı.

Selahattin Mardin emiri Kutbettin'in Birecik emiri Şahabettin'in oğlundan zaptetmiş olduğu yerleri geri alarak ona iade ettikten sonra Urfa'yı zaptederek Müzafferettin Gökbörü'ye verdi.

TABIATTA PEK AZ GÖRÜLEN BİR OLAY

Hicretin 575. yılında Elcezire ve Irak'ta bir tayfun görülmüştür. Bu tayfun gündüz başlamış gecenin geç vaktine kadar devam etmiştir. Rüzgarın havaya kaldırdığı tozlar güneşi o kadar kapatmıştı ki gündüzü gecedен far etmek mümkün olamamıştı. Bu hadiseye şahit olan tarih yazarı İbnül-Esir tarih kitabında şöyle diyor: O gün Musul'daydım. Fırtına o kadar şiddetli idi ki geceyi gündüzden seçemiyorduk. Karanlığın açıldığı zaman semada yıldızları görerek gecenin hulul etmiş olduğunu anlamıştık.

Etraftan gelenler Musul'daki aynı hadisenin her yerde görüldüğünü söylüyorlardı.

Hicretin 578. yılında Selahattin Sincar'ı zaptetmiş Harran'a dönmüş ve bir müddet istirahat etmiştir.

579 yılında Selahattin Halep'i İmadettin'den almış yerine Sincar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Suruç'u vermiştir.

578 yılında Selahattin Urfa ile Harran'ı Müzafferettin Gökbörü'nün elinden almış ve yine ona iade etmiştir. Tarihçiler bu vakayı şöyle izah etmişlerdir: Gökbörü sırası düştükçe Selahattin'i Musul'un zaptına teşvik ediyor ve 50 bin altın yardım yapacağını da sözlerine ilave ediyordu. Selahattin Musul üzerine askeri hareket yaptığı zaman Gökbörü bu vaadini yerine getirmemişti. Bundan dolayı Selahattin Gökbörü'ye kızmış ve Harran'a geldiğinde onu hapsetmişti. Fakat Elcezire'nin zaptı işlerinde Gökbörü'nün yapmış olduğu eski hizmetler Selahattin'in infialini yatıştırdı ve şehirler ona iade edildi.

Selahattin'in Musul üzerine yaptığı askeri hareket bie netice vermeden kış mevsimi erişti. Selahattin hastalandı, Musul hükümdarıyla bir sulh yapılarak Harran'a döndü.

Hastalık vehamet kespetti. Selahattin'in hayatından ümit bile kesilmişti. Hükümdar kardeşi Melik Adil'e vasiyetlerini yaptı ve sonra afiyet bularak Dimaşk'a döndü. (582)

Ravzateyn adlı tarih kitabı Katib İmadettin'den rivayet ederek şöyle diyor: Musul'un zaptına teşvik için Gökbörü'nün Selahattin'e gönderdiği elçisi İbni Mahan ordu Fırat'ı geçtikten sonra bütün ihtiyaçları Gökbörü'nün temin edeceğini ve Harran'a geldikleri günde 50 bin altın ianede bulunacağını Selahattin'e söylemiş ve Selahattin'e bu hususta imza da vermişti. Selahattin Harran'a geldiğinde Gökbörü'yü vaatlerine karşı lakayt görünce onu hapsetti ve bu vaatlerden haberi olmadığı anlaşıldıktan sonra tahliye edilerek şehirleri kendisine verildi. Selahattin'in hastalığı Harran'da uzayınca çadırı-

nın önünde bir dairenin yapılmasına lüzum görüldü. Birkaç gün içinde bu bina tamamlandı. Hükümdar afiyet bulduktan sonra bu binaya şifa evi adı verildi. Daha sonra bu bina misafirhaneye çevrildi.

URFA İLE HARRAN MELİK ADİL'E VERİLDİ

Selahattin'in Harran'da hastalandığı sırada hayatından ümit kesildiği şayi olunca , kardeşi ve kardeşi oğullarında istiklale doğru bazı hazırlıklara teşebbüs hareketi sezilmiştir. Selahattin afiyet bulduktan sonra Şam'a gitti. Dehasiyle tanınmış en kıymetli komutanı ve eski dostu Süleyman bin Cender ile görüşürken söz hastalığının ağırlaştığı zamandaki vasiyetlerine ve ülkesinde dönüp dolaşmış olan hareketlere intikal etti. Süleyman Selahattin'e dedi ki: "Sen ava çıktığın zaman verdiği emirlerin tutulduğu gibi öldükten sonra da vasiyetlerinin tutulacağını mı zannediyordun. Bir kuş bile istikbali senden iyi görür. Hiç dikkat etmedin mi, kuşlar yavrulamaya hazırlandıkları zaman yuvalarını yapmak için ağaçların en yüksek ve en güvenli dalını seçerler. Halbuki sen en iyi ve müstahkem kaleleri kardeşlerine ve kardeşinin oğullarına verdin. Çocuklarını onların maiyetine bıraktın. İşte Homs Şirguh'un oğlunda, Mısır kardeşinin oğlu Nakyiddin'de senin oğlun Melik Aziz de onun emri altında . Nakyiddin istediği zaman Melik Aziz'i Mısır'dan çıkaramaz mı? Kardeşin Melik Adil Şam'ın anahtarı sayılan Halep'te. Öteki oğlun Melik Zahir'de bunun maiyetinde. Melik Adil'in istediğini ona yapabileceğinden şüphe var mı?" Selahattin 582 yılında dâhi arkadaşından dinlediği bu sözlerle gafletten sıyrıldı ve zamanı gelince Nakyiddin'i Mısır'dan aldı ve Şam'a gönderdi. Melik Adil'den de Halep'i alarak ona Urfa, Harran ve Miya-farikin'i verdi.

Bu değişiklikleri hazırlayan vesileleri aşağıda yazıyoruz :

586 yılında Gökbörü'nün kardeşi Erbil valisi Zeyneddin öldü. Yerine geçebilecek oğlu yoktu. Gökbörü Selahattin'den Erbil'e tahvilini istedi. Bu isteğine muvafakat edildi, yerine Selahattin Şam'daki naibini yani kardeşi oğlu Nakyiddin'i gönderdi (587) ve Nakyiddin'in buralara birer vali bırakarak geri dönmesini de emretti.

Nakyiddin Elcezire'ye girince komşu memleketlere göz dikti. Hani'yi zapt etti. Bu kaleye hakimiyet davasında bulunan Bektimur'un ordusunu bozdu. Malazgirt'i muhasara etti. Kavga uzayınca Bektimur mütareke talebinde bulundu. Mütareke müddeti bitmeden Nakyiddin vefat etti. Nakyiddin Ömer'in oğlu Nasirüddin Muhammed babasının naşını alarak geri döndü ve Elcezire memleketlerini amcası Selahattin'den istedi. Nasirüddin Muhammed bir çocuktuktu. Selahattin bu memleketleri onun idaresine bırakmayı sakıncalı buldu. İsteğine muvafakat etmedi.

Nasırüddin hayal kırıklığına uğrayınca amcasının Haçlı savaşlarıyla meşguliyetinden fırsat bularak Selahattin'e kafa tuttu. Selahattin onun istibdadını kırmak için oğlu Elafdal Ali'yi bir kuvvetle Elcezire'yi korunmaya me-mur etti ve Elcezire valilerine de oğluna yardım etmelerini bildirdi. Nasırü-din yaptığı hatayı anlamıştı. Selahattin ile kendi arasını bulmak için amcası Melik Adil'e mektup gönderdi. Melik Adil Şam'dan Nakıyiddin'in idaresine verilmiş olan memleketlerin Nasırüddin'e tevcih edilmesine Selahattin'in muvafakatını aldı. Bu münasebetle inhilal eden Urfa, Harran, Semisat, Mi-yafarikin'i ve Hani'yi Selahattin, Melik Adil'e tevcih etti ve Elcezire'ye geçip şehirlerini idaresi altına almasını Nasırüddin'i de huzuruna getirmesini ona emretti. Melik Adil Elafdal Ali'ye Halep'te erişerek onu geri döndürdü ve kendisine ikta edilen şehirlere valilerini tayin ettikten sonra Nasırüddin Mu-hammed'i beraberine alarak Selahattin'e getirdi (Cemaziyelahir 588). Bun-dan bir yıl sonra yani 589 yılında Selahattin vefat etti.

SELAHATTİN HANGİ MİLLETE MENSUPTUR

Selahattin'in Azerbaycan Türklerinden olduğunu bugün söyleyenler vardır. Fakat Selahattin'in asrında yaşamış olan tarihçiler onu bir kürt olarak kabul etmektedirler. Bu tarihçilerin yazdıklarına göre Selahattin'in babası Azerbaycan'ın İran'a komşu olan Edin nahiyesinden ve bu nahiyenin Ec-dankan köyündendir. Bu köyün bütün halkı Revadiye kürtleridir. Selahat-tin'in babası Necmeddin Eyüp bu köyde dünyaya gelmiştir. Necmeddin Eyüp'ün Ecdankan köyünde doğmuş olması onun kürt kanından dünyaya gelmiş olduğunu belirtmeye kâfi gelmez, ancak bir kürt muhitinde doğup büyüdüğünü göstermiş olur. Selahattin'in soyunu inceleyenler dedesi Şa-di'den yukarısını bulamamışlardır. Eyüp oğullarından bazıları nihayet Şa-di'nin babasının Mervan adında birisi olduğunu söyleyebilmişlerdir.

Selahattin'in kardeşi oğlu İsmail bin Seyfül İslam'ın Yemen'de bulun-duğu sırada ecdadının Emevi hanedanından olduğunu iddia ederek hilafet davasına kalkıştığını tarihçi İbnül Adim kendi tarihinde yazmış ise de Sela-hattin'in vakanüvisliğinde bulunmuş olan İbni Şeddat bu iddianın doğru ol-madığını siyasi maksatla uydurulmuş olduğunu Selahattin'den rivayet et-miştir. Bu halde Selahattin Arap da değildir.

Bize kalırsa fertlerin ırkının damgasını taşıyan siyah soy, beyaz soy, sarı soy insanlar vardır. Fakat şu Türktür bu Araptır şu da Acemdir diye he-men hiçbir ferdin üzerine böyle milliyet damgası basılamaz. Kürtleşmiş Türklere, Acemleşmiş Araplara, Türkleşmiş nice kavimlere her yerde rast-lanmaktadır. Suriyelilerin, Mısır halkının hakiki Arap olmadıkları da bilinmek-

tedir. Fenni anatomik tetkikler henüz güven verecek mahiyette değiller. Ol-
sa bile enkazı mevcut olanlara tatbik edilebilir. Böylece bir ferdi bir millete
maleden onun kültürüyle dilidir. Ben, aslı Gürcistanlı yüksek tahsil görmüş
iki kardeş tanıyorum ki, biri Fransız okullarında, öbürü Alman okullarında
okumuştur. Bu iki kardeş kimin sulbünden geldiklerini unutmamış oldukları
halde, bunların biri Fransızlaşmış öteki Almanlaşmıştı. Okurlarımızca bu
mütalaamız kabul edilirse diyebiliriz ki Selahattin'in kanı hangi ırktan olursa
olsun o bir müslüman Türk terbiyesinde yetişmiştir.

Selahattin'in babası Necmeddin Eyüp ile amcası Şirguh Bağdat'a ge-
lerek Sultan Mesut Selçuki'nin Irak valisi Mücahidüddin'in hizmetine girmiş-
lerdir. Vali Necmeddin'i Tikrit kale muhafızlığına gönderdi. Selahattin Tik-
rit'te dünyaya geldi, sonra İmadettin Zengi'nin hizmetine girdi ve Selahattin
onun terbiyesinde büyüyerek yer aldı. Eğer milliyet bakımından bir muha-
keme yürütülecek olursa Selahattin'in Urfa'yı zaptına bir istila denilemez.
Bu bir sülale değişikliği sayılabilir.

MERCİ REYHAN'DA ASKERİ TAHAŞŞÜD (YİĞİNAK)

Hicri 589 yılında Eyyüp oğlu devletini tesis eden Selahattin öldükten
sonra oğullarından Elafdal Ali, Dimaşk ve havalisinde, Elaziz Mısır'da, Elza-
hir Gazi de Halep'te hükümetlerini kurdular.

Bu tarihte Selahattin'in kardeşi Melik Adil Kerek'te idi. Elcezire şehirle-
rini Takyıddin'in oğlundan aldığı zaman buraların idari ve askeri ahvalini is-
lah etmeden Suriye'ye geri dönmüştür. Selahattin'in ölümü ve memleketi-
nin oğulları arasında bölündüğü haberi şayi olunca Musul Meliki İzzetin Me-
sut Melik Adil'in ihmal etmiş olduğu Elcezire topraklarını istila fikrine düştü.
Komutanlarıyla muhabereye askerleriyle toplanmaya başladı. Bu tedarik
Suriye'de duyulmuştu.

İzzetin henüz ordusunu tamamlamadan Melik Adil Fırat'ı geçti. Kü-
çük ordusuyla Urfa'nın dört saat kuzeydoğusundaki Mercı Reyhan (Mecre-
han) da karargahını kurdu. Bu küçük orduyu Selahattin'in oğulları Melik Ef-
dal ile Melik Aziz'in orduları takviye etti. Musul Meliki İzzetin Mesut geç kal-
mıştı. Eğer cezri bir hareket ve sürat göstermiş olsaydı Melik Adil'i Elcezi-
re'den çıkarabilecekti. Fakat Melik Mesut çok mütereddit davranmıştı. Ku-
mandanlarına danışıyor, valilerinden mütela soruyor, aldığı cevaplardan
tereddütlere düşüyor, kararsızlık içinde vakit geçiriyordu. Bu hükümdar kati
kararını verdiği zaman Melik Adil'in kuvvetli ordusu Mercı Reyhan'da konu-
şlanmıştı. İzzetin Mesut ordusu ile Nusaybin'e geldi. Kardeşi Sincar Meliki
İmadettin ile birleşti. Ordusunu Sincar üzerinden Urfa'ya sevk etti. Tel Mev-

zun denilen yere eriştiklerinde kanlı ishale tutuldu. Askerlerini İmadettin komutasına bırakarak geri döndü. Bu hastalıktan Musul'da vefat etti. Mısır hükümdarı El Aziz ölünce Melik Adil bunun küçük bulunan oğlu Muhammed'in elinden Mısır'ı kendi kardeşinin oğlu El Afdal'ın elinden de Suriye'yi aldı, bu büyük ülkede saltanatını ilan etti. Bu küçük veviahtın taraftarlarından da endişe etmeye başladı. Bu sebeple çucuğu evvela Dimaşka gönderdi. Sonra kendi erkek ve kız kardeşlerini ve annesini hep birlikte Urfa'ya nakletti ve ancak bunları Mısır'dan uzaklaştırdıktan sonra rahat edebildi. oğlu El Faizi'de Harran muhafızlığına gönderdi. Bu yıl içinde Mısır Hükümdarı Nureddin Aslan Urfa ve Harran'ı Melik Adil'den almak için bir ordu ile Resulayn'a kadar geldi. Harran muhafızı El Faiz babası adına Nureddin Aslan'la bir sulh yaptı. 597 yılında Melik Adil Melik Afdal'a Semisat, Suruç, Resulayn'ı verdi. Bu yılda Musul, Elcezire, Suriye ve Mısır'da kuvvetli bir yer sarsıntısı oldu. Deprem merkezi Şam'da idi. Dimaşk, Harran ve Homs'da çok evler yıkıldı. Basri'nin bir köyü çöküntü altında kayboldu, Suriye sahillerinde tahribat çok olmuştu.

598 yılında Melik Adil, oğlu Melik Eşref Musa'yı Elcezire'ye göndermiş, Urfa'yı kendisine vermişti. Melik Eşref ilk hükümetini Urfa'da kurdu. Bir müddet sonra babası Harran'ı da onun mülküne ilave etti. Melik Eşref hakim olduğu bu memleketlerde herkesin sevgisini kazandı. Girdiği harplerde şansı kendisine yardım ediyordu. Hicretin 600 yılında Musul hükümdarı Nureddin Aslan Şah ile giriştiği büyük savaşı kazanmıştı. Bu savaş Nureddin'le Nureddin'in amcası Sincar ve Nusaybin hakimi Kutbettin'in arasında başlamıştı. Kutbettin Eyüpoğlu hükümetine meyilli idi. Kendi memleketlerinde Melik Adil adına hutbe okutuyordu. Buna kızan Nureddin amcası Kutbettin'e savaş ilan etmişti ve memleketlerini muhasara etmişti. Bu sebeple Melik Eşref Kutbettin'in yardımına koştu ve Nureddin'in kuvvetini bozarak zafelerini sağladı. 599 yılında Melik Adil, El Afdal'ın elinden Resulayn'ı ve Elzahir Gazi'de Necm kalesini aldılar El Afdal'ın elinde yalnız Semisat kalmıştı. El Afdal bu şehrin de ergeç elinden alınacağına kani olarak Konya hükümdarı Kılçarşan'ın oğlu Süleyman'ın nüfuzunu kabul etti. Memleketinde Süleyman adına hutbe okutmaya başladı. Melik Eşref ülkesini günden güne genişletmekteydi. Miyafarikin valisi bulunan kardeşi Melik Evhad Necmettin'e yardım etti. 604 yılında Van'ı onun hesabına zaptetti ve Ahlat'ta istikrarını sağladı.

609 yılında Melik Evhad ölünce mülküne varis oldu. Kardeşi Şahbeddin'i Ahlat'a vali gönderdi. Melik Eşref 606 yılında Nusaybin'i 607 yılında Sincar ve Habur şehirlerini de zaptetmiş büyük bir ülkeye sahip olmuştu. Melik Eşref'in idare merkezi ilk önce Urfa şehriydi. Elcezire topraklarına

sahip olduktan sonra kâh da bir kasabada ikamet ediyordu. Sonra çok kere Fırat kenarında bulunduğu için Rakka'da bulunurdu.

Melik Eşref kardeşi, Melik Kamil ile Elcezire şehirlerini Dimaşk'la mübadele ettiği 626 yılına kadar Urfa, Suruç, Harran ve Resulayn'ı elinde tutmuştur. Urfa'da 606 tarihinde Melik Eşref adına kare prizma şeklinde bir kule yapılmıştır. Bu kule Halilülrahman camiinin minaresi olarak bina edilmiştir. Kulenin batı ve kuzey cephesinde iki kitabe vardır. Bu kule bugün sağlam olmakla beraber terk edilmiştir.

Tarihçi İbni Esir'in rivayetine göre Melik Eşref Musa'nın ilk hükümeti Urfa'da değildir. Melik Adil sağlığında ülkesini oğulları arasında taksim etmiştir. Urfa'yı Suruç'la beraber Şehabettin Gaziyeye, Harran bölgesini de Melik Eşref'e vermişti. Melik Adil'in vefatında oğullarından her biri elindeki topraklara sahip idi. Ancak Melik Evhad Necmettin ölünce memleketlerine Melik Eşref sahip oldu ve bu vaziyet 617 yılının sonuna kadar devam etti. 618 yılında Melik Eşref Ahlat, Ermenistan, Miyafarikin ve Hani'yi kardeşi Şahabettin'e vermiş ve Urfa ile Suruç'u da ondan almıştı.

Not : İbni Esir'in bu rivayetinde bir yanlışlık olsa gerektir. Çünkü Melik Eşref adına Urfa'da yapılmış olan kulenin iki cephesindeki yazının 606 tarihinde yazılmış olduğunu kitabe göstermektedir.

620 yılında bütün Elcezire çekirge afetine maruz kalmış,ekinler telef olmuştur.

URFA MELİK KÂMİL'E NASIL İNTİKAL ETTİ

Melik Adil'in ölümünden sonra Mısır hükümdarı olan Melik Kâmil 625 yılında Dimaşk'ı kardeşi oğlu Selahattin Davud'un elinden almak istemiştir. Selahattin Davud, Melik Adil'den endişe ederek amcası Melik Eşref'ten imdat istedi. Her ihtimale karşı da memleketini hazırlamak istemişti. Her ihtiyata başvurmayı düşünüyordu.

Melik Eşref bu davete icabet etti, ordusuyla Dimaşk'a girdi. Selahattin Davud'un ihtiyatlarının lüzumsuz olduğunu, Melik Kamil'e karşı memleketlerini müdafaa edeceğini yeminle temin etti. Onunla Nablus'a geldi ve Melik Kamil ile görüşmek üzere yalnızca Gazze'ye gitti. İki kardeş bu görüşmede bir ittifak yaptılar. Bu ittifakta Melik Nasır Selahattin Davud'un toprakları elinden alınacak Melik Eşref'e Urfa, Harran ve Rakka da Davud'a verilecek, Davud'un ülkesinden Salt, Kerek gibi bazı kasabalar da Melik Kâmil'in olacaktı. Bu ittifak 626 yılının başında yapılmıştı.

Selahattin Davud iki amcası arasındaki sözleşmeyi sezdi. Nablus'u bırakarak Dimaşk'a döndü. Yolda Melik Eşref ile karşılaştı. Melik Eşref, Melik Kâmil ile kararlaştırdıkları maddeleri Davud'a söyledi. Buna Davud'un muvafakat etmesini, etmediği halde kendisinin Melik Kâmil'e muhalif hareket edemeyeceğini ilave etti. Davud bu sözlere kulak vermemişti. Dimaşk'a geldi fakat müdafaadan aciz bir vaziyette idi. Hazinesi hep Kerek'te kalmıştı. Melik Eşref'in yeminlerine aldanarak müdafa hazırlığını da ihmal etmişti. Melik Eşref Dimaşk'ı muhasara etti. Melik Kâmil'in ordusu Kudüs'ü Frenklerle karşı müdafa ile meşgul bulunduğu için Melik Eşref'e yardım edemiyordu, kuşatma uzadı. Nihayet Melik Kâmil Frenklerle bir sulh yaptıktan sonra serbest kalan ordusu ile Dimaşk'a geldi, iki ordu birleşti, Davud iki ordu ile boy ölçüşemedi. Gazze kararını kabule mecbur kaldı.

Dimaşk Davud'un elinden alınarak Melik Eşref'e verildi. Urfa ve Harran Davud'a verilecek iken Melik Kâmil muahedenin bu parçasına riayet etmedi. Kendisinin hissesine ayrılacak olan Kerek, Belka, Salt ve Şüveyk'i Selahattin Davud'a verdi. Urfa, Harran ve diğer doğu şehirlerini de Melik Kâmil aldı. Bu suretle Urfa vilayeti Melik Kâmil'in hükümetine intikal etti. Melik Kâmil Elcezire topraklarını ve şehirlerini kendi hesabına mübadele ettikten sonra doğu işlerini ihmal etmişti. Cengiz ordusu ile senelerden beri çarpışan Celalettin Harzemşah ordusu bu savaş içinde yuvarlana yuvarlana Anadolu'ya girmişti. Bu ordu bir taraftan Moğol ordusu ile çarpışıyor, Bir taraftan da Anadolu'da hükümet süren Konya Selçuklularını ve Eyüpoğlu hükümetlerini tehdit ediyordu. Celalettin Moğol istilasına bir çare bulmak için Anadolu hükümetlerinin ittifakını celb edecek yerde bu hükümetlerin itimatlarını kaybetmişti. Melik Eşref'in hükümetine tabi bulunan Ahlat'ı zaptetmesi Anadolu hükümetlerini telaşa düşürmüştü, ordusuna karşı Konya hükümetiyle Melik Eşref'in ittifakına hizmet etmiştir. Bu ittifak Celalettin'in ordusunu bozmuş ve Moğollara karşı da zayıf düşürmüştü.

Moğol ordusu Celalettin'i takip ederek Anadolu'ya yaklaşınca Celalettin Melik Eşref'ten imdat ve yardım istemiş ise de siyasi kredisini bozmuş olduğundan umduğu imdada nail olamamış, yanlış tedbirlere de sapsmış ve sarhoş olarak uyuduğu bir gece Moğolların baskınına uğrayarak ordusu dağılmış ve kendisi de maktul düşmüştü.

Celalettin ordusu dağılınca Anadolu baştan başa Moğolların tehdidi altında kalmıştı. Bu sebeple 629 yılında Melik Kâmil Moğol istilasına bir set çekmek ve kendi topraklarını ve şehirlerini korumak lüzumunu duymuş, 6 kardeş Melik Eşref'e ve Eyüpoğlu Hanedanına mensup bütün hükümdarlara sahip çıkarak büyük bir orduyla doğu memleketlerine gelmiştir. Melik Kâmil Elcezire'ye geldikten sonra Amid'i ve Amid'in çevrelerini Artukoğlu Melik Mesut'un elinden aldı. 630 yılına kadar doğu memleketlerinde kaldı

ve 630 yılında bütün Elcezire memleketlerini oğlu Melik Salih'in idaresine terk ederek Mısır'a döndü.

631 yılında Melik Kâmil ile Konya hükümdarı Keykubad'ın arası açıldı. Çünkü Keykubad Ahlat'ı zapta teşebbüs etmişti. Melik Kamil kendi hanedanından 16 hükümdarın ordularını birleştirerek Ahlat'ın müdafasına koştı. Keykubad'a tabi olan Hısnı Mansur'u tahrip etti. Hama sahibi Melik Muzaffer bir miktar askerle Harput'a gitti. Harput Melik Kâmil'in nüfuzuna bağlı idi. Keykubat Harput civarında Melik Kâmil'in ordusu ile savaşa girdi. Bu sırada Melik Kâmil'in emirleri arasında bir şayia yayılmıştı: Deniliyordu ki, Melik Kâmil Konya hükümetini inkıraza uğratırsa kendisine bağlı olan hükümdarlara Selçuki ülkesini taksim edecek ve onların memleketlerini doğrudan doğruya kendisi idare edecek. Bu şayia emirleri soğutmuş ve Melik Kamil'in inhi-zamını hazırlamıştı. Melik Kâmil'in ordusu bozulunca Keykubat Harput'u kuşatarak zaptetti. Melik Muzaffer'i de esir aldı.

Melik Kamil emirlerin vaziyetini görünce ikinci bir denemeye girmeden 632 yılında Mısır'a döndü. Konya hükümdarı Keykubat bu zaferini Melik Kamil'in bazı şehirlerini zaptetmekle tamamlamıştır:

Melik Kamil'in ordusu dağılınca Keykubat Urfa ile Harran'ı muhasara ederek zaptetti. Urfa ile Harran Keykubat'ın idaresinde bir yıldan ziyade kalmamıştı. Yenilgiyi hazmedemeyen Melik Kâmil 633 yılında bir ordu ile Mısır'dan hareket etmiş, Urfa ile Harran'ı Keykubat'ın elinden geri almıştır. Melik Kamil bu memleketlerdeki Keykubat'ın asker ve memurlarını esir etmiş ve hepsini bağlayarak Mısır'a göndermiştir.

URFA VE HARRAN HARZEM TÜRKLERİNİN İDARESİNDE

Celalettin Harzemşah'ın ordusu Miyafarikin'de Moğolların baskınına uğrayınca ordu dağılmıştı. Bu ordunun bir kısmı güney istikametine doğru Moğol takibinden kaçmış ve Urfa Harran üzerinden Fırat'a kadar inmişti. Kayıhan kabilesi bunların arasında idi. Bunların Fırat'ı geçerken Kayıhan kabilesi reisi Süleyman Şah geçitte yanılmış, suda boğulmuştu. Naşı çıkarılarak Caber'de defnedilmiştir.

Bu taifenin bir kısmı Fırat'ı aşarak Suriye arazisine girmiş, bir kısmı da Tatar takibinin durduğunu görerek geriye dönmüş, Konya Selçukilerine iltica ederek Söğüt ve Domaniç'e yerleşmişlerdir. Elcezire'nin Fırat'a kadar olan bir kısım sahasına yayıldıktan sonra geriye dönmüş olan Kayıhanlılarla, Harzemlilerden bir kısmı Urfa, Harran ve Rakka toprağında yerleşerek

buralarda Melikşah zamanından beri yerleşmiş olan Türkleri teksif etmiş olduklarından şüphe edilmemelidir.

Ordunun bir kısmı Berkhan, Keşlihan, Saruhan, Ferhan, Berdihan gibi reislerin kumandası altında Keykubat'ın hizmetine girerek Anadolu'da kalmışlardır. 634 yılında Konya hükümdarı Keykubat öterek ülkesini oğlu Keyhüsrev'e bıraktı. Keyhüsrev Harzem Türk reislerinin başında gelen Berkehan'ı tevkif etmişti. Bu muameleden ürken veya darılan Harzem Türkleri Konya ülkesini bıraktılar. Bunu haber alan Elcezire valisi Melik Salih Harzem Türklerine teveccüh gösterdi ve babası Melik Kamil'den izin alarak 634 yılında Harzemlileri kendi memleketlerine yerleştirdi. Salih Eyüp'e ait Elcezire memleketlerinin Türkleri Harzem Türkleriyle kaynaşarak bu memleketlerde kahir bir ekseriyet kazanmışlardır. Sivereğin batısında ve Sivereğin 38-40 km. yakınında Harzem'in adını muhafaza eden büyük bir şehir harabesi vardır. Harzem Türklerinin en kesin merkezlerinin bu şehir olduğu korumakta olduğu isminden kuvvetle tahmin edilebilir.

Hicretin 635. yılında Melik Kamil ölmüştü. Her hükümdarın vefatı ile ülkesinde karışıklığın başgöstermesi eski idarelerin bir geleneğiydi. Bundan dolayı Melik Kâmil'in vefatı ülkesinde az çok bir inihal (dağılma) vücuda getirmişti. Halep ile Hama şehirleri arasında çarpışmalar başlamış, Musul sahibi Bedrettin Lü'lü'de Melik Salih'i Sincar arazisinde muhasara etmiştir. Bu kargaşalıklardan istifade etmek isteyen Harzem Türkleri Melik Salih'e isyan ettiler. Melik Salih yalnız Bedrettin ile meşgul olabilecek idi.

Harzemlilerin ihtilalini bastırabilecek bir durumda değildi. Hükümetini tanımak üzere Urfa ile Harran'ı Harzem Türklerine bıraktı. Gaileden azade kalınca Bedrettin Lü'lü'nün ordusunu fena halde bozmaya muvaffak oldu.

Urfa ile Harran'dan başka Nusaybin ile Dara kasabaları da Harzemlilerin idaresinde idi. Hicretin 637 yılında Melik Salih Mısır hükümeti tahtına geçince Elcezire memleketlerinden ayrıldı. Melik Salih'in Elcezire'den uzaklaşması Harzemlilerin cesaretini arttırmıştı. Bu cesaretle 638 yılında Halep'e bir akın yaptılar. Halep'te Selahattin'in oğlu Melik muazzam Turanşah bulunuyordu. Melik Muazzam ordusu ile Harzemlilere karşı çıktı. Müsademede ordusu darmadağın oldu. Ordu pekçok maktul vermişti. Melik Efdal'in oğlu Melik Salih'de maktuller arasında idi. Melik Muazzam da esir edilerek Dara kasabasına götürüldü.

Halep akınında kazanan Harzemliler hesapsız ganimet ve esirlerle geri döndüler. Mumbiç'e hücum ettiler. Bu kasabayı da Halep'e benzettikten sonra Urfa ve Harran'a döndüler.

Aynı yıl içinde Harzemliler bir akın daha yapmışlardı :

Akıncılar Harran'dan hareket ettiler, Fırat'ı Rakka üzerinden geçtiler. Yolları üzerindeki dört kasabayı yağma ettiler. (Cubul, Tel Azaz, Sermin, Masra) Akıncıların önünde kimse duramıyordu. Bu akını durdurmak için Halep askerleri kâfi gelmeyecekti. Halep'e yardım için Dimaşk ordusu Homs hakimi Şirguh'un oğlu Melik Mansur İbrahim'in komutası altında hareket etti. Harzemliler bir müsademeye girişmeden bu ordunun önünden hem geri çekiliyorlar hem de yağmaya devam ediyorlardı. Harzemliler dolaştıkları yerlerden yalnız Hama'ya tecavüz etmemişlerdi. Çünkü Hama hükümeti Melik Salih Eyüp'ün nüfuzuna tabi idi.

Takip ordusu kuvvetli idi. Akıncılar bu ordu ile yüzyüze gelmeden ganimetlerini kurtarmayı düşünüyorlardı. Silmiye ve Resafe yolu ile Rakka'ya erişmeye gayret etmişler, ağırlık olmamak için ganimetlerini, esirlerini bırakmışlardır. Fakat ordu süratli hareket etmiş Fırat kenarında akıncılara erişmişti. Burada Harzemliler ordu ile savaşa mecbur kaldılar, geceye kadar savaştılar. Gecenin karanlığından istifade ederek Fırat'ı geçtiler Harran'a eriştiler.

Melik Mansur ertesi gün akıncıların kurtulmuş olduğunu gördü. Ordusu ile Birecik üzerinden Fırat'ı geçti, Urfa'ya yaklaştı. Urfa yakınında kendisini karşılayan Harzemli bir kuvvet buldu. Bu kuvvetle savaşa tutuştu, Harzemliler bozuldu. Halep askerleri bozgun kıtayı takip ederek Harran'a geldi. Harzemliler Harran'da da mukavemetten aciz kalmışlardı. Melik Mansur Harran'ı da zaptetti. Harzem kuvveti Ane'ye çekildi. Bu kuvvet Melik Mansur ordusu ile meşgul iken Musul hükümdarı Bedrettin Lü'lü de Harzem Türklerine ait olan Nusaybin ve Dara'yı işgal etti. Bu işgal münasebeti ile Harzemlilerin esaretinde bulunan Melik Muazzam Turanşah kurtulmuştu.

Bu uğraşmanın neticesinde Rakka, Suruç, Urfa, Harran ve Resulayn Halep'in idaresine, Habur şehirleri Melik Mansur'un hissesine, Nusaybin ile Dara da Bedrettin Lü'lü'nün eline geçti.

Hicretin 639. yılında Harzemliler Miyafarikin hakimi Melik Adil'in oğlu Melik Muzaffer Gazi ile de bir savaş yapmışlardır.

Melik Salih Eyüp'ün Urfa, Harran ve diğer Elcezire şehirlerine yerleştiği Harzem Türkleri Eyyubi hükümetinin hükümdarları arasında siyasi bir mekanizma vazifesi görmekte idiler. Bu Türkler çok kere Salih Eyüp'ün ordularını takviye ediyorlardı.

642 yılında Mısır hükümdarı Salih Eyüp ile amcası Melik Salih İsmail arasında bir harp başlamıştı. Salih Eyüp Dimaşk'ı Salih İsmail'in elinden almak istiyordu. Salih İsmail Şirgûh'un oğlu Melik Mansur'la birleşmiş ve bu-

nun eliyle Akka Frenkleriyle de bir ittifak yapmıştır. Bu ittifakda Salih Eyyüp'ün memleketlerinden bazıları Frenklere verilecekti.

Salih Eyyüp amcası ile yapacağı harbin önemini ölçerek Harzem Türklerini yardıma çağırmişti. Harzem Türkleri Gazze'de Salih Eyyüp ordusuyla karşılaştılar. Burada yapılan savaşta Dimaşk ve Frenk ordusu bozuldu. Salih Eyyüp Gazze, Kudüs ve sahil şehirlerini zaptetti. Mısır ve Harzem askerleri bundan sonra asıl gaye olan Dimaşk'ı kuşattılar. Mahsur ve çaresiz kalan Salih İsmail Dimaşk'ı 643 yılında Salih Eyyüp'e teslimine mecbur oldu.

Salih Eyyüp Dimaşk ülkesini zaptettiği halde Harzem Türklerine bir ödül vermemişti. Harzem Türkleri zaptolunan topraklardan kendilerine bir pay ummuşlardı. Ümitleri boşa çıkınca Salih Eyyüp'ü bıraktılar ve Salih İsmail ile birleştiler. Salih Eyyüp'e kazandıkları Dimaşk'ı muhasara ettiler. Bu defa Homs emiri Melik Mansur Salih Eyyüp'un ittifakına girmişti. Halep emirliği ile birlikte Harzemlilere karşı yürümeye başladılar.

Harzem Türkleri Dimaşk'ın muhasarasını Salih İsmail'in ordusuna terk ederek Melik Mansur'un ordusunu karşılamaya gittiler. Kasaba mevkiinde savaşa tutuştular. Burada Berke Han maktul düştü, Harzem Türk ordusu bozuldu. Bu ordunun bir kısmı Şam kıtasına dağıldı. Bir kısmı da Keşlü Han'ın kumandası altında yerlerine geri döndüler ve Cengiz ordusunun istilasına uğrayarak Moğol Türklerinin itaati altına girdiler.

MOĞOL İSTİLASI

Hicretin 656. yılında Moğol İmparatoru Hülagu Bağdat'ı istila ederken Mısır'da Eyyüpoğlu Devleti münkariz(yıkılmıştı) olmuştu.

Mısır, Şam ve Elcezire'ye hakim olan Melik Salih Eyyüb'ün 647 yılında vefatı ile yerine oğlu Melik Muazzam Turanşah Hısınkeyfa valiliğinden alınarak Mısır hükümdarlığına geçirildi. Melik Muazzam kendisini Hısınkeyfa'dan alıp Mısır'a götüren beylerin kıskırtmalarına kapılarak Bahriye Türklerinden babasının yetiştirdiği vezirlerini, komutanlarını ihmal etmesi yüzünden Türk Bahriye Kölemenlerinin nefretini kazandı. Bahriye emirlerinin hücumuna uğradı, ilk yarayı Rüknettın Baybars'ın kılıcından aldı. Gemisine binip kaçmak isterken muhacimlerin ok yağmuruna tutuldu. Kendini nehre attı. Bahriyeliler ona eriştiler ve nehirden çıkararak ölümünü tamamladılar. Yerine bir aralık Salih Eyyüp'ün zevcesi Şeceretüddür geçirildi. Şam'daki Kaymeri beyleriyle Eyyubi hükümdarları Mısır'ın bu hareketini isyanla karşıladılar. Şam ile Mısır arasında uzun zaman çok kan döküldü. İki ordu da

hergün zayıflıyordu. Aynı zamanda ne Mısır ne de Şam kıtasında sağlam bir istiklal, sağlam bir idare teessüs etmemişti. Her iki ülkede de ihtiras hâvaları esiyor, ihtilal dalgaları çalkalanıyordu. Şeceretüddür düşürülüyor, Bahriye Kölemenlerin Ay Bey Melik Muiz ismiyle iclas ediliyor (tahta çıkarılıyor) Şeceretüddür Melik Muiz'i öldürtüyor, yerine Melik Muiz'in oğlu Nurettin Melik Mansur İakabıyla Mısır tahtına geçiriliyor, Melik Muiz'in kölelerinden Seyfettin Kutuz da Melik Mansur'u tahttan indirerek kendisini Mısır hükümdarı ilan ediyordu(657).

Suriye'de de ahval iyi gitmemişti. Eyyüpoğlu hanedanı arasında kuvvetli bir dayanışma görülüyordu. Bu hükümdarların her biri kendi şahsı için çalışıyor, Şam ve Mısır'a hakim olmak sevdasına kapılıyordu. Suriye ve Mısır kıtaları bu siyasi boğuşmalarla yıpranmış olduğu bir zamanda Hülagu'nun 400.000 kişilik bir kuvveti Musul'u itaati altına alarak Elcezire hududuna dayanmıştı. Şam ve Halep hükümdarı Eyyüpoğlu Melik Nasır Yusuf, Moğol tehlikesini görünce tarihçi İbnüladim'i Mısır'a göndermiş, Mısır hükümdarı Melik Mansur'dan yardım istemeye başlamıştı: Melik Mansur'a yazdığı mektupta Moğol ordusunun Fırat'a dayandıklarından, Halep'i, Şam'ı istila edeceklerinden bahsetmişti. Melik Nasır'ın mektubuna Melik Mansur cevap yazamamış, Melik Muzaffer Kutuz cevap yazmıştı. Çünkü Mısır'da devam eden saltanat davalarının gürültüleri içinde Melik Mansur tahttan indirilmiş, yerine Melik Muzaffer Kutuz iclas edilmişti (tahta çıkarılmıştı).

Kutuz Melik Nasır'a yardım etmek istiyordu. Fakat Mısır hazinesi bomboştu. Moğolların kuvvetli ordusu ile karşı karşıya gelebilmek için kuvvetli teçhizat lazımdı. Bundan dolayı Kutuz vaktinde Suriye'nin imdadına gidememişti. Malatya'lı tarihçi Ebül Ferec'in rivayetine göre Hülagu 658 yılında Harran'ın önünde ordusunu kurmuş ve şehir bu ordu ile harbe girişmeden kapılarını ona açmış, Urfa'da Harran gibi Hülagu'ya mukabele göstermemiş idi. Bu iki şehir bu suretle Moğolların tahribinden kurtulmuştu. Hülagu ordusu Suruc'a geldiğinde Suruc'tan beklediği inkiyadı (boyun eğmeyi) görmemiş olduğundan bu kasabanın halkı Moğol katliamına uğramıştır.

Bundan sonra Hülagu Malatya civarında, Rumkale'de ve Kirkisya'da Fırat üzerine üç köprü kurarak ordusunu Suriye'ye geçirmiş Halep ve Şam kıtasını baştan başa çiğnemiştir. Tarihçi Ebul Fida bu vakanın cereyanını 657 tarihinde kaydediyor.

Melik Muzaffer Kutuz Mısır halkından kişi başına 1 altın bağış toplayarak askerini teçhiz ettikten sonra geç vakit Suriye'nin imdadına erişebilmiş Hülagu ordusuyla 658 yılında çarpışarak Moğolları bozmuş ve Suriye'yi istiladan kurtarmıştı. Fakat Birecik'ten başka Elcezire şehirleri Moğolların elin-

den çıkarılmamıştı. Bu hadisede Moğollar zaten Birecik'i istila etmemişlerdi.

Kutuz Moğol savaşını kazanmakla Suriye'ye de hakim olmuştu. Di-
maşk'a İlmüddin Sencer'i, Halep'e de Musul hakimi Bedrettin Lü'lü'nün oğ-
lu Melik Said'i saltanat naibi yapmıştı.

Melik Said Ali iyi bir sirete (Siret=Karakter) malik değildi. Maiyetini hoşnut edememiş olduğu gibi yanlış tedbirlerinde de inatçıydı. Halep salta-
nat naibi olduğu yılda Birecik valisinden aldığı postada Moğol askerlerinin
Birecik'e yaklaştığı bildirilmişti. Birecik'in burçları, suru daha evvelce Moğol
harbinde yıkılmıştı, şehir apaçıktı. Kuşatmaya tahammül edebilecek bir hal-
de değildi. Melik Sait Ali'den imdat isteniliyordu. Melik Sait emir Sabıkuddin
kumandasında ufak bir kuvveti Birecik'in muhafazasına gönderdi.

Bütün emirler bu hareketin aleyhinde idiler. Bu küçük kuvvet Moğol
ordusuna karşı duramaz, eğer Emir Sabıkuddin'in kuvveti yenilirse Moğol-
ların cesareti artar Halep de tehlikeye düşer diyorlardı. Fakat Melik Sait ina-
dında ısrar etti.

Birecik'in muhatazasına giden küçük ordu Birecik'in Çukur nahiyesinde
Moğollarla savaşa tutuştular. Küçük ordu bozuldu. Pekçok maktul verdi.
Sabıkuddin güç haliyle Birecik'e iltica edebildi. Moğollar gerçekten zaferle-
rinden şımarmışlar ve Melik Sait'in ordusuna bir baskın yaparak Halep'e
girmeyi kurmuşlardı. Bu hedef üzerinde Moğol ordusu Birecik'i ihmal etmiş,
Munbic'e doğru hareket etmiş idi. Birecik'ten Halep'e çıkarılan bir posta bu
durumu Melik Sait'e haber veriyordu. Melik Sait'in Munbic istikametine
doğru çıkardığı keşif kolu Moğolların kılıcından kurtulamamıştı. Bu haber
Halep'e eriştiği zaman Mısır Meliki Kutuz katledilmiş, Bahriye Kölemenlerin-
den Rükneddin Baybars Mısır tahtına cülus etmişti. Her taraf yine karışmış-
tı. Halep'teki kumandanlar bu kargaşa içinde öteden beri sevmedikleri Me-
lik Sait'i tevkif ve hazinesini yağma ettiler. Moğollar günde bir hükümdar
değiştiren Mısır ve Suriye ülkesindeki iğtişâşlardan fırsat bularak Halep böl-
gesini istila etmişlerdi.

659 yılında Hama sahibi Melik Mansur Eyyubi, Homs sahibi Melik Eş-
ref ile Şam kıtası valiliklerinde bulunan Türk Kölemenleri Homs'da toplana-
rak bir ittifak yapmışlar ve Moğol ordusunu bozmuşlar ise de Halep'i istir-
dat edememişlerdi. Melik Zahir Baybars'ın Mısır tahtına cülusunu müteakip
Suriye'de ihtilal fırtınaları kopmuştu. Melik Zahir bu ihtilalleri bastırması ve
Şam kıtası umumi valiliğine Alaattin Aytekin'i tayin etmişti. Suriye işleri yolu-
na girdikten sonra Melik Zahir Baybars Halep'i Moğol istilasından kurtar-
mak için Homs'lu Emir Fahrettin ile Ayıntab'lı Emir Hüsametdin Laçin'i bir
ordu ile Halep'in istirdadına (istirdad=gerialma) gönderdi. Moğollar bu or-

dunun yaklaştığını görünce Halep'i tahliye ederek çekildiler. Bu iki kumandan Halep'e savaş yapmadan girmişlerdi. Suriye'de Baybars'a karşı çıkarılan ihtilal hareketleri sırasında Gazze ve sahil şehirlerinde vali bulunan Şemsettin Akkuş'un ve Eyyubilere mensup Kölemenlerin derdest edilmeleri (yakalanmaları) için Aytekin'e emir verilmişti. İşi sezen Kölemenler Akkuş'un etrafında toplandılar ve Halep'e doğru hareket ettiler. Akkuş Halep'e yaklaşınca Fahrettin ile Hüsamettin bunu bir imdat kuvveti sanmışlardı. Akkuş Halep'e girince tegallüp (tegallüp=zorla zaptetme) fikrini açığa vurdu ve şehri kendi hesabına idare etmeye başladı.

Akkuş Halep'e yerleştikten sonra Moğollarla çarpışmış ve Harran'ı geri almıştı.

Rakka, Birecik ve Harran'ı Halep'e bağlayarak Şemsettin Akkuş bir Halep hükümeti kurdu.

Melik Zahir Baybars Şemsettin Akkuş'un isyanını bastırmak için İlmüddin Sencer'i bir kuvvetle Halep üzerine gönderdi. Emir Cemalettin Akkuş'ta Sencer'le beraber gönderilmiş idi. Sencer ordusu Halep'e yaklaşınca Şemsettin Akkuş Rakka'ya çekildi. Sencer Halep'e girdi. Cemalettin Akkuş'ta Şemsettin Akkuş'u takip etti, Cemalettin Rakka'ya erişti, Şemsettin ile görüştü, Şemsettin: "Ben Baybars'a isyan etmedim, yalnız ondan korkmuştum. Moğollardan İstirdat ettiğim Harran'ı bana bıraksın, bırakmaz ise Moğollara iltica etmeye mecbur kalacağım" demişti. Cemalettin Şemsettin'i affettireceğine söz vererek Rakka'dan ayrıldı. Şemsettin de Harran'a çekildi.

İlmüddin Sencer Halep'e girdikten sonra Birecik valisi ile haberleşmeye girişmişti.

Birecik'in kendisine teslimini istiyordu. Birecik valisi miktarını tayin ettiği altın mukabilinde kasabayı teslim edeceğini bildirdi. Sencer şartı kabul etmiş ve altınları göndermişti. Birecik valisi meblağı aldığı halde şehrin tesliminden imtina etti ve Harran'dan Akkuş'u isteyerek şehri Akkuş'a teslim etti. Şemsettin Akkuş Birecik'i teslim aldıktan sonra Halep'i de almaya azmetti. Askerleriyle yola çıktı. Ordusu Telbaşar'a erişince Halep askerleri İlmüddin Sencer'i terkederek Şemsettin tarafına geçtiler. Sencer Halep'ten kaçtı Şemsettin Akkuş kolayca Halep'e girdi.

Şemsettin Akkuş Halep'e yerleştiği zaman Melik Zahir Baybars'a itaat gösterdi. Hicretin 660 cı yılında Musul hakimi Melik Salih Moğol nüfuzundan kurtulmak için Akkuş'tan istimdad (istimdad=imdat istemek)etmişti. Akkuş Mısır'a sormuş ve muvafakat cevabı almıştı. Mısır Akkuş'a ordusuyla Harran'da beklemesini ve Mısır'dan gönderilecek askerle birleşerek Musul'un imdadına gidilmesini emrediyordu.

Akkuş Harran'a geldi. Fakat Şemsettin Sungur'un kumandasında Musul'un imdadına gönderilen ordu Halep'e yaklaşınca Akkuş Melik Zahir Baybars'tan şüphelendi ve 1500 süvarisiyle Sincar'a çekildi.

Şemsettin Sungur ordusunda Alaattin Taybars ile Alaattin Aytekin de bulunuyorlardı. Akkuş'un Sincar'a iltica ettiği duyulunca Halep teslim edildi ve Alaattin Aytekin saltanat naibliğine tayin edildi. Akkuş'un elinde Birecik kalmıştı.

Akkuş Sincar'da Moğolların 10.000 askeriyle çarpışmaya mecbur oldu. Faik (üstün) kuvvetin karşısında bozuldu. Askerleri pekçok maktul vermişti. Akkuş ufak bir kıtayla Birecik'e erişti ve beraberindeki asker de kendisini terkederek Mısır'a savuştular.

Akkuş Birecik'e eriştikten sonra dayısı Konur ile Zeynettin Karaca yanına gelmişlerdi. Hülagu ordusu Halep'i istila ettiği zaman bunları esir almıştı. Şimdi bunları Akkuş'a gönderiyor, kendisini hizmetine alacağını ve valiliklere tayin edeceğini bildiriyordu. Akkuş Konur'la Karaca'ya : "Ben Baybars'ın bir kölesiyim. Onu terkedip Hülagu'nun hizmetine giremem" dedi ve Melik Zahir'e mektup yazarak af diledi. Dileği kabul edildi. Halep saltanat naibi Aytekin ile görüştüktan sonra Mısır'a gitti. Baybars'tan çok teveccüh gördü. Hizmetine 60 süvari verilmişti. Akkuş Melik Zahir'den gördüğü bu ihsanlara karşı Birecik valiliğinden çekilerek Mısır'da ikamet etmişti.

Akkuş Birecik'ten çekildikten sonra Moğollar Birecik'i istilaya koşmuşlardı. Melik Zahir büyük bir ordu teçhiz ederek Birecik'in müdafaasına gönderdi. Moğollar bu ordunun yaklaştığını haber alınca geri döndüler. Melik Zahir Birecik'i Moğollara karşı tamir ve tahkim etti. Bu kale emniyet içine alınmıştı.

Hicretin 670 ci yılında Moğollar Rahbe'ye bir askeri hareket yapmışlardı. Sonra bu yürüyüşten vazgeçtiler ve Birecik'i abluka ettiler. Baybars Dimaşk'ta idi. Ordusuyla Homs'a geldi. Bulduğu balıkçı kayıklarını Fırat'a köprü yapmak için develere yükledi. Munbiç'e erişti. Bir keşif kolu çıkardı, Moğolların öbür yakada olduklarını haber aldı. Fırat kenarına erişince askerinin önüne geçti. Askerine cesaret verdi. İlk önce kumandanlarından Seyfettin Kılavun ile Bedrettin Biseri Moğolların üzerine atılmışlardı. Üçüncü atılan Baybars'ın kendisi idi. Kanlı bir savaştan sonra Moğollar bozuldu. Bedrettin Biseri düşmanı Suruc'a kadar takip etmişti.

Birecik'i kuşatan kuvvet Moğol boyunduruğunu kabul etmiş olan Şerefettin bin Hatir, Atabek Arslan Doğmuş ve Konya Selçuklu Saltanat naibi Eminüddin Mikail'in askerleri idi. Bu kuvvet Moğol ordusunun bozulduğunu duyunca silah ve mühimmatlarını terkederek savuştular. Melik Zahir Bire-

cik'e girdi, kale muhafızını taltif etti. Birecik halkına büyük ihsanlarda bulundu. Birecik'te halk ölümü istihkar edercesine (aşığılayarak) döğüşmüşlerdi. Hicretin 674 cü yılında Moğollar Abga Han emriyle Birecik'in karşısına ordularını kurmuşlardı. Aktay kumandasındaki Moğol kuvveti 30.000 kişi idi. 15.000 kişilik kuvvet de Selçuk askerleri idi. Bunlardan başka Musul ve Mardin askerleri de Moğollara yardıma gelmişlerdi. Şehrin etrafına 23 mancinik kurulmuştu. Umum ordu komutanlığına Abga Han'ın emriyle bir başkomutan tayin edilmişti. Birecik askerleri gece bir çıkış hareketi ile Moğol ordusunu bastılar ve bozdular. Mancınıkları yaktılar. Pek çok ganimet elde ederek kaleye kapandılar. Bu ani baskından sonra Moğollar bir müddet kuşatmaya devam etmişlerse de bir netice elde edemedi geri dönmüşlerdi.

Birecik muhasarasını işiten Melik Zahir orduyla yola çıkmıştı. Yolda Moğolların bozulduğu haberini alarak geriye döndü.

Melik Zahir ve oğulları Melik Sait Berke ve Melik Adil Selamuş'tan sonra Mısır tahtına oturan Melik Mansur Kılavun'un saltanatı zamanında vukua gelen büyük Moğol savaşında Birecik halkının kıymetli gayretleri görülmüştü.

680 yılında Moğol hükümdarı Abga Han ile kardeşi Mengütemir kumandalarında 100.000 kişilik bir ordu Fırat'ı geçmiş ve Ayıntab etrafında görülmüştü. Suriye şehirleri korku içinde çalkanıyorlardı. Melik Mansur Kılavun'un son bir gayretle tahşit (topladığı) ettiği ordu ya zafer ya ölüm diyerek Dimaşk'tan çıkmıştı. İki ordu Homs'ta savaşa girdiler. Müsademe çok kanlı olmuştu. Sabahtan akşama kadar devam etmiş, iki tarafın kumandanları bizzat harbe girmişlerdi. İzzettin Özdemir Mengütemir'le karşı karşıya gelmişlerdi. Özdemir Mengütemir'i mızrakla tehlikeli bir surette yaralamıştı. Mengütemir'in yaralandığını gören Moğollar Özdemir'in üzerine üşüştüler, onu öldürdüler. Özdemir Halit bin Velid'in türbesi civarına gömüldü. Mengütemir de ağır yaralı olarak harp safından çıkarıldı ve Cezirei İbni Ömer de bu yaradan müteessir olarak öldü. Bu savaşta Moğollar çok fena surette bozuldular. Bozgun ordu Fırat kenarına erişince Birecik halkı karşılıklarına çıkmış, takip ordusuyla Birecik askerlerinin arasında her taraftan çevrilmiş olan Moğol ordusu şaşırılmıştı. Kendini kaybeden mağlup ordunun bir kısmı Fırat'ta boğulmuş, bir kısmı maktul düşmüş ve pek çoğu esir alınmıştı.

TİMUR İSTİLASI

Moğolların kurduğu İlhaniye Devleti yükselme devrini yaşadığı müddetçe Elcezire de egemen olarak kalmıştır. Bu devlet zaafa düşüp parçalandıktan sonra Semerkand'da teessüs eden Gürganiye devletinin (müessisi)

kurucusu Timur'un istilası gailisi cihan dengesini sarsmıştı. Hicretin 784 cü yılında Mısırdaki Bahriye Kölemen hükümeti kurulmuştu. Mısır'da Çerkes Kölemen devletini kuran Sultan Berkuk 788 yılında Bağdat hükümdarı Ahmet Celair'den bir mektup almıştı. Mektupta Timur Han'ın Karabağ'a eriştiğini etrafına ateş saçan bu orduya karşı uyanık bulunması ihtar olunmuştu.

Sultan Berkuk bu mektup üzerine Emir Togay'ı Timur'un ahvalini keşfetmesi için vazifelendirdi. Emir Togay 789 yılında doğu seyahatinden döndü. Şu haberi hükümdara getirmişti: Timur ordusunun öncü kuvveti Urfa'ya erişmiş ve Türkmen Beyi Kara Mehmet'in kuvvetini dağıtmıştır. Timur ordusunun bir kanadı da Malatya etrafında tahaşşüt etmiştir (toplanmıştır).

Sultan Berkuk tehlikenin çok büyük olduğunu gözönüne getirdi. Geniş bir bağış defteri açtı. Ordusunu topladı. Halep'te Timur kuvvetini karşılamak üzere asker yola çıkacağı sırada Timur ordusunun geri çekildiği anlaşıldı. Türkistan'da bir ihtilal çıkmış, Timur'un oğlu öldürülmüştü. Bundan dolayı Tatar hükümdarı ülkesinde çıkan yangını söndürmek için geri dönmüştü.

796 yılına doğru Timur akınlarının her tarafta başladığı ve gündün güne Mısır hudutlarına yalkaşmakta olduğu haberi Mısır'a erişmişti. En son Rahbe valisinin postası Bağdat hükümdarı Ahmet Celair'in Timur baskınına uğrayarak firarla Rahbe'ye geldiğini Sultan Berkuk'a haber veriyordu.

Sultan Berkuk meselenin vehametini anlamış bütün komutanlarını toplayarak derin görüşmeler yapmış ve Mısır hudutlarını Timur istilasından korumak için ordusuyla Halep'e gelmişti.

Sultan Berkuk Halep'te ikameti esnasında Osmanlı imparatoru Yıldırım Beyazıt Han'ın elçisi Halep'e gelmiş, bunu müteakip Bestam hükümdarı Toktamış'ın elçisini kabul etmiş, iki hükümdar da Timur'a karşı Sultan Berkuk'a bir ittifak teklif ediyorlardı. Mısır hükümdarı ittifak'ı kabul etmişti.

796 yılında Timur Bağdat'ı zaptettikten sonra Tikrit'i tahrib etmiş ordusu Diyarbakır'dan Urfa'ya kadar yayılmıştı. Urfa üzerinde bir saat durduktan sonra şehre girmiş, kasabayı yağma etmiş, halk darmadağın olmuştu. Harran ve Suruç'ta Urfa'nın akibetine uğradıktan sonra Timur ordusu Birecik'e erişti.

Sultan Berkuk ordusuyla Timur ordusu tamasa gelmişlerdi. Mısır askerleri Fırat'ın sağ yakasında mevzilenmişler, geceleri askerler atların karnına şişirilmiş tulumlar bağlayarak Fırat'ı geçiyor ve Timur ordusuna baskın yapıyorlardı. Timur, Sultan Berkuk ordusuyla savaşa girişmeden geri dönmüştü. Bu defa geri dönmesine Mısır hükümeti ile Osmanlı imparatorluğunun yapmış olduğu ittifakın sebep olduğu tahmin edilmiştir.

KARAKOYUNLU HÜKÜMDARI

KARA YUSUF'UN BİRECİK'İ YAĞMA ETMESİ

Hicretin 821 ci yılında Irak ile Mardin'e kadar El Cezire'ye hakim olan Türkmen hükümdarı Kara Yusuf ile Musul, Diyarbakır ve Mardin civarına sahip olan Kara İldek arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Kara İldek Mardin'e hücum etmiş, burada icra ettiği katli ve yağmadan başka çok esir almış ve şehri yakmıştı. Zulüm o kadar fahişti ki bir çocuk 2 dirheme satılıyordu.

Kara Yusuf memleketine yapılan bu haksız tecavüzün öcünü almak için Kara İldek'le savaşa girişti. Kara İldek yenilerek Halep'e iltica etti. Kara Yusuf Kara İldek'in peşini bırakmıyordu. Onun arkasından koşarak Ayıntab'a gelmişti. Halep halkı Kara Yusuf'un Halep'e girmesinden korkmuşlar, şehri tahliyeye başlamışlardı.

Kara Yusuf Mısır hükümdarı El Müeyyid'in hududunu tecavüzle Ayıntab'a girmeye mecbur kaldığından bahisle Mısır hükümdarına bir mezarret mektubu göndermişti.

Mısır hükümeti Kara İldek'i himaye etmiş olmasından dolayı olacak ki Kara Yusuf Ayıntab'ı yaktı ve halkından pekçok tazminat olarak şehri istiladan vazgeçti. Ayıntab üzerinden Birecik'e geldi. Kasabayı yağma etti. Bu sırada oğlu Mehmet şahın Bağdat'ta kendisine isyan etmiş olduğunu duydu. İsyanı bastırmak için Bağdat'a döndü. Şehri muhasara etti, gailiyi bertaraf ettikten sonra başkenti olan Tebriz'e geldi ve 823 yılında Tebriz'de vefat etti.

ONDOKUZUNCU YÜZYIL SONLARINDA

URFA'DA SOSYAL HAYAT

"Yazar tarafından kaleme alınmış ve herhangi bir yerde yayınlanmamış bir makalesi "

Sultan Abdülaziz'in saltanatı son günlerinde ... (1875)

Abdülaziz'e atfolunan mali israfat (savurganlık), Doksan üç senesi harbini icat eden Rus emelleri, Slav ittihadı fikrinin Balkan anasırı (Balkanlarda yaşayan tebaa) üzerinde yaptığı etkiler İstanbul siyasi mahfillerini telaşa düşürüyordu.

Osmanlı imparatorluğu üzerinde bir fırtınanın esmekte olduğunu siyasi mahfiller hissediyor, Devlet ricalinin efkarı yakın bir gelecekte karşılına çıkacak bir takım musibetlerin endişesile bulunuyor, resmi makamlardan sıran can sıkıcı haberler İstanbul halkı arasında yayılıyor aileler arasında devlet ahvaline ait küduretli (keder veren) bahisler konuşuluyordu.

Urfa hükümet merkezinden uzaktı. İletişim gelişmemişti. Urfa halkının çoğunluğu bu ahvalden bihaberdi.

1875 lerde Urfa pek sakin bir hayat sürüyordu.

O tarihte Urfa yeniçeri hercümercinden kurtulmuş artık Yeniçeri cinayetleri, Yeniçeri ihtilalleri, sokak muharebeleri sona ermişti.

Kalede günahsız boğmak ve boğulduğunu top atmak suretile şehre ilan etme cinayetleri uzun gecelerde masal kabilinden söylenmeye başlamıştı.

Hükümet yeniçeri sergerdelerinin baskısından kurtulmuş, eski karışık ahvalin yerine satvetli ve asayişli sağlamakta başarılı bir yönetim yerleşmişti. Urfa bir sükun ve güven devrine girmişti.

Zabita ve kolluk güçleri bulunmayan köylerde ve yollarda herkes kemali emniyetle gidip geliyor, hiç kimse silah taşımak lüzumunu hissetmiyordu.

Herkes sürülerini imrandan uzak otlaklara götürüyor, urban (göçebe Arap aşiretleri) ve yolkesici tehlikeleri kimsenin aklından geçmiyordu.

Urfa münbit ve mahsuldar araziye, geniş ovalara malik olduğu halde binlerce hektar arazi işlenmemiş atıl bırakılmıştı. Tarıma açık arazide de ziraat ilkel usullerle yapılıyordu.

Urfa sancağının (mutasarrıflığının) ihracatı istenilenin çok altında idi, ticareti de ancak sancağın ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede alelade satıcılıktan ibaretti. Sanayi ancak kendi ihtiyacını karşılayacak hacimde idi. Sinai üretimin tamamı kasabada tüketiliyordu.

Yukarıdaki sebeplerden ötürü Urfa zengin değildi. Bununla beraber ithalatı da o nispette azdı. Halkın giyim ihtiyaçları yerli dokuma tezgahlarından karşılanıyordu. Çuha, ayakkabı (kundura) pek az kimsede görülürdü. Fes de taammüm etmemişti. Esnaf ile orta tabakanın çoğunluğu kösele ve kırmızı sahtiyandan mamul postal veya çizme giyiyor, beyaz veya yeşile boyanmış yerli bezden, yerli basmadan elbise giyiniyor, başına külah veya takke takıyor ve bunun üzerine yerli bezin biraz incesinden veya şal denilen renkli yün mensucattan sarık sarıyordu. Ceket ve pardesü yerine kaba ipten mamul bir nevi dar ve kısa veya geniş ve uzun bir aba kullanılıyordu.

Avrupa ipliğinden dokunmuş bugün kaba addedilen ve Alaca adı verilen kumaş rağbet görürdü. Abani sarık zenginlerde, tüccarda ve eşrafta görülürdü. Avrupadan gelen bugünkü ince sarıklar kibar ulemaya inhisar ederdi.

Setre - pantolon (ceket pantolon) yüksek memuriyette bulunan seçkin kimselerde nadiren göze çarpardı.

Kadınların giyimi: Kadınlar başlarına halk arasında "Kablak" adı verilen gülünç bir serpuş giyerlerdi. Ancak bir mutasarrıfın müdahalesi ve ve bunu menetmesi ile kadınlar bundan kurtulmuş ve başlarına fes giyerek üzerine mendil bağlamak suretile daha güzel bir baş tuvaletine alıştırmışlardı. Kadınların elbisesi Avrupa basmasından veya yerli alacadan dikilmiş üç etekli entari idi.

Kadınlar ayaklarına sarı sahtiyandan pabuç veya çizme giyerler, yüzlerini kıldan peçe ile örterler, tesettür için "ihram " denilen örtü veya "izar" (patiska çarşaf) kullanırlardı.

Urfa'nın bu basit ihtiyaçları ithalatı tahdit etmiş, bu sade ve kanaatkar yaşam tarzı ithalat ile ihracat arasındaki dengenin korunmasına sebep olmuştu.

Sebze ve tahıl bol ve ucuzdu. 120 okka buğday 40 kuruşa alınabiliyor, 6 okka yağ 35 kuruşa satılıyordu.

Orta halli bir geçim için beş nüfustan ibaret bir aileye günde 3 kuruş masraf kafi geliyordu.

Ateş yakmak için evlerde imal edilen paçavra kav ve çakmak kibrit vazifesi görüyordu. Kabuğu soyulmuş ve uçları kükürte batırılmış kenevir dalları gerektiğinde alevli ateş yakmak için kullanılırdı.

Petrol lambası ile aydınlatma usulünü henüz kimse bilmiyordu. Gece odalar iç yağından yapılmış mumlarla aydınlatılırdı. Bir mum iki üç para ile alınır ve bir gece için kifayet ederdi. Taşımak için cam fanustan ziyade bezden yapılan fenerler kullanılırdı. Susam yağı yakılan kandil kullananlar da vardı.

Her evde çırkık ile iplik bükülür giyim ihtiyacı bu suretle karşılanırdı.

Henüz çay içme alışkanlığı başlamamıştı. Kaynatılmış çay hastalara içirilen nadir bir içecek idi. Çay yerine baharat ile karıştırılmış ve kırmızıya boyanmış bir nevi yapma şeker kaynatılarak misafire ikram edilirdi.

Tütün içilmesi de taamüm etmemişti. Tütün içenler uzun çubuklara takılmış çamurdan mamul lülelerde veya sebil denilen çamur pipolarda içerlerdi. Sigara sarmak herkesin elinden gelmiyordu. Sigara içmeye yeltenenlerin bazıları da teneke kalıplarla sigara sarmak mecburiyetinde kalırdı.

Hayat ucuzdu. Herkes yerli mencusat ve mamulat ile milli giyimini tedarik edebiliyor ve bu az masrafla hayatını sürdürüyordu. Basit giyim basit ve ucuz geçim imkanı geçinebilmek için sürekli ve yorucu bir çalışmayı gerektirmiyordu. Halk az çalışmakla elde ettiği kazanç ile bir yıllık geçim masraflarını karşılayabiliyordu.

Evlerin döşenmesi de basit idi. Birkaç hasır, bir iki kilim evin döşenmesine yetiyordu. Halı gibi kıymetli mefruşat ancak zengin tabakanın evlerinde görülürdü.

Hayatın ucuz ve kolay oluşu, şehirde siyasi ve iktisadi hayatın gelişmemiş olması siyaset, makam ve zenginlik alanlarında hırsların oluşmasına ve yaygınlaşmasına meydan vermemişti. Yüksek tabakada bulunanlar arasında kürsü kavgası bazı şahsi ihtiraslar zaman zaman kendini gösterdi ise de bu çok defa hafif bir dalga gibi halkın efkarı üzerinde bir iz bırakmadan gelip geçiyor ve muhterislerin mensuplarından başka kimseyi meşgul etmiyordu. Sefahat yoktu, işret (alkollü içki içmek) menfur idi (nefret edilirdi). Tatil günlerinde yapılan kır, bağ, bahçe gezileri, kış geceleri evlerde yapılan sohbet toplantıları müzikle canlandırılırdı.

Bahar mevsiminde kırlar insanlarla dolar fevc fevc halk dağların saf ve hoş kokulu havasını teneffüs eder, koşmak, üç adım atlamak, kale beklemek, çelik çomak oynamak gibi beden terbiyesine yarayan oyunlar oynanır, nişan talimleri yapılırdı.

Kırların seçilmiş mevkilerini tutabilmek için o mevkilere ya pek erken gidilir veya birkaç gün evelden oralara bekçi konularak ayrılırdı.

Kır alemi yapmanın günleri vardı : Salı günleri ulemaya ve talebeye , Pazar günleri sair ahali sınıflarına mahsus idi. Kadınlar Çarşamba günleri

tenezzüh'e çıkarlardı. Kır eğlenceleri akşam geç vakte kadar sürerdi. Akşam yemeği kırdan yenir ve çoğu zaman güneş battıktan sonra şehre dönüş başlardı.

Bazen geceleri bile kırdan (dağda) geçirilir ve buna "yatı" ismi verilirdi. Bu dağ gezilerinin en önemli faaliyeti müzik icrası idi. Çeşitli musiki aletleri çalanlar ve güzel sesli sanatkarlar bu toplantıların tabii misafirleri idiler.

Dağlarda geçirilen gecelerde :

"Erbabı zevkü safanın terennümatı, ahengi terabı etrafa yayılırdı."

Yani zevk sahiplerinin şarkıları ve çalgılardan çıkan ahenkli nağmeler etrafa yayılırdı.

Sıra geceleri :

Kış geceleri evlerde sıra denilen özel toplantılar yapılırdı. Ulema Salı ve Cuma geceleri esnaf çoğunlukla gece aşırı toplanırlardı. Bu toplantılar nöbetleşe yapılırdı.

Bu gece toplantılarında sohbetler edilir, çeşitli oyunlar oynanırdı, Yaşlılar Battal Gazi hikayeleri okurlar. Sıra gecelerinin de ayrılmaz faaliyeti müzik icra etmekte.

At ve Cirit merakı:

Halkta güzel kısrak beslemek hevesi de çoktu. Atı olanlar sonbahar ve kış mevsiminin açık günlerinde atla gezmeye çıkarlardı. Cuma ve Pazar günleri öğleden sonra bütün suvariler Cirit Meydanı denilen mevkie gelirler ve karşılıklı iki saf teşkil ederek cirit oynarlardı. Bu bir nevi suvari talimi demektir. Meydanın bir tarafında da seyirciler yerlerini alırdı. Meharet gösterenler alkışlanırdı.

Eğitim :

Okur yazar oranı çok düşüktü. Çok kimse mektup yazmaktan acizdi. Tüccar, esnaf defterlerini tutmak için bir yazı bilene başvururlardı. Meramını ifade etmeye muktedir bir katib'e gıpta edilirdi. Bir nikah veya düğün davetiyesi kaleme almak için bir katip aranır, katipten alınan müsvedde yazı bilenlere temize çektilerle çoğaltılır ve dağıtılırdı.

İptidaiye Mektepleri (İlkokullar) henüz açılmamıştı. Çocuklara Elifba, Kurani Kerim, Okuma Yazma Mahalle Mekteplerinde öğretilirdi.

Ayrıca bazı cami avlularındaki hücrelerde yalnız Kurani Kerim okutan hususi muallimler (öğretmenler) vardı. Güzel yazı yazmayı öğrenmek isteyen çocuklar bir Hüsnü Hat (Güzel yazı=kaligrafi) öğretmenine gitmeye mecbur olurlardı. Özel okullarda Kurani Kerimi bitirenler Medreselere girer-

lerdi. Ahali üzerinde medreselerin nüfuzu vardı. Bunun için herkes çocuğunu medreselere verirdi.

Maarif Nezaretinin (Milli Eğitim Bakanlığının) Urfa'da açtığı tek Orta Tahsil kuruluşu Mektebi Rüşdiye (Ortaokul) idi.

Medreseler :

Medreseler Orta ve Yüksek Öğretimi bünyesinde toplayan bilim ve kültür yuvaları idi. Ecdadımızın kurduğu vakıflar sayesinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Medreseler İslam uygarlığının dorukta olduğu asırlardaki önemlerini kaybetmeye başlamışlardı. Artık Abbasi, Endülüs medreselerinin ve Osmanlı Külliyeelerinin haşmeti o günün medreselerinde yoktu.

Bu gerilemenin iki sebebi vardı:

1) Eski klasik bilimleri hakkile tedris edecek hocaların azlığı

2) Öğretim programlarına Tarih, Coğrafya, Biyoloji, Astronomi, Matematik gibi müspet ilimlerin girmemiş olması.

Medreselerde Arapça gramer Belagat ilmi adı altında Arap edebiyatı, Fıkıh (İslam hukuku) Fıkıh Usulü, Tefsir ve Hadis gibi Şer'i ilimler öğretilirdi. Ayrıca Kadim Mantık , İlmi Kelam ve Münazara Usulü tedris edilirdi.

Felsefe ve Hikmet okumanın uğursuzluk getireceğine inanılırdı. Medrese programlarında Matematik, Tarih ve Coğrafya yoktu. Fenni itikatlar medreselere girememişti. Dünyaya yuvarlak diyenler itikadı zayıf olmakla suçlanırlardı. Sirayet fikri ulema arasında kabul görmezdi. Yabancı dil öğrenmek küfür sayılırdı. Yalnız Fars'ça tahsiline müsaade edilirdi.

Klasik programların uygulandığı medreselerin de büyük bir kısmında hocaların ehliyetsizliği ve tedris usullerinin yetersizliği yüzünden beklenen netice alınamazdı.

Arap dili kaideleri (Kavaid) okutulduğu halde Arapça öğrenilmez ve kimse Arapça konuşamazdı. Senelerce Arap Edebiyatı okunduğu halde öğretmen bile meramını ifade edebilecek kadar Arapça yazmak kudretinden mahrumdu. Tedrisat tatbikattan ari idi. Medreseler tarihe, siyasete hatta içtimaiyata (sosyoloji) bigane kalmıştı.

Öğretim yöntemi muğlâk ve karışık idi. Lisan dersi verilirken konu hedefinden saptırılır lisan felsefesine girilirdi. Bir Arapça "Sarı ve Nahiv" (gramer) dersi esnasında söz belagata (Retorik) ve Hikmet ve Kelama müncer olur şerhlerin, haşiyelerin manaları muhakeme edilir ve ders bu suretle dağılır ve maksattan uzaklaşırdı.

Buna bir örnek vereyim :

Yunan filozofu Aristo'nun mantık konusunda yazdığı bir kitap M.S.3. yüzyılda yaşayan başka bir Yunan filozofu tarafından şerhedilmiş ve bu eser Abbasiler devrinde Arapça'ya çevrilmişti. Bu eser nasılsa medrese programlarına ders kitabı olarak girmiştir. Urfa'da bazı medreselerde bu kitabın birinci sayfası açılır ve sözde derse başlanır. Ancak ilk sayfada bulunan bir cümlede bir "Vav" harfi geçer. Türkçe'de " ve " anlamında olan bu edat Arapça'da çeşitli manalarda kullanılır. Hoca "Vav"ın Arap gramerinde kullanıldığı yerleri birkaç satırlık hatırlatma ile geçip esas konulara girebilse ders başlayacaktır. Fakat nerede... Artık hoca Arap gramerine dalmıştır. Bütün ders saatleri "Vav" 'ın kullanım yerlerini anlatmakla geçer ve Aristo mantığı hakkında hiçbir şey öğretilmeden kitap kapatılır.

Tahsile yeni başlayan talebeye anlayamayacağı birçok şey ezberletildi. Okunan bahis haricinde müellifin (yazarın) kelimeleri ile oynanır, cümlelerindeki takdim tehirleri sebepleri aranır bu suretle öğrencinin dimağı meçhul sahalarda dolaştırılarak yorulurdu. Böylece bu öğretim yönteminde pek az öğrenci faydalanabilirdi. Medreselerde başarılı olanlar sadece en zeki ve en çalışkan öğrencilerdi. Talebenin çoğu uzun çabalarına rağmen hiçbir şey öğrenemiyorlardı. Yirmi otuz yaşlarında medreseyi bırakan talebenin bilgisi imladan mahrum bir yazı ile hatırında kalan birkaç dini mesele idi.

Bununla beraber Urfa'da gerçek alim ve muktedir müderrislerin bulunduğu ve onların rahle-i tedrisinden yetişen talebenin ilim meşalesini genç nesillere taşıdığını şükranla hatırlamak gerekir.

Medrese programlarını başarı ile bitirebilen öğrenciler cidden Hukuk İlminde uzmanlık kazanmış olurlar, Münazarada, dini konuların müdafasında büyük kudret elde ederlerdi. Çünkü Medrese programlarında Fıkıh, Usulü Fıkıh, Mantık, Münazara ve Kelam derslerine çok önem verilirdi.

Tahsilini bitirenler özel törenle İcazet (diploma) alırlardı.

Talebede ve Ulemada ahlak ve davranış:

Öğrencilerin bazı ahlaki kurallara tabi olmaları şarttı. Kumar, müskirat talebeye yasaktı, talebe kahvelere bile gidemezdi. Medreselere öğrenci kabul edilirken ahlaki durumu hakkında tahkikat yapılır yasaklara riayet edeceğinden şüphe edilen çocuklar medreselere kabul edilmekte güçlük çekerlerdi.

Talebeler müderrislere (hocalara) kayıtsız şartsız itaate mecburdular. Bir medreseyi bırakan öğrenci müderristen izin almadıkça başka bir medreseye nakledemezdi.

Talebe yirmi yaşından sonra sakal bırakmaya ve abani sarık sarmaya mecbur tutulurdu. Ulemanın hayatında da bir hususiyet vardı. Genellikle münzevi yaşarlar, çarşı pazarda gezmezlerdi. Müderrisler her gün sabahleyin tedrisatla meşgul olurlar, öğleden sonraları akşama dek kitap mütalaa ederler, geceleri de vakitlerinin bir kısmını mütalaaaya hasrederlerdi. Salı ve Cuma günleri mutad dersler tatil edilir, ziyaretler kabul edilir ve kır tenez-zühleri yapılırdı.

Ahlak :

Urfa halkı nezih bir ahlaka sahip idi. Daima ahlak din ile beraber yaşardı. Yalan söylemek ağır bir suç idi. Küçükler büyüklerin yanında söze karışmazlar ve ancak kendilerinden sorulan suale cevap verirlerdi. Büyüğün her emri yerine getirilmesi şart olan bir hareketti. Bir aile reisinin dostları tarafından o ailenin çocuklarına yapılan nasihatler hüsnü kabul görürdü. Gençler hiç tanımadıkları bir büyüğün onlara terbiye vermesini yadırgamazlar, büyükleri sakın bir şekilde dinlerlerdi.

Yetişkinler de yaşlılara büyük bir hürmet hissi beslerlerdi.

Haklar, Akitler :

Hak her şeyin üstünde tanılırdı. Bir borçlu senetsiz şahitsiz borcunu alacaklıya karşı inkâr edemezdi. Borçlu alacaklının mahkemeye başvurmasından çekinirdi. Mahkemeye şikâyet olunan kimse haksız sayılırdı ve bu büyük bir ayıptı. En fakir borçlu bile bu ayıbı göze alamaz ve borcunu inkâr edemezdi. Alacaklının bir silahı da yemin ettirmektir. Kimse yalan yemin etmeye cesaret edemezdi.

Şirket akitleri, kontratlar, icar isticar sözleşmeleri, alım satım işleri çoğu kez senetsiz ve şahitsiz yapılırdı.

Devlet dairelerinde iş takibi :

Halk resmi makamlarda işlerini takip etmek için bizzat müracaat yerine eşraftan bir tanıdığını aracı koymayı adet edinmişti. Bu genellikle isteğini veya problemini okur yazar bir kimsenin daha iyi anlatabileceği kanaatından ileri gelirdi. İş takibi yapan kimse bundan bir karşılık beklemezdi. Bu gibi konuşmasını bilen kimselere Zeamet sahibi anlamında Zaim denilirdi. Halktan herkes bir Zaim mensup olmakla kendini güven altında hissederdi.

Misafirperverlik (Konukseverlik) garipnüvazlık (garibe sahiplik yapmak), fukaraya müşfik davranmak ve bakmak Urfalıların bir mümeyyiz vasfı idi.

ŞURKAV YAYINLARI

<u>No</u>	<u>Kitabın Adı</u>	<u>Yazarın Adı</u>	<u>Yayın Yılı</u>
1	Hz. İbrahim Konulu Yeni Besteler	Sabri KÜRKÇÜOĞLU	1992
2	Urfa Mustasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbindeki Savunması	Müslüm AKALIN	1992
3	Hz. İbrahim (A.S.)'ı Anma Şanlıurfa 1. Kültür ve San'at Haftası Faaliyetleri	Sabri KÜRKÇÜOĞLU	1992
4	Hz. Eyüp Konulu Şiirler	Sabri KÜRKÇÜOĞLU	1992
5	Şanlıurfa Folklorunun Kaynak Kişisi Tenekeci Mahmut Güzelgöz	Abuzer AKBIYIK	1992
6	Takvimden Kopan Yaprak (Şiirler)	Mahmut Şevket AKKAYA	1993
7	Şanlıurfa Camileri	A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU	1993
8	Şanlıurfa Sanayi Rehberi	Abuzer AKBIYIK Sabri KÜRKÇÜOĞLU	1993
9	Hz. Eyyub Konulu Yeni Besteler	Necmi KIRAN Sabri KÜRKÇÜOĞLU	1993
10	Ali Rıza- Ahfada Yadigar Urfa Mücahedesi	Müslüm AKALIN	1995
11	Şanlıurfa'da Canlanan Tarih	A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU	1995
12	Bir Damla Söz (Şiirler)	Şükrü ALĞİN	1996
13	Şanlıurfa Cülha Dokumacılığı	Yrd. Doç. Dr. Feriha AKPINARLI	
14	Şanlıurfa Mezar Taşları	Mahmut KARAKAŞ	1996
15	Urfalı Şair Abdi	Yrd. Doç. Dr. M. Emin ERTAN	1997
16	Urfa'nın Kurtuluşuyla İlgili Belgeler	Müslüm AKALIN	1997
17	Urfa Tarihi (M.Ö.2000-M.S.1400)	Hasan AÇANAL	1997

